

כתאב פי וג'וב אלצלאה לרס"ג
(ספר על אודות חיוב התפילה)

יוצא לאור על-ידי דן גרינברגר ויהודה צבי שטמפפר

מבוא

חיבורו של רב סעדיה גאון 'כתאב פי וג'וב אלצלאה' (ספר על אודות חיוב התפילה)¹ אשר מהדורתו מוגשת כאן לקוראים,² מהווה חיבור עצמאי ופולמוסי, אשר מחברו ייחס לו חשיבות מיוחדת.³ עולם התפילה, ההלכתי וההגותי, העסיק את רב סעדיה גאון (882–942, להלן רס"ג). הוא כתב לפחות שני חיבורים שהוקדשו לתפילה, ושב לעסוק בתפילה בחיבורים אחרים שלו שלא הוקדשו במיוחד לכך.⁴ בתחום ההלכתי של התפילה חיבר הגאון את הסידור שאותו כינה 'כתאב ג'אמע אלצלאות ואלתסאביח' (ספר מאסף כל התפילות והברכות).⁵ אופי הסידור הוא כמעט רק ליטורגי והלכתי, ויש בו הצגה של נוסח התפילה הרצוי והלכות הקשורות לתפילה ולמועדים. לעומתו הספר על אודות חיוב התפילה עוסק במקורות השכליים והמקראיים לתפילה בכלל ולתפילת העמידה בפרט. חיבור זה היה פופולרי במשך כשלוש מאות שנה, אך עם השנים אבד. עד אחד של החיבור, וליתר דיוק סופו, בא בראשו של כתב יד אוקספורד (Hunt. 448, להלן כ"א), שכולל גם נוסח כמעט מלא של סידור התפילה של רס"ג. מקומו של החיבור בראש כתב היד של הסידור גרם למהדירי הסידור לשער בתחילה שזהו מבוא לסידור ולא חיבור עצמאי,⁶ והם אכן הביאוהו בראש המהדורה של הסידור, אולם

- 1 החיבור מכונה לעיתים גם 'כתאב אלחג'ה ללצלאה' (ספר הראיה לתפילה). תודה למו"ר פרופ' ירחמיאל ברודי ולרב יהודה זייבלד שקראו את המאמר, העירו הערות והצילו משגיאות. תודה גם לעורכת כתב העת פרופ' שולמית אליצור על הערותיה.
- 2 חיבור זה הוא מהחיבורים הקטנים של רס"ג. ראה: סידור רב סעדיה גאון, יוצא לאור על ידי ישראל דודזון, שמחה אסף, יששכר יואל, ירושלים תש"א (להלן: סידור רס"ג), עמ' 42. הערכת גודלו של החיבור התאמתה גם מניתוח השרידים של טפסים נוספים. ניתוח הלקונוט בטופסי החיבור השונים מלמד שהמהדורה המוצגת כאן מכסה כשמונים אחוזים מהחיבור המקורי.
- 3 לסיכום פועלו של הגאון, ראה: ירחמיאל ברודי, רב סעדיה גאון, ירושלים תשס"ז; הנ"ל, ציון בין הפרת לחידקל – עולמם של גאוני בבל, ירושלים תשע"ו, עמ' 237–333.
- 4 לדוגמה ראה: יוסף קאפח (מהדיר), ספר תהלים עם תרגום ופירוש רס"ג, ירושלים תשכ"ו, עמ' כד; יוסף קאפח (מהדיר), דניאל עם תרגום ופירוש רס"ג, ירושלים תשמ"א, עמ' קיד–קט; חרוזי האות כ בספרו 'אשא משלי' (פורסם בספרו של שרגא אברמסון, עניינות בספרות הגאונים, ירושלים תשל"ד, עמ' 49–50). להלן נפרט על אודות מקורות אלו.
- 5 ראה: סידור רס"ג. על תרגום הכותר של הסידור, השונה מהתרגום במהדורה, ראה דן גרינברגר, סידור רס"ג: עיונים בנוסח, מבנה והוראות, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון תשע"ג, עמ' 8 הערה 2.
- 6 חלק מהחיבור נמצא בתוך מהדורת הסידור, עמ' א*–י, ובנוסף יש תיאור שלו במספר שורות בעמ' 19 במבוא לסידור. מהדירי הסידור העתיקו את מילותיו של מלטר בעניין זה. עיין Henry Malter, *Saadia Gaon – His Life and Works*, Philadelphia 1921, pp. 427.

אין לסברה זו שום אחיזה בממצאים. בשום עד אחר של הסידור, ויש רבים כאלה, אין צמידות בין שני החיבורים. זאת ועוד, שני בניו של רס"ג, שארית ודוסא, ערכו בשנת 953, אחת עשרה שנים לאחר פטירת אביהם, רשימה של חיבורי הגאון.⁷ ברשימה זו נזכר בין היתר חיבור בשם 'כתאב אל[וג'וב אל]צלאת', ובתרגום לעברית: 'ספר חובת התפילה'. מכאן עולה כי מדובר בחיבור שנכתב מלכתחילה כחיבור עצמאי, ולא כחלק מחיבורים רחבים יותר של רס"ג, אשר הועתקו והופצו בהמשך כחיבורים נפרדים.⁸

על הפופולריות של חיבור זה מעידים שבעה עשר עותקים שלו שנמצאו בגניזה, אשר הועתקו בין המאות ה-11 וה-13⁹ – מספר עותקים משמעותי.¹⁰ בנוסף, החיבור מופיע במספר רשימות ספרים שנמצאו בגניזה, החל מהמאה ה-10 ועד המאה ה-13.¹¹ ייתכן כי הפופולריות של החיבור נבעה מאופיו הפולמוסי, שהיווה תגובה לקראים, ומפנייתו לקהל שאינו רבני בהגדרתו העצמית, כפי שיובהר בהמשך. בתקופה שבה נכתב החיבור, עולם הדעות היהודי גילה עניין רב בנושאים אלה. עם זאת, ייתכן שדווקא גורם זה עצמו תרם לדעיכת החיבור: עם התקבעות הפיצול בין הרבניים לקראים ושקיעת הלהט הפולמוסי, פחת העניין הציבורי בו, והוא נשכח. אף על פי כן, החיבור הותיר את רישומו במדרש אגור, אשר שרד והגיע לידינו. עורכו של מדרש זה עשה שימוש נרחב בחיבורו של רס"ג.¹²

בפרקי המבוא הבאים ננסה למקם את החיבור בתוך הרקע הרחב של הפולמוס

בעקבותיהם הלכו בדרך כלל שאר החוקרים שעסקו בחיבור, ובכללם המהדירים של רשימות הספרים מימי הביניים (נחמיה אלוני, הספרייה היהודית בימי הביניים: רשימות ספרים מגניזת קהיר, בעריכת מרים פרנקל וחגי בן-שמאי ובהשתתפות משה סוקולוב, ירושלים תשס"ו). גם מהדירי הסידור, כנראה בשלב מאוחר יותר עקב מציאת כתבי יד נוספים של החיבור, סברו לבסוף שחיבור זה הועתק גם בפני עצמו. ראה: סידור רס"ג, עמ' 18 ועמ' 42 הערה 3.

- 7 אלוני, שם, רשימה 85.
- 8 ראה לדוגמה יהודה צבי שטמפפר, 'פירוש רס"ג לייג מידות שהתורה נדרשת בהן על פי המקור הערבי: פרשנות, מגמות ומקורות עלומים', תרביץ, פז (תש"ף), עמ' 643–646.
- 9 התיארוכים הפלאוגרפים של קטעי החיבור נעשו על ידי ד"ר אמיר אשור ותודנתו לו על כך.
- 10 לשם השוואה, מספרו של רב שמואל בן חפני גאון על הלכות גירושין שרדו בגניזה שלושה טפסים בלבד. ראה יהודה צבי שטמפפר, ספר הגירושין לרב שמואל בן חפני גאון סורא, ירושלים תשס"ט, עמ' 40.
- 11 אלוני, הספרייה היהודית (לעיל, הערה 6), רשימה 28, שורה 20; רשימה 31 (מהמאה ה"ב), שורה 135; רשימה 84 (רשימת ספרי רס"ג מהמאה ה'), שורה 3; רשימה 97 (יוסף ראש הסדר, סוף המאה ה"ב – ראשית המאה ה"ג), שורה 80. ברשימה 98 שורה 135 אנו מוצאים 'נסכ'ה עתיקה אולהא [=טופס ישן שתחילתו] חובת התפילה'. אולי המופע העברי של העיול מרמז שהחיבור תורגם לעברית בימי הביניים.
- 12 בעל מדרש אגור לקח חומרים מ'כתאב פי וג'וב אלצלאה', תרגם אותם לעברית ועיבד אותם בתבנית מדרשית. ראה דן גרינברגר, "כתאב פי וג'וב אלצלאה" (ספר על אודות חיוב התפילה) לרס"ג: שמו, מבנהו, מהדורותיו השונות ויחסן למדרש "אגור", גנזי קדם טו (תשע"ט), עמ' 33–53.

הרבני־קראי סביב חיוב התפילה ומהותה. אין בכוונתנו למצות את המקורות ואת המחקר בתחום המשווה של התפילה הרבנית והקראית, אלא להתמקד במקורות התורמים ישירות להבנת החיבור שאנו מגישים כאן.¹³ לפיכך, נתמקד בהשוואת דברי רס"ג לדברי בן זמנו ומקומו, החכם הקראי יעקב אלקרקסאני, בספרו 'כתאב אל־אנואר ואל־מראקב' (ספר האורות ומגדלי הצופים).¹⁴ לאחר מכן נעסוק במבנה החיבור ובמספר עניינים הנוגעים לתוכן החיבור ולפן המדרשי שלו.

א. 'על חיוב התפילה' – כתב פולמוס

חיבורו של רס"ג 'על חיוב התפילה' הוא בראש ובראשונה כתב פולמוס מובהק נגד הקראים. הדבר עולה בבירור מאזכורם המפורש של הקראים כיעד עיקרי לפולמוס, מסגנונו של החיבור, מדרך הצגת הדברים ובעיקר ממוקד הדיון שבו.

1. אזכור הקראים כיעד הפולמוס

רס"ג מתייחס לקראים ומכנה אותם 'המחדשים', תוך שהוא מאשים אותם בשינוי נוסח התפילה המסורתית של עם ישראל, אשר נשמר מדור לדור. לעומתם, הוא מציג את הרבניים כמי ששמרו על מסורת נוסח התפילה המקודש ומכנה אותם 'אנשי האמת'. בחיבורו כותב רס"ג:

וכבר התאמת שכל התפילה סובבת סביב השאלה והבקשה. ולכן אתה מוצא שאנשי האמת, כלומר הרבניים, הציר של תפילותיהם הוא השאלה והבקשה.

מנגד, יעקב אלקרקסאני, ממנהיגי הקראים ובן דורו של רס"ג, תוקף בחריפות את הרבניים בדיוק בנקודה זו, וכותב:¹⁵

מי שחולק על כך ומחייב תפילה המורכבת מחיבורים בידי אנשים שאינם נביאים – אין שיעור לעזות פניו.

2. סגנון החיבור

רס"ג משתמש בחיבור זה בטיעונים לוגיים ובסימוכין מן המקרא כדי לבסס את עמדתו, אך הוא נמנע מאזכור מפורש של מקורות חז"ל או מהפניה ישירה אליהם.

13 ראה עוד את טיעוניו של יפת בן עלי לגבי מקום השבח בתפילה ולעשר לשונות השבח המקבילות לעשר לשונות הבקשה של רס"ג בספרו של אוריאל סימון, ארבע גישות לספר תהלים: מר' סעדיה גאון עד ר' אברהם אבן עזרא, רמת־גן תשמ"ב, עמ' 68–71.

14 *Kitāb Al-Anwār Wal-Marāqib: Code of Karaite Law by Ya'qūb al-Qirqisānī*, ed. by Leon Nimoy, 3 vols, New York, 1939–1943 (להלן: ספר האורות).

15 ספר האורות, ג, עמ' 609.

על אף שבחיבורו מופיעות התייחסויות הנשענות בבירור על מקורות חז"ל לנושאים כמו מספר הברכות, תוכנן וסדרן, רס"ג אינו מזכיר זאת במפורש.¹⁶ הדבר בולט על רקע העובדה שבמקומות אחרים, באותו נושא בדיוק, רס"ג כן מתייחס למקורות חז"ל ואף מייחס להם סמכות. לדוגמה, כאשר הוא מבסס את המספר שמונה עשרה כמספר הברכות בתפילת העמידה, הוא עושה זאת תוך התייחסות ישירה למקורות חז"ל.¹⁷ הבחירה להימנע מאזכור חז"ל עשויה לנבוע מקהל היעד של החיבור, אשר ייתכן שלא קיבל את סמכותם של חז"ל. בכך התאים רס"ג את סגנון דבריו ואת צורת הטיעון לצורכי הקוראים הפוטנציאליים.

3. מוקד החיבור

המחלוקת המרכזית בחיבורו של רס"ג נוגעת לשאלת היסוד של התפילה. בעוד שהקראים השתיתו את סדר התפילה על מזמורי תהילים,¹⁸ רס"ג דוחה עמדה זו בתוקף. לדוגמה, החכם הקראי יעקב אלקרקסאני, שהיה כאמור בן זמנו של רס"ג, טוען כי התפילה חייבת להתבסס על מזמורי תהילים בלבד. הייתה זו לדעתו מחלוקת כה עקרונית עד שראה צורך להציג אותה כבר בפתיחת ספרו, נוסף לדיון הארוך במקומה (בספר השלישי, להלן). כך, בפתח חיבורו המונומנטלי 'ספר האורות', כותב קרקסאני:¹⁹

אחת מן (הטעויות של הרבניים), שהם השמיטו את התפילה שמתוך ספר תהילים, והפכו אותה למה שהם חיברו בעצמם, זאת בניגוד למה שמסר הכתוב בעניין זה, שכן נאמר: 'להלל לה' על ידי דוד' (עזרא ג, י). ועם זאת, הם אומרים בתחילת תפילתם: 'אשר

16 למשל, הסוגיה שמובאת בבבלי מגילה יז ע"א, מביאה ראייה לברכת הגאולה שהיא הברכה השביעית מתוך המסורת הרבנית שהגאולה תהיה בשנת השמיטה בשנה השביעית.

17 הכוונה לתשובה המיוחסת לרס"ג הנמצאת בספריית אוניברסיטת בירמינגהם 5, Mittwoch, שאחת הראיות המובאות בה היא מספר הימים בהם גומרים את ההלל, שזו מסורת רבנית. התשובה עומדת לראות אור בתוך פרסום תשובות חדשות מהגניזה על ידי יהודה צבי שטמפפר ואמיר אשור.

18 על עמדתו של קרקסאני ראה להלן. לפולמוס של סלמון נגד רס"ג בפירושו לתהילים ראה: Adolf Neubauer, 'The Authorship and the Titles of the Psalms according to Early Jewish Authorities', in *Studia Biblica: Essays in Biblical Archaeology and Criticism and Kindred Subjects by Members of the University of Oxford*, vol. 2 (1890), p. 18 וראה עוד את המקורות שאסף לוי גינצבורג, גנזי שכטר, ב, ניו יורק תרפ"ט, עמ' 437-436.

19 ספר האורות, l.3.4, כרך א, עמ' 15-16. חלק מדבריו של קרקסאני בסוגיה זו הובאו במאמרו של אלכסנדר שייבר, 'סדר רבני המובא ע"י קרקסאני', בתוך: Ignace Goldziher *Memorial Volume*. Part I. Edited by Samuel Loewinger, Joseph Somogyi. Budapest, 1948, עמ' 27-40, והובאו משם אצל סימון, ארבע גישות (לעיל, הערה 13), עמ' 20-21. התרגומים במאמר זה הם שלנו, אלא אם כן צוין אחרת.

בחר בדוד עבדו ורצה בשירי קדשו²⁰ וכו', ובכך הם מודים באמירה זו שההלל, השבח והזמרה לה' יתברך שמו, חובה שיהיו מדברי דוד. אך הם לא נהגו בכך כפי שראוי לנהוג, אלא אומרים זאת רק כקריאה וכוזרון בלבד.

בהמשך, בפרק יז של המאמר השישי בחיבורו, חוזר קרקסאני על טענותיו ומבקר את הרבניים על שהם פותחים את תפילתם בפסוקי תהילים אך אינם נשענים עליהם במלואם:²¹

אשר להצהרתם על חיובה, הדבר ידוע ממה שציינו בראשית הספר, שהם אומרים בתחילת תפילתם: 'אשר בחר בדוד עבדו ורצה בשירי קודשו' ושאר הדברים. וכן הם מתחילים את תפילתם, שמונה עשרה, בדברי דוד עליו השלום: 'ה' שפתי תפתח' (תהילים נא, יז), ומסיימים באמרו: 'יהיו לרצון אמרי פי' (שם יט, טו).

קרקסאני אף מצטט מתוך סידור התפילה הרבני בנוסחו הארץ ישראלי, 'אשר בחר בדוד עבדו ורצה בתהילתו ובשירי קודשו', מה שמוכיח לדעתו שמזמורי תהילים מתוארים על ידי הרבניים כשירי קודשו של דוד שבהם בחר ה' להיות מהולל בתשבחות.²² עם זאת, הוא אינו מקבל את סמכותו של סידור זה, אלא משתמש בטכניקה הפולמוסית הקרויה בכלאם 'אלזאם', שהיא שימוש בטיעוני היריב כדי לחשוף חוסר עקביות בדוקטרינה שלו (Ex concessis). את טיעונו לגופו של עניין נציג להלן, אך בשלב זה מעניין לציין כי רס"ג עצמו ינקוט בגישה דומה כלפי העמדה הקראית. בהמשך חיבורו, אלקרקסאני מעלה טענה חמורה כלפי הרבניים, לפיה הם ביקשו להשמיד את ספר תהילים עצמו. הוא כותב:²³

ואשר לביטולם (של הרבניים) את הדבר, התנגדותם ושנאתם לאלה שמתפללים באמצעותו (ספר תהילים) היא עד כדי כך שמסופר עליהם שבזמן מסויים הם שקלו לשרוף את ספר תהילים ולבטלו.

לא ברור לנו לאיזה מאורע מתייחס קרקסאני בטענה זו. ייתכן שחל בלבול בדבריו, והוא אולי מתייחס למאמר חז"ל המופיע בתלמוד: 'אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה' (שבת ל ע"ב).

20 זוהי ברכה ארץ ישראלית עתיקה, שאינה משמשת היום. ראו על כך בדיונונו מייד בסמוך.

21 ספר האורות, VI.17.1, כרך ג, עמ' 608.

22 על הברכה ראה שייבר, סידור רבני (לעיל הערה 19); נפתלי וידר, התגבשות נוסח התפילה, א, ירושלים תשנ"ח, עמ' 242–252.

23 ספר האורות, שם.

גינצבורג, שבחן מספר היבטים במחלוקת בין הקראים לרבניים, ציין בנוגע למתקפה כלפי רס"ג:²⁴

ולי אין ספק שמתנגדי ר' סעדיה גילו פנים שלא כהלכה שמעולם לא אמר הרב שעתה אין לנו להתפלל שירי בן דוד וצא וראה כל מזמורי תהלים שבסדר תפלות שלו. ומה שאמר הוא לא אמר אלא שעתה אנו משתמשים במזמורי תהלים רק בפסוקי דזמרה ובהלל, והתפלה עצמה היא בלשון וסגנון שתקנו לה הראשונים. ולעתיד לבוא כל עקרה של תפלה יהי שבחות וזמירות שבספר תהלים.

ב. חיוב התפילה: הסכמה ומחלוקת

שם החיבור הפולמוסי 'על חיוב התפילה' יש בו כדי להטעות. למעשה, הן רס"ג והן קרקסאני תמימי דעים בנוגע לחיובה של התפילה, וכי התפילה היא מצווה המחויבת מן התורה, אף על פי שאין ציווי מפורש לכך במקרא. יתר על כן, כותרת זהה מופיעה גם בפרק החמישה עשר של המאמר השישי בספר האורות של קרקסאני (במקור הערבי: *في وجوب الصلاة*).

קרקסאני מסכם את עמדתו כך:²⁵

ציווי התפילה וחובתה מוחלטים ואינם זקוקים להרחבה נוספת, לאור הכתוב (אלנץ), המסורת (אלכבר), הסכמת האומה (אג'מאע אלאמה) ומסירתה בכללותה (נקלהא באסרהא). איש לא חלק על כך, ולא התעורר בכך ספק או פקפוק.

למרות המחלוקת החריפה ביניהם, קיימים קווי דמיון בעמדותיהם של רס"ג וקרקסאני בנוגע לחובת התפילה. שניהם רואים בתפילה חובה מרכזית, בעלת משמעות מוסרית ודתית, ושניהם מדגישים את הקשר שלה לעבודת האל. עם זאת, ההבדל המהותי נעוץ בתשתית ההלכתית ובמסגרת הפולחנית של התפילה: רס"ג מדגיש שהתפילה צריכה להתבסס על נוסח המסורת הרבנית, של בקשת צרכיו של האדם, כפי שהיא מופיעה

24 גנזי שכטר, ב (לעיל, הערה 18), עמ' 436.

25 ספר האורות, VI.15.8, כרך ג, עמ' 606. בהפניה למסורת הוא מתכוון למסורת הנביאים בסיפור על דניאל, כפי שיבאר להלן. נראה שקרקסאני נשען כאן על הדרכים לבחינת האמת שנקבעו על ידי חכמי המועתזילה: (א) הכתוב בספר הקודש, (ב) המסורת המקובלת – 'כבר מג'מוע' עליה, (ג) קונצנזוס – 'אג'מאע מן אלאמה', (ד) הוכחה שכלית – 'חג'ה מן אלעקל'. על בחינות אלו ראה: Sarah Stroumsa, 'The Signs of Prophecy: The Emergence and Early Development of a Theme in Arabic Theological Literature', *The Harvard Theological Review*, vol. 78, no. 1/2, 1985, pp. 106–109.

בסידורים הרבניים,²⁶ ואילו קרקסאני מדגיש שהתפילה מושתתת על מזמורי תהילים בלבד, אותם הוא רואה כלב ליבה של עבודת האל.²⁷

1. המקור המקראי לחובת התפילה
כפי שציינו, קרקסאני ורס"ג מסכימים כי במקרא ניתן למצוא בסיס לחובת התפילה, אך הם חלוקים באשר לפסוקים מהם נלמדת חובה זו. חילוקי הדעות נובעים מתפיסותיהם השונות על מהות התפילה: בעוד שרס"ג רואה בתפילה אמצעי להבעת הודיה על העבר ובקשה לעתיד, קרקסאני רואה אותה כחלק מפולחן אלוהי, הנשען על ציווי לעבוד את האל בשירים ותשבחות.

2. רס"ג: תפילה כהודאה על העבר ובקשה לעתיד
רס"ג רואה בתפילה מצווה מהתורה, אותה הוא מבסס על הכתוב 'הוא תהלתך והוא אלהיך אשר עשה אתך את הגדלת ואת הנוראת האלה אשר ראו עיניך' (דברים י, כא).
ב'ספר המצוות' שלו הוא מנסח זאת כך:²⁸

(המצווה) החמישית, קיום התפילה בכל יום, כפי שנקט (הכתוב) בלשון: 'הוא תהלתך והוא אלהיך' וג'.

והקבלה קבעה בה שלושה סוגים; תפילות יום הכיפורים הרי הן חמש, והשבתות והחגים וראשי החודשים – ארבע, ושאר הימים – שלוש.

רס"ג מפרש את חובת התפילה ככוללת שלושה מרכיבים עיקריים: (א) הודיה על אירועי העבר. (ב) בקשה לעתיד לבוא. (ג) הכרה בגדולתו וביכולתו של האל. בחיבורנו רס"ג מדגיש כי התפילה אינה רק פולחן של שבח האל, אלא גם אמצעי

26 וכבר עמד על כך אברמסון שכתב: '... ספרו על חיוב התפילה שכל עניינו אינו אלא להוכיח שהעניינות שנכללו בתפילת שמונה עשרה הם הנקראים תפילה ושהתפילה "היא בקשה ושאלה"' (אברמסון, עניינות בספרות הגאונים [לעיל, הערה 4], עמ' 49). וראה עוד: בנימין קלאר, 'סידור רב סעדיה גאון (ביקורת)' – קרית ספר יח (תש"ב), עמ' 342–348.

27 קרקסאני אף העניק לנושא זה את הכותרת 'על מהות התפילה ובמה צריך שיתפלל'.

28 ספר המצוות (כתאב אלשראיע) לרב סעדיה גאון, מהדורת נסים סבתו והרב חיים סבתו, ירושלים תשע"ט, פרק א – שער עבודת ה', עמ' 10. מעניין שחכם קראי ירושלמי בן המאה העשירית, סלמון בן ירוחם, שם בפי רס"ג את הטענה שהתפילה מדרבנן, בכתבו 'נאמת: יש עלינו מצוות שאינם בתורה מבוארות כמו תפילות ומצוות אחרות, והתפילות במקרא אינם נזכרות' (ראה יורם ארדר ומאירה פוליאק, 'הקנון הקראי במאות התשיעית עד האחת עשרה לסה"נ', תעודה, כג [תשס"ט], עמוד ר-רא; תור הזהב הקראי: אנתולוגיה של היצירה הקראית במאות התשיעית עד השתים-עשרה בעריכת יורם ארדר ואחרים, ירושלים תשפ"ג 2022, עמ' 52). סלמון מפנה את רס"ג לעיין בפסוקים בירמיהו כט, יב, שם מפיעה תפילתו של ירמיהו, ומוסיף שגם 'תפילת דניאל איש חמודות לא זכרת במילולי', בשעה שהפסוק בדניאל (ו, יא) על אודות התפילה מופיע בחיבורנו כאחד המקומות המלמדים על חיוב התפילה.

להביע הכרת תודה, לבקש על העתיד, ולהפגין אמונה ביכולת האל. כך הוא מפרש את מה שרמזו לו בספר המצוות:

פירוש 'הוא תהלתך' הוא חיוב התפילה אליו, כי 'תהלה' מורה בלשוננו על שלוש משמעויות: (א) להודות על מה שאירע בעבר. (ב) לבקש על העתיד לבוא. (ג) להכיר ביכולתו.²⁹

מעניין שהפסוק שבא לפני פסוק זה פותח במילים 'אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא אֹתוֹ תַעֲבֹד', אולם לדידו של רס"ג אין לפרש את הציווי לעבוד את הבורא כמתייחס לעבודה שבלב. לשיטתו, התפילה אינה פולחן של שבח האל אלא אמצעי לבטא הכרת תודה, בקשות לעתיד, ואמונה ביכולתו של האל.

3. קרקסאני: תפילה כפולחן האל

קרקסאני מזהה את חובת התפילה עם הציווי לעבוד את האל, והוא מבסס אותו על פסוקים העוסקים באיסור עבודת אלילים. לשיטתו, עבודה הכרוכה בהשתחויה היא תפילה, ומשום כך הציווי 'ועבדתם את ה' אלהיכם' (שמות כג, כה) כולל את חובת התפילה. כך הוא כותב:³⁰

דע כי שני פסוקים אלו עוסקים באופן ייחודי בבורא יתעלה ויתברך. הראשון שבהם הוא הציווי לקבלו ולעבוד לו, יחד עם הציווי על כל מה שראוי לו, והוא: 'אנכי' (שמות כ, ב). זהו, כפי שביארנו בפרק השני של מאמר זה. הפסוק השני הוא: 'לא יהיה לך אלהים אחרים' (שם, ג). פסוק זה משלים את הראשון, שכן הוא כולל איסור לקבל או לעבוד אחר זולתו, או לעשות זולתו דבר ממה שמיועד לבורא בלבד. לכן, כל מה שאנו מוצאים בפסוק השני כאיסור עשייה לזולתו הרי הוא חובה לעשות כלפיו, כשם שכל מה שהפסוק הראשון מחייב לעשות עבורו אסור לעשות כלפי זולתו. דבר זה ברור. אנו אומרים שכאשר נאמר בפסוק זה: 'לא תשתחוה להם ולא תעבדם' (שמות כ, ה), נאסר לעבוד אף אחד מלבד האל, וכן נאסר להשתחוות לו. וכל עבודה הכרוכה בהשתחויה היא תפילה בהכרח. לפיכך, כאשר נאסרה התפילה לזולתו של הבורא יתעלה ויתברך, בפסוק זה, נובעת מכך חובת התפילה לו, כפי שצינו קודם, ושחובה זו כלולה בדבריו: 'אנכי ה' אלהיך' (שם, ב) ונמצאת תחת ציווי זה. לאחר מכן, אושר הדבר במקום אחר, באומרו: 'והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וגו',

29 עם זאת, בפירושו לתורה לא ציין משמעות זו ורק כתב: 'תהלתך – לו תשבח' (פירושי רבינו סעדיה גאון לתורה, מהדורת הרב יוסף קאפח, ירושלים תשנ"ד, עמ' קעג). והשווה פירוש הרמב"ן לפסוק זה: 'הוא יהיה תהלתך שתתן לו כל תהלתך אליו, ואותו תהלל תמיד וכבודו לאחר לא תתן'.

30 ספר האורות, VI.15.1, כרך ג, עמ' 602–603.

(דברים יא, יג) ובהמשך: 'לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו' (שם); בכך התחייבנו לאהוב את האל יתעלה ולעובדו. ולאחר מכן נאמר: 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחוויתם להם' (שם, טז). כבר אמרנו שכל עבודה הכרוכה בהשתחוויה היא תפילה בהכרח. לכן, כשנאמר כאן 'ועבדתם אלהים אחרים', הדבר מתייחס לתפילה.

באופן דומה, מה שנאמר קודם לכן: 'לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם', מתייחס אף הוא לתפילה, שכן מדובר ברצף אחד ובסיפור אחד. מה שאסר לגבי עבודה לאלילים, הוא מה שחייב לגבי הבורא יתעלה ויתברך. ומאמירתו 'ולעבדו' נובעת חובת התפילה לה' יתברך שמו.

שתי הראיות הללו מובחרות מאוד בחובת התפילה, ואת מצוותה מתוך תורת האל יתעלה ויתברך.

קרקסאני טוען כי איסור השתחוויה לעבודה זרה (שמות כ, ה) נובע מחובת השתחוויה לאל בלבד, שהיא התפילה. בהתאם לכך קרקסאני מוסיף ראייה שלישית לשיטתו:³¹

'לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם' (שמות כג, כד). בדברים אלו אסר להתפלל לאלילים שלהם, על ידי אזכור של השתחוויה הכרוכה בעבודה. לאחר מכן נאמר: 'ועבדתם את ה' אלהיכם' (שם, כה), ומכאן נובע שהדבר שנאסר עבור אותם אלילים הוא זה שנחייב כאן כלפי ה' יתעלה, והוא התפילה.

קרקסאני מסביר שחובת התפילה נובעת מהפסוק 'ועבדתם את ה' אלהיכם' (שמות כג, כה), אשר, לדבריו, עומד כניגוד לאיסור 'לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם' (שם שם, כד). לשיטתו, כל עבודה הכרוכה בהשתחוויה היא בגדר תפילה, ולכן הציווי לעבוד את ה' כולל את חובת התפילה.³²

עוד לומד קרקסאני את חובת התפילה מדברי הכתוב על דניאל ועל עזרא:³³

מן ההוכחה לחובת התפילה מתוך המסורת היא מה שסופר על דניאל עליו השלום, שמסר את נפשו למוות למען התפילה. וזאת, משום שמסירת נפש למוות אינה מותרת אלא עבור מצווה שהיא עליונה וחשובה ביותר. ולכן, כאשר ראינו שהוא מסר את נפשו למען כך, ידענו שזו הייתה חובה עליו ולא רשות בלבד, כפי שסוברים חלק מהאנשים בטעות. שהרי מסירת הנפש אינה מותרת עבור עניין של רשות. מכאן הוכחה חובת התפילה מצד זה, יחד עם מה שכבר הוסבר קודם לכן. ואם יאמר אדם: הוא עשה זאת

31 ספר האורות, שם.

32 המקום המרכזי שתופסת פעולת ההשתחוויה במהות התפילה אצל קרקסאני מזכיר כמובן את התפילה כפי שהיא מעוצבת באסלאם.

33 ספר האורות, שם, עמ' 605-606.

משום שידע שה' יתעלה ויתברך יצילו – גם זה מחזק את חובת התפילה, שכן הוא ידע שה' יתעלה יצילו בשל קיומו של מצווה זו שהיא חובה, ולא בשל עניין שהוא רשות. מן ההוכחה לחובת התפילה היא גם מה שאמר: 'די להון מהקרבין ניהוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא' (עזרא ו, י), הרי הודיע כי דרכם של האנשים להתפלל בשעת הקרבת הקרבנות, וזוהי משמעות דברי הכתוב: 'ובעת החל העולה החל שיר ה' [וג'] וכל הקהל [משתחוים]' (דברי הימים ב' כט, כז). וכן נאמר: 'תכון תפילתי קטורת לפניך' (תהילים קמא, ב), ועל כך אומר: 'קחו עמכם דברים ושובו אל ה'' (הושע יד, ג), ואומר: 'ונשלמה פרים שפתינו' (שם).

קרקסאני מצביע על המובא בתנ"ך בעניין תפילת דניאל ומציין כי דניאל סיכן את חייו למען התפילה. ומכאן הוא מסיק כי מסירת נפש למען מעשה מסוים מעידה על היותו חובה מן התורה, כי 'מסירת נפש למוות אינה מותרת אלא עבור מצווה שהיא עליונה וחשובה יותר'.

4. קרקסאני בעקבות חז"ל ורס"ג בנתיב עצמאי באופן אולי מפתיע, קרקסאני, על אף ביקורתו החריפה כלפי הרבניים, שואב השראה מדרשות חז"ל להבנת חובת התפילה. דבריו מהדהדים את דברי המדרש:³⁴

'ועבדתם את ה' אלהיכם' (שמות כג, כה) – זו תפלה, וכן הוא אומר: 'ולעבדו בכל לבבכם' (דברים יא, יג), איזו היא עבודה שבלב? הוי אומר – זו תפלה. וכן הוא אומר בדניאל: 'אלהך די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישיזבינך' (דניאל ו, יז), וכי יש עבודה בבבל? אלא זו תפלה. וכן הוא אומר: 'וזמנין תלתה ביומא הוא בריך על ברכוהי' (שם ו, יא).

ועל פי המדרש כתב הרמב"ם:³⁵

מצות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר: 'ועבדתם את ה' אלהיכם' (שמות כג, כה). מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה, שנאמר: 'ולעבדו בכל לבבכם' (דברים יא, יג). אמרו חכמים: 'איזו היא עבודה שבלב? זו תפלה'.

וכן בספר המצוות לרמב"ם:³⁶

והמצוה החמישית היא שצונו לעבדו יתעלה. וכבר נכפל ציווי זה פעמים: אמר 'ועבדתם את ה' אלהיכם' (שמות כג, כה), ואמר 'ואתו תעבדו' (דברים יג, ה), ואמר 'ואתו תעבדו' (דברים ו, יג), ואמר 'ולעבדו' (דברים יא, יג).

34 ספרי דברים מא, יח, אליעזר אריה פינקלשטיין (מהדיר), ברלין, ת"ש, עמ' 88.

35 רמב"ם, הלכות תפילה ונשיאת כפים א, א.

36 ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה ה.

ואעפ"י שזה הציווי הוא גם כן מן הציוויים הכוללים, כמו שביארנו בשרש הרביעי, הנה יש בו ייחוד שהוא ציווה בתפילה. ולשון ספרי (ספרי דברים יא, יג): 'ולעבדו – זו תפילה'. ואמרו גם כן (שם): 'ולעבדו – זה תלמוד'. ובמשנתו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אמרו (פרשה יב, עמ' רכח): 'מנין לעיקר תפילה בתוך המצות? מהכא: "את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד", (דברים יג, ה)'. ואמרו (מדרש תנאים, ממדרש הגדול, פרשת ראה): 'עבדהו בתורתו, עבדהו במקדשו', כלומר, ללכת שם להתפלל בו ונגדו, כמו שביאר שלמה עליו השלום (מלכים א' ח; דברי הימים ב' ו).

לפנינו אם כן תופעה מופלאה, קרקסאני הולך בעקבות חז"ל ואילו רס"ג פונה לחפש מקורות אחרים. הסיבה לכך כנראה נעוצה במהותו של החיבור על חובת התפילה: רס"ג אינו מחפש מקור לכך שחובה לעבוד את האל בתודות ותשבחות, אלא שחובה לפנות לאל בבקשות לעתיד, בהתאם לתוכנה של תפילת העמידה. לכן הוא מפרש בחיבורנו זה את הכתוב 'ואותו תעבוד' – 'שתעשה את מה שמצווה האל'. ואילו הכתוב 'והוא תהילתך' מצווה את האדם לדעת רס"ג, כפי שכבר צוין, להודות על העבר, לבקש על העתיד ולבטוח ביכולת האל. הרעיון של תפיסת התפילה כבקשה מהאל שב ועולה לאורך כל החיבור של רס"ג על חיוב התפילה. ניסוח ברוח זו נשתמר אצל קרקסאני, המציג את עמדת יריבו:³⁷

טען בעל דעה זו, כי התפילה היא התחינה, כפי שנאמר: 'כל תפילה כל תחנה אשר תהיה לכל האדם' (מלכים א' ח, לח). אמר: התחינה היא צורך בני האדם, בקשתם ושאלתם למה שזקוק לו האדם בשעתו.

לדוגמה, תפילת אברהם עליו השלום בעד אבימלך, שנאמר: 'ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך [וג'] כי עצר עצר ה'. וכך גם אליעזר בעניין נישואי יצחק, שנאמר: 'הקרה נא לפני היום' (שם כד, יב). וכן יעקב מפחד עשיו, שאמר: 'הצילני נא מיד אחי מיד עשיו' (שם לב, יב). וכך תפילת משה עליו השלום בעד בני ישראל בעקבות מעשה העגל, שנאמר: 'ויחל משה את פני ה'' (שמות לב, יא) ו'ואתפלל אל ה' ואמר' (דברים ט, כו). וכך גם תפילתו בעד עצמו בבקשה לעבור את הירדן, שנאמר: 'ואתחנן אל ה'' (שם ג, כג). וכן שתי תפילותיו של דוד בעד עצמו בתהילים: אחת, 'שמעה ה' צדק' (תהילים יז, א) עד סופה, בצרכיו, והשנייה, 'הטה ה' אונך ענני' (שם פו, א) גם בצרכי עצמו. וכך גם דברי שלמה, שנאמר: 'בהנגף עמך ישראל' (מלכים א' ח, לג); 'בהעצר שמים ולא יהיה מטר' (שם, לה); 'רעב כי יהיה בארץ' (שם, לו); 'וגם אל הנכרי' (שם, מא). וכך גם תפילת חנה, שנאמר: 'אל הנער הזה התפללתי' (שמואל א' א, כז).

קרקסאני מנגד רואה את המקורות עליהם נסמך רס"ג כמקורות של תפילות מזדמנות למילוי צורכי האדם, כבקשה לעזרה ולא כפולחן האל. עבודת השם לדעתו היא חובת ההודאה והשבח לאל. וכך הוא כותב מפורשות:³⁸

הבהר נא, יצליחך האל, את דברי האיש הזה ואת יגיעתו לפי דעתו ותחבולותיו להשיב על טענות חברינו, וכיצד מעידות אלה על עיוורון הלב וקלקול. שכן דברי אנשינו (הקראים) בדבר חובת התפילה ... כווננו לתפילות החובה הקבועות. ואילו הוא, בתגובתו לדבריהם, הביא תפילות נדבה מזדמנות לצורכי האדם, וזוהי בערות גלויה.

עולה אפוא שרס"ג וקרקסאני מציעים שתי גישות שונות לחובת התפילה, הנובעות מהבדלים בתפיסת עולמם הדתית וההלכתית. בעוד שקרקסאני מדגיש את ההשתחויה והשבח כחובה פולחנית, רס"ג מתמקד בבקשה על העתיד ובהכרת תודה, בהתאם למבנה תפילת העמידה.

חילוקי דעות אלה משקפים את הפולמוס הרחב בין הרבניים לקראים, תוך שמירה על מכנה משותף: הכרה בחשיבות התפילה כחובה מרכזית בעבודת האל. אך בעוד שרס"ג מזהה את התפילה עם הודיה על העבר ובקשה לעתיד, קרקסאני רואה אותה כחלק מפולחן אלוהי נרחב של שבח האל על ידי בני האדם. רס"ג מדגיש את התפילה כאמצעי אישי לבקשת צרכים, בעוד קרקסאני מדגיש את ההודיה והשבח כחובת פולחן קבועה. וכך יצא שקרקסאני הקראי מאמץ את פרשנות חז"ל, בעוד שרס"ג, בהגנה על המסורת הרבנית, בוחר לפרש את המקרא בדרך עצמאית.

ג. הפולמוס על שימוש במזמורי תהילים בתפילה
נבחן עתה את עמדתו של קרקסאני בנוגע לשימוש במזמורי תהילים כבסיס לתפילה, ולאחר מכן נתמקד בתגובתו הפולמוסית של רס"ג לעמדה זו.

1. עמדת קרקסאני: ספר תהילים הוא התשתית לסידור התפילה
קרקסאני מבסס את עמדתו על כך שספר תהילים מהווה את המקור האולטימטיבי לנוסח התפילה. הוא שואב את טיעונו ממקורות מקראיים, מהסכמת הציבור (אג'מאע), ומהאופן שבו מתוארים מזמורי תהילים כ'תפילות' בכתובים, וכך הוא מסביר:³⁹

כראיה לכך שהתפילה היא מתוך הספר הזה (תהילים), די לנו בשמו ותוכנו, הכולל אוסף תפילות לדוד עליו השלום ולצדיקים אחרים.

שמו המפורסם בקרב האומה הוא 'ספר תהילים', ומשמעותו היא 'ספר השבחים והתשבחות', שהם התפילות. אשר לתוכנו, המזמורים שבו נקראים 'תפילות', כגון:

38 ספר האורות, שם.

39 ספר האורות, VI.17.1, כרך ג, עמ' 608.

'תפלה למשה' (תהילים ז, א); 'תפלה לדוד' (שם יז, א), יחד עם מזמורים נוספים שנוכר בהמשך ...
ומה שמעיד על כך מתוך דברי הכתוב הוא שנאמר: 'ויאמר יחזקיהו המלך והשרים ללויים להלל לה' בדברי דוד ואסף החווה' וגו' (דברי הימים ב' כט, ל). וכן נאמר: 'להלל את ה' על ידי דוד מלך ישראל' (עזרא ג, י), ונאמר גם: 'כי ביד ה' המצוה ביד עבדיו' (דברי הימים ב' כט, כה).

קרקסאני הרואה בתפילה חובה המוטלת על האדם לשבח את האל כחלק מחובת הפולחן מזהה את ספר התהילים כמקור למילוי חובה זו. קרקסאני מדגיש מספר היבטים מרכזיים המובילים אותו לראות בספר תהילים את הבסיס לתפילה: א. השם 'תהילים' (ספר השבחים והתשבחות) מעיד על ייעודו לשמש כמאגר שירי הלל ותפילה. ב. מזמורי תהילים מוגדרים כ'תפילות' בפסוקים רבים, לדוגמה: 'תפלה למשה' (תהילים ז, א) ו'תפלה לדוד' (שם יז, א). ג. לפי קרקסאני, בכתובים קיימות הוראות ישירות להשתמש במזמורי תהילים להלל את ה'. הוא מציין פסוקים כמו 'ויאמר יחזקיהו המלך והשרים ללויים להלל לה' בדברי דוד ואסף החווה' (דברי הימים ב' כט, ל) ו'להלל את ה' על ידי דוד מלך ישראל' (עזרא ג, י). עבור קרקסאני, תפילה היא בראש ובראשונה פולחן של שבח והודאה לאל, וספר תהילים, בהיותו אוסף של שירי הלל ותפילה, נתפס כמקור הראוי ביותר למילוי חובה זו.

2. עמדת רס"ג

רס"ג שולל מכול וכול את עמדת הקראים ורואה בתפילה אמצעי עיקרי לבקשה מאת האל ולתחנונים לפניו. בחיבורו מתמקד רס"ג בהוכחה לשיטתו, שהתפילה מבוססת על מבנה של שאלות ובקשות, כפי שמופיע בנוסח התפילה הרבני. הוא מסביר שמי שלא מתפלל באופן זה הולך אחר מה שנראה בעיניו במקום למלא את ציווי האל, וכך הוא כותב:

הדבר המפורסם במסורת בנוגע לתפילה הוא 'השאלה' ו'הבקשה', כמו שאמר האל בגנותו את המתפללים לאלילים: 'יסגד לו וישתחו ויתפלל אליו ויאמר הצילני כי אלי אתה' (ישעיהו מד, י). וקבע את פירושו של 'זיתפלל אליו' במאמרו 'הצילני' שהיא בקשה – ללמדנו שעיקר עניין התפילה הוא הבקשה. ודבר זה מתברר ומתבאר גם מכך שכאשר מועברת מילה זו לשפת התרגום, מתורגמת התפילה כבקשה. כמו שאמר בנוגע לדניאל: 'זומנין ביזמא בעא בעותה' (דניאל ו, יד). הרי שהאבות השתמשו במילה 'בעות' במקום 'תפילה', ואין ספק ש'בעות' היא 'שאלה ובקשה'.

ומה שהקדמנו, שהתפילה היא בקשה ושאלה, נתמך על ידי מה שמוכח מהשכל ומהכתוב.

מהשכל – הרי מחויב שפניית העבד לאדון תהיה שונה מפניית האדון לעבדו, מכיוון

שהאדון מצווה את עבדו ומזהירו, כמו שתמצא אותו אומר בתורה: 'זכור' (שמות כ, ח) ו'שמור' (דברים ה, יב), 'כבוד' (שמות כ, יב), 'לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו' (ויקרא יט, יא) ... אם כן, אסור לעבד לפנות לאדונו באחד מהדברים האלו, כי אז הוא כופר בו אילו היה מצווהו, מזהירו, מבטיחו ומאיים עליו. אבל מה שצריך העבד להגיד לאדונו הוא: שיבקש חסדו, רחמיו, ארך אפים, סליחה על חטאיו, ומחילה על עוונותיו. וכן שיודה לו על החסדים שגמל לו בעבר.

(הוכחה מהכתוב): משום כך ציווה האל יתעלה ויתהדר את המתפללים לבחור מילים כאלו בלשונם, שראוי שבהן יפנה העבד לרבו. כמאמרו: 'קחו עמכם דברים' (הושע יד, ג), ויתר הפרשה.

וזה היא הראיה מהכתוב והפירוש ממסורת נביאי האל, עליהם השלום, כפי שתיארנו.

רס"ג חזר על טיעון זה במקומות נוספים בכתביו, ונציין כאן שני מקומות לדוגמא, האחד בחיבור הפולמוס המליצי שלו אשא משלי, והשני בהקדמתו לתהילים. באשא משלי התייחס רס"ג לפולמוס על התפילה וכתב:⁴⁰

צְוֹה אֱלֹהֵינוּ 'קָחוּ עִמָּכֶם דְּבָרִים'

תַּחֲנוּן מֵאֵתְכֶם אֲמֹרִים

כְּמִפִּי עֶבֶד לְאָדוֹן הַמְּלוּכָה

קָמוּ וְהִבִּיאוּ חֲזוֹן מִשְׁאוֹתַי

שֶׁהֵן חֲקוֹתַי וּמִצְוֹתַי

אָדוֹן לְעֶבֶד מְלֹאכָה

רְאוּ כָל אֶפְסֵי אֶרֶץ

מִי שֶׁמַּע כְּזֹאת בְּכָל הָאֶרֶץ

כְּבִכְרָה קִלְה דְרִכְיָה מְשֻׁרְכָה

שׁוֹר אֵיךְ יָשִׁיב הָעֶבֶד אֶל קוֹנָיו

דְּבָרֵי הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר מִפִּי אָדוֹנָיו

לְסַפֵּר הוֹדוּ בָּם וּלְבַרְכָּה

תְּרִבּוֹת אֲנָשִׁים חֲטָאִים

סוֹרְרִים וְלֹא רוֹאִים

כִּי רוּחַ תַּעֲתָעִים בָּם נִמְסְכָה

40 אשא משלי, שער כה, בית פ, קטע הספרייה הבריטית Or. 5557 N fol. 13, על פי תעתיק האקדמיה ללשון העברית (באתר 'מאגרים'), וחלק מהצעות ההשלמה של אברמסון, עניינות בספרות הגאונים (לעיל, הערה 4), עמ' 49.

בטורי השיר האלה תמצית של שני הטיעונים שראינו בספר על חובת התפילה: האל ציווה לעובדו בתפילה המורכבת מבקשות כפי שמופיע בתפילת שמונה-עשרה בסידור הרבני, ומי שלא עושה כן הריהו עובד את האל לפי דעתו האישית במקום לעובדו לפי מה שציווה האל. בחיבור שלפנינו רס"ג אינו מבאר מדוע הוא שולל מכול וכול את השימוש במזמורי התהילים כבסיס התפילה, אף על פי שיש מהם שמכילים בקשות ותחנונים. זאת הוא עושה במקום אחר. משה צוקר⁴¹ עמד על כך שהקדמת רס"ג לתהילים היא תמונת הראי של חיבורנו זה.⁴² בהקדמתו לתהילים רס"ג מאריך לבאר מדוע פרקי התהילים אינם יכולים להוות את הבסיס לנוסח התפילה. בהקשר זה כתב שם רס"ג:⁴³

ואשר הניענו להקדים חלקים אלה בפתיחת הספר הזה ולבאר, שכולם סמוכים לתחום הצייווי והאזהרה, הוא שראיתי אנשים מאומתנו מחזיקים בדעה הכוזבת, שספר זה דוד הנביא אמרו מפי עצמו. ואני סבור שהדבר שהביא אותם לדעה כוזבת זו הוא מה שמצאו בו (בספר התהילים) הרבה מן התפילה ... והוא שגרם להם לפנות אליו בתפילותיהם.

צוקר מסיק (שם):

הגאון העביר את ספר התהלים מתחום התפילה לתחום של צייוויים ואזהרות, ונסתבך בבעיות ובקשיים שונים. אף נכנס במחלוקת עם דעת חז"ל והוציא הלכה בעניין שירת המזמורים של הלוויים במקדש, שלא ידענו לה כל מקור בספרות חז"ל, וכל זה כדי לדחות את דעתם של הקראים, שספר התהלים הוא ספר התפילות לישראל.⁴⁴

צוקר צודק בעובדות ובניתוח שהציג, אבל יש להוסיף שאין בדברים אלו כדי להטיל פגם בטיעונו של רס"ג או ביושרה האישית של ניהול הפולמוס. שני הצדדים בוויכוח פעלו בתוך שדה הוויכוח התאולוגי שקבע גבולות ברורים למותר ולאסור בוויכוח, לטיעון המתקבל ולטיעון החלש, מה אפשרי ומה לגיטימי. רס"ג נקט כאן בשיטת ה'אלזאם' כדי לערער את דבריו או להצביע על סתירות פנימיות בטיעונו, אף שהטוען אותם עצמו אינו חושב שיש ממש בטיעון. הסבר מפורט על שיטת ויכוח זו ניתן לראות בין היתר בוויכוח שניהל בעניין אחר המלומד המוסלמי אלגזאלי. לאחר שהציג את טיעונו, הסביר בהתנצלות לקורא:⁴⁵

41 משה צוקר, 'הערות להקדמת רס"ג לתהלים', לשוננו לג (תשכ"ט), עמ' 223-230.

42 מבלי שצוקר הכיר את החיבור גופו. ראה שם, עמ' 226, הערה 4.

43 בתרגומו של צוקר, 'הערות להקדמת רס"ג לתהילים' (לעיל, הערה 41), עמ' 225.

44 לדיון נוסף ראה אוריאל סימון, ארבע גישות לספר תהלים (לעיל, הערה 13), עמ' 18-19.

45 أبو حامد محمد الغزالي، الاقتصاد في الاعتقاد، أنكاراً، 1962، עמ' 215: 'وذلك إزام لا يوافق ما نعتقد، فان ذلك الكتاب مصنف لإبطال مذاهبهم لا لإثبات المذهب الحق، ولكنهم لما قدروا أن ... الزمناهم بعد اعتقادهم ...'. וראה בהרחבה על האלזאם בהקשר זה אצל Al-5. Shihadeh, Ayman.

טיעון זה בא כאילוץ (אֶלְזָאם, לשיטת היריב) ואינו תואם את אמונתנו. שהרי ספר זה נכתב במטרה לסתור את דעותיהם, ולא כדי לבסס את הדעות האמיתיות. אולם, מאחר שהם סברו ש.. אילצנו אותם (אֶלְזָמְנָאָהֶם) להודות בהתאם ...

רס"ג השקיע מאמץ מרוכז בהקדמתו לתהילים כדי להוכיח את טעותם של הקראים שראו בספר תהילים מקור לסידור התפילות, ובחיבור שלנו עיקר מאמצו של רס"ג הוא להוכיח שתפילות החובה שבסידורים הרבניים הן התפילות הרצויות לפני האל. אין בכך כדי ללמד על דעתו האישית בתקפות טיעוניו כשלעצמם במסגרת כתביו הפולמוסיים, ויש לבחון כל טיעון בהקשריו גם במקומות נוספים.

ד. חיוב התפילה – שכלי או שמעי?

רס"ג מחלק את מצוות התורה לשתי קטגוריות מרכזיות: מצוות שכליות ומצוות שמעיות. בחיבורו ספר המצוות, הוא מגדיר את התפילה כמצווה שמעית, ומסביר:⁴⁶

המצוות הם משני סוגים: שכליות ושמעיות. השכליות – כגון אמירת האמת והצדק והישר ... מאלו אשר אילו לא נאמרו על ידי שליח ולא נכתבו בתורה, היו מגיעים אליהן הבריות.

והשמעיות – כגון הצום והתפילה והטהרה והצדקה והקרבת הדומה לזה, מאלו שאילו לא נאמרו על ידי שליח לא הייתה שום דרך להגיע אליהן באופן שהתורה התכוונה.

לעומת זאת, בספרו אמונות ודעות מתייחס רס"ג למצוות התפילה כאחת מהמצוות השכליות, כאשר הוא מדגיש כי רק גבולותיה ותוכנה נזקקו להגדרה על ידי התורה. וכך הוא כותב:⁴⁷

והעמקתי בעיון ומצאתי כי צורך בני אדם לשליחים (=לנביאים) צורך הכרחי, לא בגלל המצוות השמעיות בלבד להודיעם אותם, אלא בגלל המצוות השכליות. כי עשיתן לא תתכן אלא על ידי השליחים שיגדירו אותן לבני אדם. מהן שהשכל מחייב להודות לה' על טובותיו ('בשכר עלי נעמתה') ולא הגביל לאותה התודה גבול לא באמירה ולא בזמן ולא בתוכן, לפיכך הוצרכנו לשליחים שהגבילוהו וקראוהו תפלה, וקבעו לו עתים ונוסח מיוחד ומצב מיוחד וכלפי מקום מיוחד.

Ghazālī and Kalām: The Conundrum of His Body-Soul – Dualism', In: *Islam and Rationality*, ed. Frank Griffel, Leiden, The Netherlands: Brill, 2016, pp. 115–120

46 ספר המצוות לרס"ג, מהדורת סבתו (לעיל, הערה 28), פתיחה, עמ' 3.

47 ספר הנבחר באמונות ודעות לרבנו סעדיה גאון, מהדורת הרב יוסף קאפה, ירושלים תש"ל, ג, עמ' קכב–קכג.

נראה שרס"ג ראה לנכון להתמודד עם הסתירה לכאורה בין שתי הגישות בחיבורנו. הוא מבחין בין החובה להכיר תודה לאל – שהיא חובה שכלית טבעית שכל אדם יכול להגיע אליה בכוח שכלו, לבין חובת התפילה – שהיא חידוש הלכתי שנמסר בתורה. וכך הוא כותב:

אפילו אם לא הייתה נמסרת המסורת מאת נביאי האל, תגדל גדולתו, על כך שהוא ציווה את עובדיו להודות לו על חסדיו – הרי הייתה חובה זו מוטלת עליהם מכוח הראיה הנטועה בשכליהם, הואיל והשכל מחייב שתהיה תודה על כל חסד למי שמיטיבו. ומכיוון שכל אדם מבחין בעצמו שמושפעים עליו חסדים, והראיות מוכיחות לו שהמשפיע עליו אותם הוא יוצרם, והוא הקדמון, יתברך ויתעלה, חובה עליו להחזיק בדעה מושכלת שלפיה עליו להודות ולנהוג על פיה.

אלא שאילו הדין היה מתחייב רק מכוח השכל בלבד, היה הדבר נקרא 'תודה' ולא היה נקרא 'תפילה', שכן המונח 'תפילה' הוא מונח הלכתי שהציווי קבע אותו, ולא השכל. ואולם, המסורות המהימנות הן אשר צירפו את המונח 'תפילה' למושג זה, שהוא על פי השכל – 'תודה'.

רס"ג מבחין בברור בין שני סוגים של חובת האדם לאלוהיו: (א) הכרת תודה: חובה שכלית הנובעת מתובנה בסיסית שכל אדם יכול להגיע אליה בעצמו. (ב) חובת התפילה: מצווה שמעית שמקורה בציווי התורה. לפי רס"ג, ללא המסורת, לא היה האדם מגיע למסקנה שיש חובה להתפלל באופן מובנה ומוגדר, כפי שקיים בסידור הרבני.

רס"ג מתמודד גם עם שאלה תאולוגית נוספת: האם נוסח התפילה, זמניה ותוכנה הם מדאורייתא? הרב קאפח, במהדורתו לאמונות ודעות, העלה תמיהה ביחס לגישת רס"ג בנושא זה:⁴⁸

ומכל מקום אין שטת רבינו בענין חיוב התפלה ברורה לי היטב, כי נראה מפשט דבריו שגם זמני התפלה, נוסח התפלה, עמידה בתפלה, וכדומה, כולן דאורייתא, שהרי נאמרו מפי השליחים על ידי המשלח, כי אם מפי עצמם – חזרנו להכרע הדעת ואין צורך לשליחים.⁴⁹

רס"ג משיב לשאלה זו בחיבורנו, כשהוא מדגיש את עתיקותה של התפילה הרבנית. הוא טוען כי נוסח התפילה, כפי שהוא מופיע בסידור, משתלשל לפחות לימי הנביאים. כך הוא כותב:

48 אמנות ודעות, שם, הערה 59.

49 כוונתו כנראה למשה רבנו ושאר הנביאים המבארים את רצון האל המופיע בתורה, ולא שדברי נביאים הם דאורייתא.

וכן בזמן חז"ל (קודם החורבן) לא היו זקוקים לומר 'מקבץ נדחי' מכיוון שהיו מקובצים, ולא 'בונה ירושלים' מכיוון שהיא הייתה בנויה, אך תמורת שתי אלה היו מבקשים על התמדת המלוכה והניצחון במלחמות לפי הצורך של כל דור.

לדבריו של רס"ג, התפילה התקיימה גם לפני חורבן הבית, כאשר היו מבקשים על התמדת המלוכה ועל ניצחון במלחמות. טיעון זה נועד להציג את התפילה הרבנית כמשתלשלת ממסורת עתיקה ואוטנטית, לעומת התפילה הקראית, שלטענתו היא חדשנית ופורשת מהמסורת המקובלת.⁵⁰

רס"ג מתמודד בנקודה זו בשתי חזיתות: מחד גיסא, מול הקראים, ומאידך גיסא, מול מקורות חז"ל שעלולים להתפרש כסותרים את עמדתו. בתלמוד הבבלי, למשל, מופיעה ברייתא המציינת: 'שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה' (מגילה יז ע"ב), מאמר שעשוי ללמד שנוסח תפילת שמונה עשרה נקבע רק לאחר החורבן. עם זאת, רס"ג יכול להישען על דעה חולקת באותה סוגיה: 'אמר רבי יוחנן, ואמרי לה במתניתא תנא: מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים תיקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר', מאמר שמעיד על קדמות הנוסח.⁵¹

באשר לשאלה האם התפילה תוקנה כנגד הקורבנות, רס"ג מאמץ את עמדתו של רבי יוסי ברבי חנינא (ברכות כו, ע"ב): 'תפלות אבות תקנום', ודוחה את עמדתו של רבי יהושע בן לוי, שסבר (שם): 'תפלות כנגד תמידין תקנום'.

בפירושו למקרא, רס"ג מתייחס לדעות החולקות ומביע עמדה נחרצת השוללת את הדעה שנוסח תפילת שמונה עשרה נתקן רק לאחר חורבן הבית. כמו כן, הוא דוחה את הרעיון שהתפילה קדומה אך נוסח שמונה עשרה עוצב על ידי אנשי כנסת הגדולה. במקום זאת, הוא טוען כי נוסח זה היה כבר קיים במלואו בתקופת בית המקדש. וכך הוא כותב:⁵²

מקצת מן האומה סבורים שלא היו מתפללים בהן (בנוסח ברכות העמידה) בזמן המקדש, אבל התפילה באה במקום התמיד. מקצתם מדמים שהתפילה לא פסקה, אלא שלא כללה שמונה עשרה. ומקצתם חושבים שהיא שמונה עשרה, אבל אמרוה אחר קרבן תמיד. אנו נבאר שהיא (התפילה) שמונה עשרה, והיא לפני קרבן תמיד ... כמאמר החכמים (תמיד ה, א; ברכות יא, ב): 'אמר להם הממונה: ברכו ברכה אחת, והם ברכו, וקראו עשרת

50 וכנראה כנגדו יצא הרמב"ם בכותבו (הלכות תפילה ונשיאת כפים א, א): 'זאין מנין התפלות מן התורה, ואין משנה התפלה הזאת מן התורה, ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה'.

51 על הגישות השונות לקדמות תפילת הקבע ראה דוד הנשקה, 'לתולדות תפילת העמידה: בין ברכה לתפילה', תרביץ, פד (תשע"ו), עמ' 345-358.

52 יהודה רצהבי, פירושי רב סעדיה גאון לספר שמות, ירושלים תשנ"ח, פרשת תצווה, עמ' קסט. אנו מודים לרב יהודה זייבלד על הפניה זו.

הדברות, ושמע, והיה אם שמוע תשמעו, ויאמר, אמת ויציב, ועבודה, וברכת כהנים. ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא'.

רס"ג מתבסס על משנת תמיד להוכחת עמדתו, אך מפרש אותה בהתאם לשיטתו. אף שמשנה זו מזכירה רק את ברכת העבודה, הוא מסביר כי ההקשר במשנה מתמקד בעניין זה, ולכן הוזכרה רק ברכה זו. לטענתו, תפילת שמונה עשרה המלאה התקיימה במלואה גם בזמן בית המקדש, אך המשנה בחרה לציין רק את החלק המרכזי והרלוונטי לנושא הנידון.

באופן זה, רס"ג מבקש להציג את התפילה הרבנית כנאמנה למסורת עתיקת יומין, המשתרעת מזמן קדום לבית המקדש ועד לנוסח הקיים בימיו. מנגד, הוא מציג את התפילה הקראית כמנהג חדש ושונה, שאינו משתלשל ממסורת זו אלא מהווה חריגה ממנה. רס"ג מדגיש כי נוסח התפילה הרבני, על כל פרטיו, הוא חלק בלתי נפרד ממסורת מחייבת בעלת שורשים מקראיים ונבואיים. לעומת זאת, התפילה הקראית נתפסת בעיניו כפרשנות עצמאית וחדשנית, שאינה מעוגנת במסורת ההלכתית של עם ישראל ולכן אינה לגיטימית.

ה. על חיוב התפילה – מבנה החיבור

להלן המבנה הכללי של החיבור. החלוקה ומספור הסעיפים הובאו לשם הבהרה ואינם במקור.

- א. פתיחה: דיון על המקור לחיוב התפילה על פי השכל (עקל) והמסורת (כ'בר) מהנביאים.
- ב. שישה דברים הם חובה על האדם, והם נלמדים משני פסוקים עוקבים בספר דברים, 'את ה' אלהיך תירא [...] הוא תהלתך והוא אלהיך' (דברים י, כ-כא). אחד מהם הוא חיוב התפילה הנלמד מהמילים 'הוא תהלתך'.
- ג. מאפייני התפילה הם תודה על מה שעבר, בקשה לעתיד והודאה ביכולת ה'.
- ד. סוג התפילה הנפוץ ביותר הוא הבקשה, ולכן המאפיין המרכזי של התפילה הוא הבקשה.
- ה. עשר לשונות שבהן מכונה התפילה במקרא: צעקה, זעקה, קריאה, שוועה, חילוי, [עתירה, תפילה, אנא, תחינה וענייה].⁵³
- ו. שנים עשר מקורות, המחולקים לשני חלקים של שישה פריטים בכל אחד, ובהם הצגת תבניות בנות שמונה עשר חלקים מהטבע ומהמקרא, כדי לבסס את סמכות המספר שמונה עשרה כמספר הברכות המקוריות בתפילת העמידה.
- ז. הבאת ראיות שלכל אחד מנושאי תשע עשרה הברכות שבעמידה יש מקור במקרא

53 המילים שבסוגריים חסרות בקטע עצמו עקב קרע, והן הושלמו מתוך הפסוקים שהובאו כראיה.

המתייחס לנושא זה ומכנה אותו במילה 'תפילה', או באחד מעשרת כינוייה השונים שהוגדרו בסעיף ה.

ח. אין נושאים אחרים המכונים 'תפילה' או באחד הכינויים המקבילים במקרא שהוגדרו בסעיף ה. המקרים שננקטה בהם לשון תפילה במקרא, כמו פקידת העקרות ובקשה לפרנסה במאכל ושתייה שהם לכאורה לא חלק מתשעה עשר הנושאים שבברכות התפילה, כלולים למעשה בנושאים שבברכות הקיימות.

ט. הסבר ומקור לסדר של שמונה עשרה הברכות שבעמידה, שמבוסס על אזכור תוכן שתי ברכות צמודות בפסוק אחד או בפסוקים קרובים.⁵⁴

י. סיום: הבאת ראיות שהמאפיין העיקרי של התפילה הוא בקשה ושאלה, מהשכל ומהכתוב: צורת פניית האדון אל העבד היא ציווי, שכר ועונש ואילו צורת פניית העבד לאדון היא בקשה, ולכן התפילה לא יכולה להיות מהמקרא בכלל ומספר תהילים בפרט; ה' ציווה שבני אדם ינסחו בעצמם את מילות התפילה מהפסוק 'קחו עמכם דברים' (הושע יד, ג).

מבנה החיבור מדגים את גישתו השיטתית של רס"ג. הוא פותח בדיון עקרוני על מקורות החיוב, עובר לניתוח מאפייני התפילה ולבסוף מתמודד עם שאלות הנוגעות למספר הברכות, סדרן ומקורן המקראי. רס"ג ממקד את טיעונו בניסיון לבסס את סמכות התפילה הרבנית ולהדגיש את זיקתה למסורת העתיקה, תוך שהוא שולל את עמדות הקראים, במיוחד בנוגע לשימוש במזמורי תהילים כתשתית לתפילה.

ו. היחס בין חיבורנו למדרשים העוסקים באותם נושאים ספרות חז"ל, הן ההלכתית והן האגדתית, היא אחד המקורות המרכזיים לתורתו של רס"ג. ביחס להלכה, כמעט אין סתירות בין מקורות חז"ל לבין רס"ג, אשר אימץ את מקורות ההלכה כסמכות מוחלטת. לעומת זאת, בגישתו לאגדה נקט רס"ג גמישות רבה יותר: הוא הרשה לעצמו לשנות מדרשים קיימים על פי צרכיו ואף ליצור מדרשים חדשים בעצמו.⁵⁵

54 חלק זה העוסק במקור לסדר הברכות נמצא רק במהדורה ב של החיבור. לעניין המהדורות ראה בהפניה לעיל, הערה 12.

55 המאמרים העדכניים בתחום שגם מפנים למחקרים קודמים הם: חגי בן-שמאי, 'הספרות המדרשית-הרבנית בפירושי רס"ג – המשך וחיידוש', בתוך: מסורת ושינוי בתרבות הערבית יהודית של ימי הביניים, עורכים: יהושע בלאו ודוד דורון, רמת-גן תש"ס, עמ' 1769–1833; חגי בן-שמאי, 'מדרש פרוגנוסטי בכתבי רס"ג – פתיחת פירושו לשירת דויד (שמ"ב כב) כדוגמה מייצגת, עזרא פליישר ואחרים (עורכים), מאה שערים – עיונים בעולמם הרוחני של ישראל בימי הביניים לזכר יצחק טברסקי, ירושלים תשס"א, עמ' 1–19. מאמר זה הופיע גם בספרו של חגי בן-שמאי, מפעלו של מנהיג – עיונים במשנתו והגותית והפרשנית של רס"ג, ירושלים תשע"ה, עמ' 374–394.

להלן מספר דוגמאות לאופן השימוש של רס"ג במדרשי חז"ל וליצירתו העצמאית בתחום הזה.

1. לשונות התפילה

אחד הסעיפים בחיבורנו עוסק בלשונות השונות בהן מכונה התפילה במקרא. לפי רס"ג, התפילה מכונה בעשר לשונות, שכל אחת מהן משקפת את אופי התפילה המרכזי שהוא בקשה. עיסוק בלשונות התפילה כבר נמצא במדרש התנאי לספר דברים⁵⁶ וגם במדרשים מאוחרים מסוגת התנחומא, כמו תנחומא-בובר.⁵⁷ מספר הלשונות במדרשים אלו נע בין שמונה לאחת עשרה, ולעיתים מופיעים בהם פריטים שאינם מאפיינים בקשה באופן מובהק, כמו 'רינה' ו'פגיעה'. עם זאת, במקורות קדומים, ובראשם ספרי דברים שנזכר קודם, נאמר במפורש ש'עשרה לשונות נקראת תפלה', ומקורות אלו היו עשויים לשמש למניין הלשונות אצל רס"ג.

ייתכן שלפני רס"ג עמד מדרש ובו עשר הלשונות המוזכרות בחיבורנו, אך אפשר להניח כי רס"ג עיצב מחדש את הרשימה על פי צרכיו, והתמקד בביטויים מובהקים של בקשה בלבד, וזאת במטרה לחזק את עמדתו שעיקר התפילה הוא בקשה.

2. המקור למספר הברכות בתפילה – שמונה עשרה

אחד החלקים המרכזיים בחיבורנו עוסק במקורות למספר שמונה עשרה. רס"ג מביא שנים עשר מקורות, המחולקים לשתי קבוצות של שישה פריטים בכל אחת, ובהם מוצגות תבניות טבעיות ומקראיות בעלות שמונה עשר חלקים, שמטרתן לבסס את סמכות המספר שמונה עשרה כמספר הברכות בתפילת העמידה.

מקורות למספר שמונה עשרה כבר נמצאים במדרשים קדומים, כמו בראשית רבה⁵⁸ וויקרא רבה⁵⁹ וכן בתלמוד הירושלמי⁶⁰ ובבבלי.⁶¹ לדוגמה, מספר החוליות בשדרה⁶² או מספר הפעמים שהאבות מופיעים במקרא כסדרם.⁶³ לא כל מה שנמצא במדרשים

56 ספרי דברים, (לעיל, הערה 34), כו עמ' 39.

57 מדרש תנחומא הקדום והישן, שלמה בובר (מהדיר), וילנא תרמ"ג, ואתחנן פרשה ג. על תיארוכי התנחומא, ראה: מרק ברגמן, ספרות תנחומא-ילמדנו: תיאור נוסחיה ועיונים בדרכי התהוותם, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"א.

58 בראשית רבה ט, מהדורת יהודה תיאודור וחנוך אלבק, ירושלים תשנ"ו, עמ' 793.

59 ויקרא רבה א, ח, מהדורת מרדכי מרגליות, ירושלים וניו-יורק תשנ"ג, עמ' כ.

60 ירושלמי ברכות ד, ג, דף ז ע"ד (מהדורת האקדמיה ללשון העברית, עמ' 37).

61 בבלי מגילה כח ע"ב.

62 ויקרא רבה, שם.

63 בראשית רבה, שם.

אלה נמצא גם בחיבורנו.⁶⁴ עם זאת, חיבורנו כולל גם פריטים שאינם מופיעים במקורות חז"ל, חלקם מבוססים על הטבע⁶⁵ וחלקם על המקרא,⁶⁶ והם ככל הנראה פרי יצירתו העצמאית של רס"ג. נראה שרס"ג משתמש במדרשי חז"ל תוך התאמתם לצרכיו. הוא שומר על מבנה רשימתי אחיד של פריטים המחולקים לשתי קבוצות שוות, משלב ידע מדעי בן זמנו ויוצר מדרשים חדשים המבוססים על המקרא.

3. המקור לברכות בתפילה

לאחר שביסס את המספר שמונה עשרה, עובר רס"ג לדון במקורות המקראיים לתוכן הברכות בתפילת העמידה. הוא מנסה להוכיח שכל אחד מהנושאים שבברכות העמידה לחול נקרא 'תפילה'. שיטתו היא לזהות שימוש מקראי באחת מלשונות התפילה עבור כל אחד מנושאי הברכות.

מדרשים העוסקים במקורות לתוכן הברכות מופיעים בעיקר במדרשים מאוחרים, כמו מדרש תהילים⁶⁷ ובמדרש חדש.⁶⁸ עם זאת, שיטת המדרש בחיבורנו שונה לחלוטין. בעוד שבמדרשים המאוחרים נעשה שימוש בדרשות שונות ללא מבנה אחיד, רס"ג מקפיד על שיטה סדורה וממוקדת, ומגדיר בבירור את הקשר בין הלשון המקראית לבין תוכן הברכה. נראה אפוא שיחידה זו בחיבורנו היא יצירה מקורית של רס"ג, ואינה נשענת על מדרשים קיימים, אלא מתמקדת ביצירת זיקה ישירה בין המקרא לתוכן הברכות.

4. המקור לסדר הברכות בתפילה

לאחר שעסק במקורות למספר הברכות ובתוכן שלהן, מתמקד רס"ג במקורות לסדר הברכות בתפילת העמידה. רס"ג מבסס את סדר הברכות על פסוקים מקראיים בהם מופיעים אזכורים לשני נושאים סמוכים, באותו פסוק או בפסוקים קרובים. לדוגמה, בפסוק 'הקדישו את קדוש יעקב ... וידעו תועי רוח בינה' וכו' (ישעיהו כט, יג-יד) נרמזת גם ברכת הקדושה ('והקדישו') וגם ברכת הדעת ('בינה').

דיון בסדר הברכות כבר מופיע בתלמוד הבבלי, ובמסכת מגילה דף יח ע"ב נמצאת ברייתא המפרטת את סדרן של הברכות ואת הראיות לכך. חלק מהראיות הנמצאות בחיבורנו כבר נמצאות בברייתא זו, למשל הראיה לסמיכות של קדושה ובינה שהוזכרה לעיל. אולם יש גם הבדלים. למשל, רס"ג משתמש לעיתים בפסוקים שונים מאלו של

64 למשל מניין שמונה עשרה אזכרות שבקריאת שמע, הנמצא גם בויקרא רבה שם וגם בבבלי ברכות שם.

65 למשל גובה הענן מהקרקע.

66 למשל מספר הפעמים שהתפילה מופיעה בתורה.

67 מדרש תהלים כט, ב, מהדורת שלמה בובר, וילנה תרנ"ה, דף קטז.

68 מדרש חדש על התורה, מהדורת גילה וכמן, ירושלים תשע"ג, עמ' 227.

המדרש – כהוכחה לסמיכות בין תשובה לבינה מביא רס"ג את הפסוקים 'השבת אל לבבך ... ושבת עד ה' אלהיך' וגו' (דברים ל, א–ב) ואילו בכרייתא במגילה הראיה היא מהפסוק 'ולבבו יבין ושב ורפא לו' (ישעיהו ו, י).

בנוסף, בכרייתא מובאות ראיות אחרות לסדר שאינן נוהגות בשיטה של הזכרת שני נושאים בסמיכות. למשל, 'ומה ראו לומר גאולה בשביעית, אמר רבא מתוך שעתידין ליגאל בשביעית', ואילו בחיבורנו הקפיד רס"ג על המבנה של הזכרה מקראית של שני נושאים בסמיכות. יוצאות מכלל זה רק שלוש הברכות הראשונות שהנימוק לסדר שלהן אינו באותה תבנית, והסיבה לכך היא כנראה כיוון שהן מהוות מין פתיחה לכל תפילת העמידה, כפי שהמחבר אומר במפורש.

לאור זאת, עולה שהכרייתא במסכת מגילה עומדת ברקע לדיונו של רס"ג, אך רס"ג אינו מחויב לפסוקים המובאים בתלמוד והוא מביא לעיתים פסוקים משלו, ואף מקפיד שכל הראיות יהיו באותה שיטה בניגוד למקור התלמודי המשלב בין ראיות מסוגים שונים.

5. מסקנה

מארבעת הסעיפים הללו עולה שרס"ג עשה שימוש נרחב במדרשי חז"ל, אך התייחס אליהם באופן גמיש ומותאם. הוא שילב מקורות חז"ליים עם יצירה עצמאית, תוך התאמה לצרכים התוכניים, הסגנוניים והפולמוסיים של חיבורו. רס"ג לא היסס להוסיף, להפחית ולשנות את המדרשים לפי מטרותיו, ובכך יצר מדרש חדש ושיטתי שהולם את תפיסתו התאולוגית ואת מטרותיו הפולמוסיות.⁶⁹

ז. כתבי היד וסימני ההדרה

להלן מוצגים כתבי היד של החיבור על שתי מהדורותיו, ולכל מהדורה מוקדש פירוט משלה. הקטעים מסודרים לפי הטפסים שלהם הם שייכים. בעמודה המצוינת כהקבלה לנדפס, צוין סימן הקבלה גם כאשר המקבילה בנדפס שייכת למהדורה אחרת. קיימים טפסים קדומים הן במהדורה א והן במהדורה ב, ולכן סביר להניח ששתי המהדורות כבר נוצרו בשלב קדום, ככל הנראה על ידי המחבר עצמו. נוסח הפנים נבחר לפי המקור המציג טקסט רציף בצורה הברורה ביותר. ליקוי בכתב היד סומן בסוגריים מרובעים.

69 כפי שהראה בן-שמאי במאמר, הספרות המדרשית (לעיל, הערה 55).

מהדורה א

טופס ב

- קלף, כתיבה מרובעת, 14 שורות בעמוד, מאה י"א.
 ב1 – T-S NS 262.77–78. 2 דפים. פתיחת החיבור שאינה בנדפס.
 ב2 – T-S Ar. 27.41. 2 דפים. המשך ישיר של ב1. מקביל לנדפס בעמ' ג*–ד* ומשלים חוסרים בהמשך.
 ב3 – OX. Bodli. Heb. e.34, 37–38, 59–60. שני גיליונות (4 דפים). בעמ' 37 מופיעה האות ב בראש העמוד כדי לציין תחילת קונטרס. בחצי השני של הגיליון הראשון (עמ' 38) פיוט של ריה"ל שנכתב כדי למלא את הדף. נעשה בו שימוש במהדורת הסידור. מקביל לנדפס בעמ' א–ה.

טופס ד

- נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 18 שורות בעמוד, מאה י"א – תחילת י"ב.
 באותה כתיבה נכתב גם פירוש לתהילים שסימנו Lon. BL Or. 5559c.47–50. בטופס זה החיבור מסתיים באמצע עניין וממשיך בעניין אחר.
 מטופס ד שרד גיליון אחד שנקרע לשלושה חלקים:
 ד1 – T-S Ar. 36.132. קטע שלפני הנדפס. משלים חוסר בעמ' ב*. מקביל לנדפס בעמ' ב.
 ד2 – T-S NS 97.6. נקרע מחלקו התחתון של צידו האחד של ד1. מקביל לנדפס בעמ' ב. משלים חוסרים בנדפס.
 ד3 – T-S Ar. 16.67. נקרע מחלקו התחתון של צידו השני של ד1.

טופס ה

- נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 18 שורות בעמוד, מחצית ראשונה של המאה הי"ב.
 ה1 – T-S Ar. 37.45. דף אחד, מקביל לנדפס בעמ' ב ומוסיף עליו.
 ה2 – T-S Ar. 37.90. קרע מחלקו התחתון של ה1. מתחיל לפני הנדפס בעמ' א* ומקביל לעמ' ב*.
 ה3 – T-S Ar. 29.63. דף אחד, והוא הדף הראשון של הגיליון שהדף השני שלו הוא ה1. משלים חוסר בנדפס לפני עמ' א.

טופס ו

- נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 24 שורות בעמוד, מאה י"א.
 ו1 – T-S Ar. 47.169. דף אחד. מקביל לנדפס בעמ' ג–ה.
 ו2 – MOSS. III.1. דף אחד. בקטע זה קולופון שבו נאמר 'תם אלשרח מן כתאב אל חגה פי אלצלוה (הסתיים הספר על אודות חיוב התפילה). הקטע פורסם על ידי

נחמיה אלוני, 'שריידים מדברי רס"ג', תרביץ טו (תש"ד), עמ' 198–205. מקביל לנדפס בעמ' ה-ו.

טופס ח

נייר, כתיבה מרובעת, 21 שורות בעמוד, מאה י"א.
ח – T-S Ar. 18(1).23a. שלושה דפים. על אחד הדפים כתובה האות ב למעלה לציין את תחילת הקונטרס השני. שימש במהדורת הסידור. מקביל לנדפס בעמ' א*–ד*.

טופס ט

נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 16 שורות בעמוד, מאה י"א–י"ב.
ט – T-S NS 298.44. דף אחד. פתיחת החיבור שאינה בנדפס.

טופס י

נייר, כתיבה מרובעת, 19 שורות בעמוד, מאה י"א.
י – T-S NS 138.49. דף אחד. פתיחת החיבור שאינה בנדפס.

טופס יא

נייר, כתיבה מרובעת, מאה י"א.
יא – T-S AS 166.131. גיליון (שני דפים). מקביל לנדפס בעמ' ד–ו.

טופס טו

נייר, כתיבה מרובעת, 28 שורות בעמוד, מאה י"א.
טו – T-S AS 167.177. דף אחד. חלקים שאינם בנדפס.

מהדורה ב

טופס א

נייר, כתיבה מרובעת, 19 שורות בעמוד.
א – OX. Bodli. HUNT. 448. בכ"י זה נמצא מייד בסוף חיבורנו סידור רס"ג בצורה כמעט מלאה. נעשה בו שימוש במהדורת הסידור. מקביל לנדפס בעמ' ה–י.

טופס ג

קלף, כתיבה מרובעת, 20–22 שורות בעמוד, מאה י"א.
ג1 – T-S AS 173.443. דף אחד. מקביל לנדפס בעמ' א. משלים חוסרים בנדפס.
ג2 – BL 5563 A.1–2. שני דפים רצופים הבאים אחרי ג1. מקביל לנדפס בעמ' א–ד, א*–ב*. משלים חוסרים בנדפס.

גג – T-S AS 101.324. דף אחד. בא אחרי גג. מקביל לנדפס בעמ' ו-ז.

טופס ז

נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 19 שורות בעמוד, מאה י"א-י"ב.
 ז – T-S NS 160.15. שני דפים. מקביל לנדפס בעמ' א-ב, א*–ב* ג.

טופס יב

נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 24 שורות בעמוד, מאה י"א.
 יבז – T-S Ar. 46.265. גיליון שדף אחד ממנו אינו שייך לחיבור. מקביל לנדפס בעמ' ד-ז. משלים חוסר בנדפס.
 יבג – T-S AS 157.118. דף אחד. המשך ישיר של יבו. מקביל לנדפס בעמ' ז-ח.

טופס יג

קלף, כתיבה מרובעת, מאה י"א.
 יגא – T-S NS 122.113. דף אחד. מקביל לנדפס בעמ' ג*–ד*. משלים חוסרים בנדפס.
 יגב – T-S Ar. 28.4. שני דפים לא רצופים. אין מקבילה בנדפס.
 יגג – T-S Ar. 50.97. דף אחד, כנראה הדף הקודם לך השני של יגג. משלים חוסרים בנדפס אחרי ד*.
 יגד – T-S AS 158.403. דף אחד, כנראה הדף שלפני יגג. משלים חוסרים בנדפס אחרי ד*.
 יגה – T-S AS 158.407. דף אחד, לא קריא.

טופס יד

נייר, כתיבה מרובעת, מאה י"א.
 יד – ENA NS 66.7. דף אחד. מקביל לנדפס בעמ' ד*. משלים חוסרים בנדפס.

טופס טז

נייר, כתיבה מרובעת, מאה י"א.
 טז – T-S Ar. 35.81. דף אחד. מקביל לנדפס בעמ' א*–ב*, ב-ג.

טופס יז

נייר, כתיבה מזרחית בינונית.
 יז – T-S AS 209.308. דף אחד. מקביל לנדפס בעמ' א. משלים חוסרים בנדפס.

המהדורה

על חיוב התפילה – מהדורה א

תרגום

המאמר על אודות התפילה, חיובה, מהותה וצורתה.

אמר מחברו: אפילו אם לא הייתה נמסרת המסורת מאת נביאי האל, תגדל גדולתו, על כך שהוא ציווה את עובדיו להודות לו על חסדיו – הרי הייתה חובה זו מוטלת עליהם מכוח הראיה הנטועה בשכליהם, הואיל והשכל מחייב שתהיה תודה על כל חסד למי שמיטיבו. ומכיוון שכל אדם⁷³ מבחין בעצמו שמושפעים עליו חסדים, והראיות מוכיחות לו שהמשיפע עליו אותם הוא יוצרם,⁷⁴ והוא הקדמון, יתברך ויתעלה, חובה עליו להחזיק בדעה מושכלת⁷⁵ שלפיה עליו להודות ולנהוג על פיה.

אלא שאילו הדין היה מתחייב רק מכוח השכל בלבד, היה הדבר נקרא 'תודה' ולא היה נקרא 'תפילה', שכן המונח 'תפילה' הוא מונח הלכתי שהציווי קבע אותו, ולא השכל. ואולם, המסורות המהימנות הן אשר צירפו את המונח 'תפילה' למושג זה, שהוא על פי השכל – 'תודה'.

מקור

[אלקול פי]⁷⁰ אלצלוה ווגובהא⁷¹ ומאהיתהא וכיפיתהא

קאל מולפה לולם תאת אלאכבאר ען אנביא אללה גל גלאלה באנה אמר עבאדה בשכרה עלי נעמה לוגב עליהם דלך מן אלחגה אל[מג]רוסה פי עקולהם אד כאן אלעקל יוגב אן יכון עלי כל נעמה שכר למנעמהא פענד משאהדה כל נאטק נפסה מנעמא עליה [ואק] אמת⁷² אלבראהין לה באן אלמנעמהא עליה [ה]ו אלמבתדיה והו אלקדים תבארך ותעאלי וג'ב עליה אעתקאד שכרה עלי דלך ואלעמל בה

אלא אן⁷⁶ אלחכם לו כאן לא יגב לה אלא ממא יקצי בה אלעקל פקט לכאן אנמא יסמי שכרא ולא יסמי צלוה אד כאן אסם אלצלוה אסמא [ש]ריעיא וצ'עה אלפרץ' ולא אלעקל ליכן אל את[אר] אלצאדקה הי אלתי רכבת אסם אלצלוה [עלי הדא] אלמ[עני] אלדי הו ענד אלעקל שכר

70 מראש שורה זו על פי י.

71 אלצלוה ווגובהא] ט – וגוב אלצלוה.

72 ואקאמת] ט – ואקאמה.

73 במקור הערבי: נאטק. מילולית: מדבר. כלומר יצור בעל תבונה.

74 על פי המקור 'אלמבתדיה' היה צריך להיות מתורגם 'יוצרו', אך ההקשר מחייב 'יוצרים'.

75 זה התרגום למונח 'אעתקאד' השייך לתורת ההכרה של רס"ג. ראה: ספר הנבחר באמונות ובדעות (לעיל, הערה 47), עמ' יא-יב.

76 ט – נוסף 'הדא'.

מקור

פלמא תצמנת דלך צאר ואגבא לאמרין לח[ג]ה אלעקל ולחגה אלכבר⁷⁷ ואמא אלרגבה⁷⁸ [...] מנה אלאחסאן ואלמצאלח [...] אלראגב פאן דלך מק[...] שכר לאנה אמר באלצ'רורה [...] צ'רורה פהו [...] אלעקל ג[...] פטבע [...] חא[...] אלד[...] אל[...] אלטב[...] רגב[ה] [...] כאן יסמא פאקה.

פלמא אמרת [...] באסם צלוה צארת אלאן אלצלאה [...] אתאר אלנביא תחיט בשיין [...] מעהמא תאלת הו [...] אקראר באן אלמשכור [...] א באן שכר עליה [...] פצר בה [...] א שכר [...] אל[...] פי [...]

והו יאמר במא יגב מן חקה ו' אשיא א[ת יי אלהיך] תירא. ואתו תעבוד. ובו תדבק. ובשמו [תשבע. הוא] תהלתך. והוא אלהיך.

פיכון שר[ח את יי אלהיך תירא] אלכוף מן עקאבה נט'יר ק'ו' פי אלעקאב [למן יסתעמל אלקחה⁸⁰ בעד אן] אנפד וכל העם ישמעו [ויראו ולא יזידון עוד]

תרגום

ומכיוון שהצטרפו שני אלה, נעשה (הצירוף) מחייב משני פנים: מראיית השכל ומראיית המסורת. והבקשה [...] ממנו עשיית הטוב והראוי [...] המבקש [...] תודה מאחר שהוא דבר מחויב [...] מחויב והוא [...] השכל [...] וטבע [...] בקשה [...] היה נקרא הלכה

ומאחר שציווה [...] בשם תפילה נהייתה התפילה עכשיו [...] מסורת הנביאים שסוכבת סביב שני עניינים [...] איתם שלוש הוא [...] הודאה שמי שמודים לו [...] במה שהודה עליו [...] תודה [...]

והוא (האדם) נצטווה על שישה דברים שמתחייבים מדינו: 'את יי אלהיך תירא, ואתו תעבוד, ובו תדבק, ובשמו תשבע, הוא תהלתך, והוא אלהיך' (דברים ו, יג–יד).

(א) פירוש [את יי אלהיך תירא] הוא היראה מעונשו,⁸¹ כמו שאמר בעניין העונש [של מי שעשה בזדון, לאחר ש] הומת: 'וכל העם ישמעו ויראו [ולא יזידון עוד]' (שם יז, יג).⁸²

77 אלכבר] ב. – אלנקל.

78 עד כאן על פי י.

79 מכאן על פי ב.

80 השלמה על פי תרגום רס"ג לפסוק זה.

81 גם בספר המצוות שלו רס"ג מביא פסוק זה כמקור למצוות היראה, וכפי שמפורט שם הכוונה היא ליראת העונש. ראה: ספר המצוות (לעיל, הערה 28), עמ' 9.

82 רס"ג משתמש בפסוק זה במקומות נוספים ביחס ליראת העונש. ראה: משה צוקר, פירושי רב סעדיה גאון לבראשית, ניו-יורק תשמ"ד, עמ' 107 (עמ' 346 בתרגום): 'אן יכון קולה באדם

תרגום	מקור
(ב) [פירוש 'ואתו תעבוד' הוא] שתעשה את מה שמצווה [האל ...] לעולם [...] (ג) ובו תדבק [...]	[ומעני ואתו תעבוד אן] תפעל מא יאמר [...]. [אבדא [...]]
(ד) ובשמו תשבע [הוא ...] וכדומה. ⁸⁵	ובש[מו תש]בע דל[... ..] פקו[... ..] לם [...]. בר[... ..] ב[... ..] ומא ⁸³ אשבאה ⁸⁴ דלך
(ה) פירוש 'הוא תהלתך' הוא חיוב התפילה ⁸⁶ אליו, כי 'תהלה' מורה בלשוננו על שלוש משמעויות:	ומעני הוא תהלתך וגוב אלצלוה לה לאן תהלה תקע פי לגתנא עלי הדה אלתלת מעאני
(1) להודות על מה שאירע בעבר, כמו שאמר: 'שירו ליי הללו את יי כי הציל את נפש אביון מיד מרעים' (ירמיהו כ, יג), וכן: 'הללו את יי כל גוים שבחוהו כל האמים כי גבר עלינו חסדו ואמת יי לעולם הללויה' (תהילים קיז, א), וכיוצא בזה.	אמא שכר עלי מא מצ'י פהו כקולה שירו ליי הללו את יי כי הציל את נפש אביון מיד מרעים ואיצ'א הללו את יי כל גוים שבחוהו כל האמים כי גבר עלינו חסדו ואמת יי לעולם הללויה ואשבאה דלך
(2) לבקש על העתיד, וזה כמו שאמר: 'אני יי הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד בטרם תצמחנה אשמיע אתכם' (ישעיהו מב, ת-ט). רמז כאן למה שעבר ולמה שיבוא, במאמרו 'כבודי' (על העבר) ו'תהלתי' (על העתיד). ⁸⁷ ואמר גם:	ואמא רגבה אלי מא יסתאנף פהו כמא קאל אני יי הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד בטרם תצמחנה אשמיע אתכם פאשאר אלי מא מצ'י ומא יאתי בקולה כבודי ותהלתי וקאל איצ'א ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך והו פי
פי אלט'אהר בין אלנאס לילא יקתל סרא כמ' [...]. ישמעו ויראו' ('באדם – בגלוי, בין אנשים, שלא יהרגוהו בסתר כמו שנאמר [וכל העם] ישמעו ויראו').	83 עד כאן על פי ב. 84 מכאן על פי ח.
למרות מצבו הקשה של הקטע נראה שהוא עוסק במצווה להישבע בשמו. בספר המצוות של רס"ג (לעיל, הערה 28), עמ' 11 מובא רק האיסור להישבע לשקר ומקורו בפסוק בויקרא יט, יב, אולם פוסקים אחרים, דוגמת הרמב"ם בספר המצוות שלו (מצוות עשה ז), החשיבו זאת כמצוות עשה שמקורה בפסוק זה מדברים.	85
זה מקור חיוב התפילה מהתורה לדעת רס"ג כפי שנמצא גם בחיבורים אחרים שלו. ראה במבוא למאמר.	86
בפסוק ט מדבר הנביא על הראשונות – אירועים שהיו בעבר, ועל החדשות – אירועים שיתרחשו בעתיד. בפסוק ח מוזכר כבוד ה' – שלא יינתן לאחר, ותהילת ה' – שלא תינתן	87

תרגום	מקור
<p>'ותהלתי אחטם לך לבלתי אכריתך' (שם מח, ט), שהוא לעתיד לבוא, שהרי פירושו הוא: 'ומתהלתי שאאריך (אפי) לך'.⁸⁸</p>	<p>מא יסתאנף לאן תפסירה ומן מדחתני אן אמהלך</p>
<p>(3) להכיר ביכולתו,⁸⁹ כמו שאמר: 'הללו את יי מן השמים הללוהו במרומים' (תהילים קמח, א), ויתר הפרק. וקבע שהסיבה לכך היא 'כי הוא צוה ונבראו' (שם שם, ה).</p>	<p>ואמא אלאקראר באלקדרה פהו כקולה הללו את יי מן השמים הללוהו במר' וסאיר אלקצה וגעל סבב דלך כי הוא צוה ונבראו</p>
<p>(ו) ופירוש 'והוא אלהיך' הוא הוודאות בגמול⁹⁰ מאיתו, מכיוון שהוא אמר בנוגע אליו: 'גמול אלהים הוא יבא ויושעכם' (ישעיהו לה, ד).</p>	<p>ומעני והוא אלהיך אליקין בתואבה לאנה יקול פיה גמול אלהים הוא יבא ויושעכם</p>
<p>שישה עניינים אלה הם חובה, והתפילה אחד מהם.</p>	<p>פהדה אלסתה מעאני ואגבה ואלצלוה אחדהא</p>
<p>אם כן התבאר שעל פי השכל יש חובה להודות (לאל), וכינוי החובה בשם 'תפילה' מקורו במסורת. והתבאר גם שמהות התפילה היא: תודה, בקשה והכרה.</p>	<p>פקד תביין וגוב אלשכר מן אלעקל ותסמיתה צלוה מן אלסמע ואתצח איצ'א אן מאהיה אלצלוה שכר ורגבה ואקראר</p>
<p>ונאמר עתה: מאחר שה'תודה' היא חיוב שגוזר אותו השכל וגם מסרה אותו המסורת, ואילו ה'בקשה' היא חובה שמחייבת המסורת בלבד, הפכה ה'בקשה' להיות החלק הכללי, הנפוץ והמצוי ביותר ממיני התפילה.⁹³</p>	<p>פנקול אלאן למא כאן אלשכר יגב ממא יקצ'י בה אלעקל ואתי בה אלככר וכאנת אלמסלה תג'ב ממא יצ'טר אליה אלככר⁹¹ צארת אלמסלה אעם אנואע אלצלוה ואוסעהא ואכתרהא⁹² וגודא</p>
<p>לפסילים. כנראה שרס"ג מקביל את פסוק ח לפסוק ט. כבוד ה' לא ניתן בעבר לעבודה זרה, ותהילת ה' לא תינתן בעתיד לפסילים. מכאן הראיה שהמילה 'תהילה' רומזת לעתיד.</p>	
<p>88 הפסוק המלא הוא 'למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך'. 'אחטם' היא מילה יחידאית ורס"ג מפרש אותה מלשון 'חוטם'. לפרשנות זו מקבילות רבות הן בחיבורי רס"ג והן בחיבורים של חכמים אחרים. לסיכום הפרשנויות ורשימת המובאות בעניין, ראה: שרגא אברמסון, שלשה ספרים של הרב יהודה בן בלעם, ירושלים 1975, עמ' 160–163.</p>	
<p>89 ראה דיון דומה בפירוש רס"ג לתהילים (לעיל, הערה 4), עמ' ק.</p>	
<p>90 רס"ג מקדיש את הפרק התשיעי בספרו אמונות ודעות (לעיל, הערה 14) לנושא הגמול והעונש. ראה גם: ישעיהו וולסברג, 'בעית הגמול אצל רב סעדיה גאון', רב סעדיה גאון – קובץ תורני מדעי, ירושלים תש"ג, עמ' תמב–תנח.</p>	
<p>91 וכאנת ... אלככר] נשמט בכ"ב מחמת הדומות.</p>	
<p>92 ואוסעהא ואכתרהא] ב1 – ואכתרהא וא[וסעהא].</p>	
<p>93 רס"ג מסביר מדוע עיקרה של תפילת שמונה עשרה הוא הבקשה ולא התודה.</p>	

מקור

וצארת איצ'א כדלך לכתרה חואיג אלעבאד אלי מא יסתאנף ואמא מא מצ'י פקד מצ'י

ולדלך צאר אלמשהור פי אלאכבאר⁹⁵ מן מעני תפלה הו אלמסלה ואלטלבה דלך כמא קאל אללה והו יובך אלמצליין ללותן יסגד לו וישתחו ויתפלל אליו ויאמר הצילני כי אלי אתה

פגעל תפסיר ויתפלל אליו קול הצילני אלדי הו מסלה אעלמנא אן אלגאלב עלי מעני אלצלוה הו באב אלרגבה ותביין איצ'א דלך ואתצ'ח חין נקלת הדה אללפט'ה אלי לגה אלתרגום פסרת אלצלוה טלבה כמא קאל ען דניאל וזמנין תלתה ביומא בעא בעותה

פגעל אלאבא מכאן אלצלוה בעות ואלבעות פלא שך פיהא אנהא מסלה וטלבה

ויזיד דלך איצ'א וגודנא ללצלוואת אלמדכורה פי אלקראן עלי אכתלאף אסמאיהא באלעשר לפט'את מעתמד כל ואחד מנהא עלי⁹⁷ רגבה⁹⁸ ומסלה כמא סאבין

תרגום

והיא (הבקשה) נעשתה כך (=נפוצה ומצויה) גם משום שלבני האדם⁹⁴ יש צרכים רבים הנוגעים לגבי מה שעתידי להיות, בעוד שמה שעבר – כבר חלף.

לפיכך, הדבר המפורסם במסורת בנוגע לתפילה הוא 'השאלה' ו'הבקשה', כמו שאמר האל בגנותו את המתפללים לאלילים: 'יסגד לו וישתחו ויתפלל אליו ויאמר הצילני כי אלי אתה' (ישעיהו מד, י).

וקבע את פירושו של 'ויתפלל אליו' במאמרו 'הצילני' שהיא בקשה – ללמדנו שעיין עניין התפילה הוא הבקשה.⁹⁶ ודבר זה מתברר ומתבאר גם מכך שכאשר מועברת מילה זו לשפת התרגום, מתורגמת התפילה כבקשה. כמו שאמר בנוגע לדניאל: 'וזמנין ביומא בעא בעותה' (דניאל ו, יד).

הרי שהאבות השתמשו במילה 'בעות' במקום 'תפילה', ואין ספק ש'בעות' היא 'שאלה ובקשה'.

ויסיף לכך עוד (הוכחה שתפילה עיקרה בקשה), שאנו מוצאים שהתפילות מוזכרות בתורה, על חילוף שמותיהן, בעשר לשונות שכל אחת בנויה על עניין בקשה ושאלה, כמו שאבאר.

94 במקור הערבי: אלעבאד. מילולית: העבדים.

95 ראה יהושע בלאו, מילון לטקסטים ערביים-יהודיים מימי הביניים, ירושלים (תשס"ו), ערך 'כבר', עמ' 161.

96 על עיקרון זה בתורת רס"ג והאופי הפולמוסי שהוא נושא ראה בראש המאמר.

97 עד כאן על פי ח.

98 מכאן על פי ב.

תרגום	מקור
פנעלם [...] באנואע הו אלמסלה [...] ונלמד [...] במינים היא הבקשה [...] אסרה אותה כי המחדשים [...] התפילה היא השבח ⁹⁹ [...] שמטרתה היא [...] גם כן חלק [...] ¹⁰⁰	פנעלם [...] באנואע הו אלמסלה [...] מנעתהא לאן אלמחדתון [...] אלצולה הי אלמסבחה [...] אן גרצ'הא הו [...] וא אנמא [...] צה עלי אן [...] א'צ'א קסם [...]
דרישה [...] הסרת המצוקה והרעה. אחר כך קריאה ותחנונים [...] ואלו השלושה נעשה בהם שימוש בכל [...] וממה שמאמת פדי [...] גמיע. וממא יחקק [...] א אלתק [...]	דרישה [...] פי [...] עה [...] מל ארפאע אלצ'ר ואלשר. תם קריא[ה] ותחנונים [...] והדה אלג' תסתעמל פי אלגמיע פדי [...] גמיע. וממא יחקק [...] א אלתק [...]
(א) דרישה: 'דרשתי את יי ו'ענני' (תהילים לד, ה); 'זה דור דורשיו מבקשי' פניך יעקב סלה' (שם כד, ו).	דרישה דרשתי את יי ו'ענני זה דור דורשיו מבקשי' פניך יעקב סלה.
(ב) ובש[ירה] [...]	ופי אלש[ירה] [...]
(ג, ד) ובצעקה וזעקה: [...] יי מן ו'יצעקו אל [יי בצר להם] (שם קז, ו) ¹⁰¹	ופי אלצעקה ואלזעקה מא [...] יי מן ו'יצעקו אל [יי בצר להם]
(ה) ובשועה 'אלהי שועתי' אליך ותרפאני' (שם ל, ג)	[ופי אלשועה אלהי שועתי] אליך ותרפאני
(ו) [ובעתירה: 'העתרתי אל יי וסר] הערב' (שמות ח, כה)	[ופי אל עתירה והעתרתי אל יי וסר] הערב.
(ז) ובקריאה: 'ויקראו אל אלהים בחזקה [...] ['יונה ג, ח) ¹⁰²	ופי אל[קריאה ... ויקראו] אל אלהים בחזקה
99 למרות הקטע המשובש, ברור שרס"ג יוצא כאן נגד התפיסה של הקראים, שאותם הוא מכנה 'המחדשים', שהשתמשו בפסוקי המקרא, שאופיים הוא בדרך כלל שבח, לתפילה. ראה את הדיון בנידון בראש המאמר. במהדורה ב הביא רס"ג את צידה השני של המשוואה: 'וכבר התאמת שכל התפילה סובבת סביב השאלה והבקשה. ולכן אתה מוצא שאנשי האמת, כלומר הרבניים, הציר של תפילותיהם הוא השאלה והבקשה'.	
100 אפשר שרס"ג רמז כאן למימרה: 'אמר רב יהודה: לעולם אל ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות, ולא בשלש אחרונות, אלא באמצעיות. דאמר רבי חנינא: ראשונות – דומה לעבד שמסדר שבת לפני רבו, אמצעיות – דומה לעבד שמבקש פרס מרבו, אחרונות – דומה לעבד שקבל פרס מרבו ונפטר והולך לו' (ברכות לד ע"א).	
101 במהדורה ב הוסיף: 'כמאמרו גם ו'יצעקו אל יי'.	
102 המשך הכתוב: 'ויתפסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם' (יונה ג, ח).	

מקור

תרגום

... והתפללו] והתחננו לפ[ניך¹⁰³ בבית¹⁰⁴ הזה]:

(ח) [ובתפילה/בתחינה והתפללו] והתחננו לפ[ניך בבית הזה'] (מלכים א' ח, לג; דברי הימים ב' ו, כד)

ואדא תאמלת הדה אלכלאם [...] דאך וזא נסבנאה אלי אל[...ב אלבי [...] שרח מא פי כל וא[... ..] אל[... אלי' [...] מא כאנת מסאיל אלנאס וחואיגהם לא גי[רה]א

[...] יכון לדלך חד מחדוד וכמיה¹⁰⁵ מ[כ]מאה ילחקהא אלמתוסטין [מן אלנא]ס וצ'מנת ג[מי]ע מא יג'ב אן יקאל פי אלצלוה [אלי י'ח מ]עני וגעלתהא אצולא וגא[...]. בהא [...] מקתדון:

[...] ויש לזה מידה מדודה וכמות מסוימת שמשיגים אותן [האנשים] הממוצעים.¹⁰⁶ ונכלל כל מה שצריך להיאמר בעניין התפילה בתוך שמונה עשר נושאים. וקבעתי להם יסודות [...] מחקים.

ויקוי דלך [...] אן ראינא גמיע אלצלוואת אלמרסומה פי אלקראן וגדנאהא י'ח' מעני לא זאיד ולא נאקץ כמא סאבין

ומה שמאשש את זה הוא מה שראינו שכל התפילות הקבועות בתורה הם י"ח עניינים לא יותר ולא פחות כמו שאבאר.

ולכני אקול אולא נעת אלצ'מה מע אלאעדאד ותשריפהא אעני י'ח' ואקול אן כתירא מן אצול בניה אלעאלם ואלדין מבניה עליהא ואחכי מן דלך י'ב' ק[ולא] מנהא (קולא) אשיא¹⁰⁷ פי בניה אלמשהאדה סתה ו[סתה אשיא פי בניה] אלדין

אך אדון תחילה בתיאור הסכום עם המניין ומעלתם, כלומר י"ח, ואומר שרבים מיסודות מבנה העולם והדת בנויים עליו.¹⁰⁸ ואומר בעניין זה י"ב מאמרים, שישה דברים על אודות מבנה העולם הגלוי, [ושישה דברים על אודות מבנה] הדת.

103 עד כאן ב.

104 מכאן על פי טו.

105 מכאן על פי ה.

106 הכוונה כנראה שהתפילה מכסה את עיקרי הצרכים של האדם באופן כללי. התייחסות דומה של רס"ג לכך שצריכה להיות למצוות מידה מדודה שבני האדם יכולים להשיג אותה מובאת בביקורתו על הקראים על השימוש בהיקש בפירושו לבראשית (לעיל, הערה 82), עמ' 17. אפשר עוד שכונתו שזה מה שנקבע כמתאים לאנשים מן השורה ואילו חסידים יכולים להתפלל יותר.

107 אשיא] טו – ו'.

108 רס"ג במקומות נוספים עוסק בחלוקה בין יסודות ('ארכאן') העולם ('עאלם', 'דניא') ליסודות

מקור

פאלואחד¹⁰⁹ מן אלסטה אלדניאיה והו אעט'מ[הא אן אלכאלק] ג'ל ועז למא אחדת אלפלך במא פי [...] אלמרכו אלט' [...] תדיר פי וסט אלדאירה בחרכה [י'ח' ומ]ן דלך [אתנא]ן ללשמס ותלתה ללקמר וג' לל[כוכב ו]ב' ללמשתרי [וב' לל]זחל וב' ללמריך וב' ללזורה וחרכה [פ]לך אלברוג וחרכה פלך אלכואכב אלתאבתה פדלך י'ח' חרכה תחייט באלארץ' חתי תסתקר פי אלמרכו ועלי אן לכל ואחד מן אלכואכב חרכה אכרי [ממא]תלה לחרכה פלך אלברוג פאסקנאהא מן אלאחצא לאנהא חרכאת כלהא מתסאווה ואנמא וצ'ענא עלי אנא נעד אלהרכאת אלמכתלפה ואן טלנא אלאמר איצ'א עלי אנא נחצי אלאפלאך אלמחיטה באלאר[ץ] א[סתות חרכתהא או אכתלפת פהי איצ'א י'ח' פתדכל חרכאת אלאפלאך אלממאתלה לפלך אלברוג ויסקט מכ[א]נהא חרכאת אפלאך אלתדאוויר אד כאנת [מחיט]ה באלארץ' פעלי אלוג'הין ג'מיעא יחצל אלע[ד] אל[משרף אלמחיט באלמרכו י'ח' סוא.

תרגום

והראשון מהשישה העולמיים, והוא החשוב שבהם, [שכאשר הבורא] יתעלה ברא את הגלגל [...] במרכז [...] מסתובבים באמצע העיגול בתנועה י"ח ומהם שתיים לשמש ושלוש לירח ושלוש [לכוכב] ושתיים לצדק ושתיים לשבתאי ושתיים למאדים ושתיים לנוגה ותנועת גלגל המזלות ותנועת גלגל הכוכבים הקבועים, הרי אלו שמונה עשרה תנועות המקיפות את הארץ כך שהיא נחה במרכז. [ואף על פי] שלכל אחד מהכוכבים תנועה נוספת הדומה לתנועת גלגל המזלות, לא ספרנו אותן מכיוון שתנועות כולן שוות, ואנו קבענו שנמנה את התנועות השונות. ואם נאריך ונמנה גם את הגלגלים המקיפים את הארץ בין אם השתוותה תנועתם או השתנתה, גם הם י"ח, וייכנסו תנועות הגלגלים הדומים לגלגל המזלות, ויצאו במקומם תנועות הגלגלים העגולות, מאחר שהם סובבים את הארץ. ועל פי שתי הדרכים גם יחד מגיעים למספר הנכבד של הסובב את המרכז, י"ח בלבד.¹¹⁰

והשני, בעניין צורות הגופים. הרי לכל גוף קובייתי יש שישה צדדים שנפגשים בי"ב קווים. וששת הצדדים הם: פנים

[ואל]תאני פי אשכאל אלאגסאם ודלך¹¹¹ כל גסם [מורבע פלוה ו'] גהאת תלתקי עלי י'ב' כ[טוט פ]אמא

הדת (דין) ומשתמש במונחים דומים מאוד למונחים בחיבורנו. ראה לדוגמה יוסף קאפח (מהדיר), ספר משלי עם תרגום ופירוש רס"ג, ירושלים תשל"ו, עמ' רנג.

109 פאלואחד] טו – פאלאול.

110 על תפיסתו של רס"ג את מבנה הגלגלים ראה בפירושו לבראשית (לעיל, הערה 44), עמ' 230–231, ובמיוחד הערה 117.

111 כאן מתחילה מקבילה ד. ודלך] ד. – פדלך אן.

מקור

תרגום

[אלו] ג'האת פהי¹¹² וגה וקפא וימין ויסאר [ובטן] טהר¹¹³ ואמא אלכטוט אלתי תלתקי [הדה אל]גהאת עליהא פאן אלטהר ילאקי אלד' גהאת [עלי] ד' כטוט וכדל[ך] אלבטן צאר ההנא ח': וכדלך אלגהאת ילתקי בעצ'הא מע בעץ' עלי ארבע כטוט פדלך [י'ב'¹¹⁴ ... אלגמיע י'ח']

[וכדלך כל גס]ם מתלית¹¹⁵ פלה יח' זאויה ג' זא-ו>אייא [פי אעליה וג' פי אספלה וי"ב פי ג' גהאתה ד' זאויה]¹¹⁶ פי כל [גהה פדלך] י'ח'.

ואלג' פי מאדה חיוה כל נאמי מן [...] וגירה פאנהא תכון באלג'יית ואלחיסאב¹¹⁸ אלדי פיה [...] א[רץ] י'ח' וכן כל גוף משולש יש לו י"ח זוויות. ג' זוויות בחלק העליון וג' בחלק התחתון, וי"ב בשלושת צדדיו (יחדיו) – ארבע זוויות בכל צד. וזה שמונה עשרה.¹¹⁷

112 פהי] ד3 – פוגה.
 113 ובטן טהר] ד3, טו – וט'הר ובטן.
 114 עד כאן ה3.
 115 מכאן על פי ד3 בצירוף דו.
 116 דולג בכתב היד מחמת הדומות, והושלם על פי המקבילה, בהשוואה לטקסט שבמהדורה ב להלן.
 117 גוף משולש היינו פירמידה. אפשר להבין בקלות איך מגיעים לסכום שמונה עשרה זוויות – שלוש בתוך כל אחד מארבעת המשולשים המרכיבים את הפירמידה ועוד שש זוויות שכל אחת מהן לאורך קו המחבר משולש אחד למשנהו. אולם רס"ג מתאר את ספירת הזוויות באופן שונה. נראה שבזוויות של החלק העליון הוא מתכוון לאלו שבין המשולשים העומדים, ובזוויות התחתונות הוא מתכוון לזוויות הפנימיות של הבסיס, ובארבע הזוויות של כל אחד משלושת המשולשים העומדים הוא כולל שלוש זוויות פנימיות ועוד זווית שמחברת את החלק העליון לבסיס. והשווה למה שכתב במקום זה במהדורה ב. תודתנו לפרופ' ירחמיאל ברודי על ההסבר. וראה עוד: יהודה זייבלד, 'חלקו של רס"ג בעריכת מגילת אנטיוכוס וההדרה של הקדמתו', חצי גבורים י (תשע"ז), עמ' תשסה. בקטע המובא מההקדמה למגילת אנטיוכוס עוסק רס"ג במספר הזוויות בקובייה כהוכחה למספר ימי החנוכה, עם דמיון מסוים לחיבורנו.
 118 ואלחיסאב] טו – ואלסחאב. הגרסה הנכונה היא כנראה 'אלסחאב' באופן דומה למשמעות שבמהדורה ב.

מקור

תרגום

אסטאר יום¹¹⁹ יסמי בלגתנא ריס [ומסאחה כל אס]טאר יום ת'ר'ס'ו' ד'ראע ב[אל]ד'ראע אלסודא [והו יכ] ון דראעתיך ונוצף ותולת פהדא [איצ'א אמר] שריף אד כאן אלג'ית חייה אלכל ואלד' אן גמיע [אלעמא]רה לא תבעד ען אלבחר אכתר מן מסאפ[ה] י'ח' יומא ואן ראהא אחד כאן מנהא מא יבעד אכתר מן דליך [פאנמא דלך ע] לי אלאנח[י]ראף ואלאעג'אג' ואמא עלי [אלכט אלמסתקים פלא] והדא איצ'א אמר שריף אד כאן אלבעד [...] י'ח' יום ואלה' עט'ם גת'ה אלג'ליל מן אלחיואן [...] אג'להא פאנה מובני עלי י'ח' והחמישי, עצם עמוד השדרה של החיות [...] היא בנויה משמונה עשרה חוליות

119 אסטאר יום] טו – אסטאד[יום]. הצורה 'אסטאר יום' היא שיבוש של 'אסטאדיום'. כנראה שהסופר לא הכיר את המילה היוונית.

120 זו מידת אורך יוונית ('סטדיון') שעל שמה קרוי האצטדיון מכיוון שזה אורך הזירה באצטדיון הרומי העתיק. אורכה 600 רגל, אולם אורך הרגל משתנה מעט ממקום למקום ואורך האצטדיונים הוא בסביבות מאה שמונים מטר. ראה: Pausanias's Description of Greece, Volume 2, Edited and Translated by J.G. Frazer, Cambridge 2012, pp. 13

121 ה'ריס' הוא אחד משבע וחצי במיל (בבלי בבא מציעא ל"ג ע"א) כך שעל פי רוב הראשונים הוא מאתיים שישים ושש אמות ושתי שלישי (משנה תורה לרמב"ם, הלכות רוצה ושמירת הנפש, הלכה ו), לכן נראה שהנוסח כאן צריך להיות רס"ו ולא תרס"ו. משום כך גם נראה שהמשך המשפט 'וחצי ושלישי' מתייחס ל'ריס'. במקבילה לקטע זה בפירוש הגאון לאיכה, נאמר שהסטדיום הוא 470 אמה. ראה: ספר המידות – פירוש מגילת איכה למרנא ורבנא רב סעדיה גאון, עורך ראשי: הרב יצחק שמעיה הלוי, הערות ועיונים: יהודה זייבלד, פתח תקווה תשע"ח, עמ' 10.

122 באמונות ודעות (לעיל, הערה 47), מאמר שביעי, מהדורת קאפח עמ' רלד, כותב רס"ג ששיעור האמה השחורה הוא שתיים וחצי אמות סטנדרטיות. 'האמה השחורה' מופיעה במספר מקורות ערביים בני זמנו של רס"ג. למשל, בספרו של أبو الحسن الماوردي, الأحكام السلطانية والولايات الدينية, קהיר, 2006 עמ' 137, אך שם היחס לאמה הרגילה שונה מהיחס המופיע אצלנו. בתלמוד, שם, לא מצוין שהאמה שבה נמדד ה'ריס' היא אמה שונה מהאמה הסטנדרטית. עוד לשיעור האמה השחורה ראה: וזאת ליהודה: מחקרים בתולדות ארץ-ישראל ויישובה מוגשים ליהודה בן פורת, עורכים: אלחנן ריינר ויהושע בן-אריה, ירושלים תשס"ג, עמ' 261.

123 רעיון זה שגובה הענן הוא 18 סטדיום מעל הים נמצא גם בפירוש הגאון לאיכה, שם.

תרגום	מקור
[...] וזו עדות ש[... ..] על י"ח חוליות. ¹²⁴	פקארא [...] לת'ות'ה והדא מושאהיד אן אל[...]. עלי י'ח' כראז.
והשישי סידור הנבראים המפורשים במעשה בראשית בתורה בדיוק. ביום הראשון השמיים והארץ והאור, [ובשני] רקיע, ובשלישי המים והעשב והעצים, וברביעי השמש והירח והכוכבים, ובחמישי הדגים והעופות והתנינים, ובשישי בהמה וחיה ורמש ואדם וחיה. ואף על פי שמיני הגופים [...] הרבה, את אלו המיוחדים בהזכרה במעשה בראשית [...] השמונה עשרה.	[ואלו] תצניף אלכלאייק אלמפצוח בהם פי מעשה בראשית פי אלתוריה סוא פי אליום אלאול אלסמא ואלארץ' ואלנור ופי [אלתאני] רקיע ופי אל[ת] אלית אלמא ואלנג'ם ואלאשגאר' ופי אלראביע אלשמס [ואלקמר וא] לכואכיב ופי אלה' אלסמך ואלטייר ואלתנאנין ופי [אלסאדס בהמה] וחיה ורמש ואדם וחיה ועלי אן אנואע אלאגסאם [...] כתרה אלא אן אלסנ[י]ה בדכרוה פי מעשה בראשית [...] אלי'ח'
(כל מה שהובא עד כאן) הוא פירוש ששת העניינים שבעולם הזה (הגשמי), אשר [מורים על] נכבדות המספר הזה.	פהדא שרח אלו' אלאמור אלדוניאיה אלת[י ידל] עלא שרף הדא אלעדד
ופירוש העניינים הדתיים שמכבדים את...	ושרח אל[ו] אמור אלדיניה אלתי ת[ש]רף [...]
העניין הראשון שבהם הוא השבח ששיבחו אבותינו עם משה רבנו ¹²⁶ בעת שנבקע הים, והם שמונה עשר פסוקים מ'אז ישיר' עד 'י ימלך לעולם ועד'. ונאמר שמושה רבנו קבע זאת כדי להורות על מניין תפילתנו שיהיה שמונה עשרה. ¹²⁷ [...]	אולהא אלתסביח אלדי סבח אבאוינא מע אל[ר]סול חין שק אלבחר פאנוה י'ח' פסוק מן אז ישיר אלי [יי] ימלוך לעולם ועד פנקול אן אלרסול אנמא געלהא כדאך [...] ידל בהא פי כמיה צלונא אן תכון י'ח' ¹²⁵ [...]

124 מההשוואה למהדורה ב עולה שהכוונה לעמוד השדרה של האדם ושל בעלי החיים עם אותו מבנה (ככל הנראה מתכוון לקופים). שם כתב רס"ג: 'והרביעי מבנה גוף האדם והחיות הדומות לו. מה שמחזיק את עצם גופו יש לו שמונה עשרה חוליות, כלומר חוליות עמוד השדרה'. רס"ג מתבסס כאן על מאמר חז"ל בברכות כח ע"ב, ש"ח ברכות נתקנו כנגד י"ח חוליות בשדרה. וראה עוד משנה אהלות א, ת, 'שמונה עשר חוליות בשדרה'.

125 עד כאן ד.

126 מילולית: השליח, וכן בסמוך. והוא אצל רס"ג הכינוי למשה רבנו.

127 רס"ג עסק במקומות נוספים בקשר בין שמונה עשרה הברכות שבתפילה לשירת הים וכן לשירת הגאולה שבספר ישעיהו. ראה: חגי בן שמאי, 'פירוש רס"ג (ישעיה כו) לשירת הגאולה

מקור

תרגום

[העניין השני]

[ואלג' ...]

[העניין השלישי ...]¹³⁰

[תם אם יראו האנשים העלים ממצרים מבן עשרים שנה ומעלה את האדמה אשר נשבעתי לאברהם ליצחק כי מלאו] אחרי¹²⁸ תם ראה נתתי לפניכם את] הארץ באו ורשו את הארץ אשר נשבע יהוה לאבותיכם ליצחק וליעקב לתת להם ולזרעם תם והיה כי יביאך יי אלהיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת לך ערים גדולות וטבות אשר לא בנית תם לא בצדקתך ובישר לבבך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגויים האלה יי אלהיך מורישים מפניך ולמען הקים את הדבר אשר נשבע יי לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב תם וזכר לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו תם למען הקים אתך¹²⁹ היום לו לעם והוא יהיה לך לאלהים כאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב וג' תם לאהבה את יי אלהיך לשמע

אחר כך, 'אם יראו האנשים העלים ממצרים מבן עשרים שנה ומעלה את האדמה אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב כי לא מלאו אחרי' (במדבר לב, יא);

אחר כך 'ראה נתתי לפניכם את הארץ באו ורשו את הארץ אשר נשבע יהוה לאבותיכם ליצחק וליעקב לתת להם ולזרעם תם אחריהם' (דברים א, ח);

אחר כך 'והיה כי יביאך יי אלהיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת לך ערים גדולות וטבות אשר לא בנית' (שם ו, י);

אחר כך 'לא בצדקתך ובישר לבבך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגויים האלה יי אלהיך מורישים מפניך ולמען הקים את הדבר אשר נשבע יי לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב' (שם ט, ה);

אחר כך 'זכר לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו' (שם ט, כז);

אחר כך 'למען הקים אתך היום לו לעם והוא

לעתיד לבוא', בתוך: לקט אורות: אסופת מאמרים לכבוד ד"ר אורי מלמד בהגיעו לשיבה, בעריכת נחם אילן, ירושלים תשפ"ד, עמ' 15–42. בעמ' 35, הערה 44 הצביע המחבר על כך שרס"ג דילג על פסוק טו בפרק כדי שמניין פסוקי השירה יעמוד דווקא על שמונה עשר. בסיום פירוש שירה זו אומר רס"ג שהוא יזכיר במקום אחר ראיות לכמות התפילה ואיכותה, ומן הסתם הכוונה לחיבור שמוהדר כאן שזה בדיוק עיסוקו ואף כותרתו מנוסחת בצורה דומה. אם כן, 'כתאב פי וג'וב אלצלאה' מאוחר לפירוש עשר השירות, אך התוכנית לכתובתו כבר הייתה קיימת.

128 ההשלמה בסוגריים המרובעים על פי מהדורה ב. מכאן על פי מקבילה ח.

129 מכאן על פי ג.

130 אפשר להשלים את החסר על פי מהדורה ב. שם מופיע: 'הראשון, אברהם ויצחק ויעקב

מקור

תרגום

בקולו ולדבקה בו כי הוא חייך וארך ימיך לשבת על האדמה אשר נשבע יי' לאבתך לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם תם ויאמר יי' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה הראיתך בעיניך ושמה לא תעבר פדלך תמאניה עשר סוא¹³¹

יהיה לך לאלהים כאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבתך לאברהם ליצחק וליעקב' (שם כט, יב);
אחר כך 'לאהבה את יי' אלהיך לשמע בקלו ולדבקה בו כי הוא חייך וארך ימיך לשבת על האדמה אשר נשבע יי' לאבתך לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם' (שם ל, כ);
אחר כך 'ויאמר יי' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה הראיתך בעיניך ושמה לא תעבר' (שם לד, ד).

ואלו שמונה עשר בלבד.¹³²

ואלראבע אן אלצלואת אלמחדודה¹³³ פי אלתורה¹³⁴ ח'י¹³⁵ סוא אול דלך ויתפלל אברהם אל האלהים.
ויעתר יצחק לי'.
ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם.
ויצעק משה אל יי' על דבר הצפרדעים.
ופי אל ערוב ויעתר אל יי'.
ופי אלברד ויפרש כפיו אל יי'.
ופי אלארבה ויעתר אל יי'.

העניין הרביעי, הוא התפילות המנויות בתורה¹³⁶ והן שמונה עשרה בלבד:
(1) הראשונה: 'ויתפלל אברהם אל האלהים' (בראשית כ, יז);
(2) 'ויעתר יצחק לי'י' (שם כה, כא);
(3) 'ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם' (שם לב, י);
(4) 'ויצעק משה אל יי' על דבר הצפרדעים' (שמות ח, ח);
(5) 'ובערוב ויעתר אל יי' (שם ח, כו);

יסודות האומה מוזכרים כסדר שמונה עשרה פעמים'. ושם במהדורה ב שרדו שבעת המופעים הראשונים, וכן המקבילה למופע התשיעי המובא כאן.

131 [סוא] ב1 – חסר.

132 רס"ג מציין שקיימים י"ח מופעים אך המופעים ששרדו בשתי המהדורות גם יחד מצטרפים לכדי חמישה עשר מופעים. בתורה מצויים עוד ארבעה מופעים, כולם בספר שמות: ג, טו, שם, טז; ד, ה; לג, א. אם נמנה את שני המופעים העוקבים שבשמות פרק ג (פסוק טו–טז) כמופע אחד שנכפל באותו מקום, נוכל להגיע לי"ח מופעים שהוא המספר שציין רס"ג.

133 אלמחדודה] ב1 – מעדודה. תירגמנו 'מנויות' על פי ב1 ולא על פי נוסח הפנים (ג1), כיוון שנוסח זה מתאים יותר לתוכן שלפנינו.

134 עד כאן על פי ח.

135 מכאן על פי ב1.

136 כדי להגיע למספר י"ח רס"ג מתמקד כאן בתורה בלבד, ואינו מתייחס לתפילות הרבות

תרגום	מקור
(6) ובברד 'ויפרש כפיו אל י'י' (שם ט, לג);	אז ישיר.
(7) ובארבה 'ויעתר אל י'י' (שם י, יח);	ויחל משה.
(8) 'אז ישיר' (שם טו, א);	פי קצה ראה אתה אמר אלי העל.
(9) 'ויחל משה' (שם לב, יא);	תם אם נא מצאתי חן בעיניך י'י ילך נא.
(10) בפרשת 'ראה אתה אמר אלי העל' (שם לג, יב);	ויתפלל משה אל י'י ותשקע האש.
(11) אחר כך 'אם נא מצאתי חן בעיניך י'י ילך נא' (שם שם, יג);	אל נא רפא נא.
(12) 'ויתפלל משה אל י'י ותשקע האש' (במדבר יא, ב);	ופי קצה ושמעו מצרים כי העלית בכחך.
(13) 'אל נא רפא נא' (שם יב, יג);	ופי אלנחשים ויתפלל משה בעד העם.
(14) ובפרשת 'ושמעו מצרים כי העלית בכחך' (שם יד, יג);	אז ישיר ישראל.
(15) ובנחשים 'ויתפלל משה בעד העם' (שם כא, ז);	יפקד י'י אלהי הרחות.
(16) 'אז ישיר ישראל' (שם כא, יז);	ואתחנן אל י'י פדלך ח'י'
(17) 'יפקד י'י אלהי הרחות' (שם כז, טז);	
(18) 'ואתחנן אל י'י' (דברים ג, כג).	
אלו שמונה עשרה.	
העניין החמישי, שהתורה רוממה מספר זה כאשר קבעה שיש שמונה עשר יום בלבד למועדים. פסח ז', עצרת א', ראש השנה א', יום כפורים א', סוכה ח'. ¹³⁷ ואלו שמונה עשר.	ואלכאמס אן אלשריעה שרפת הדא אלעדד אד געלת אלאעיאד ח'י' יומא סוא. אלפסח ז'. עצרת א'. ראש השנה א'. יום כפורים א'. אלסוכה ח'. פדלך י'ח'
העניין השישי, דוד שיבח בי"ח עניינים כאשר תיקן את צורכי המקדש כדי לבנותו, כולם מפורשים ב'לך הגדלה' וג'.	ואלסאדס אן דויד סבח פי וקת אצלח חואיג אלקדס ליבניהא בי'ח' מעני כלהא משרוחה פי לך י'י הגדלה וג'.

בספרי הנביאים (ובכילתן תפילת חנה ממנה למדו חז"ל הלכות הנוגעות לסדרי התפילה) ולא לכתובים (ובכילתן ספר תהילים). עם זאת, הוא אינו מציין כמה תפילות בתורה כגון תפילת אברהם לפני הפיכת סדום, תפילת אבימלך (בראשית, כ, ד), תפילת אליעזר עבד אברהם (בראשית כד, יב-יד), תפילת משה (דברים ט, כו-כט) וכדומה.

137 רס"ג כלל בסוכות גם את שמיני עצרת.

מקור

תרגום

יכון מן אלאבתדי אלי ובידך לגדל ולחזק לכל י'ו' מעני תם יליהא אלשכר ואלאפתכ'אר באללה פתציר ח'י' כ'ק' ועתה אלהינו מודים אנחנו לך ומהללים

(דברי הימים א' כט, יא).¹³⁸ מההתחלה עד 'ובידך לגדל ולחזק לכל' (שם שם, יב) י'ו' עניינים, ובסמוך להם ההודאה וההשתבחות באל, והם שמונה עשרה כמאמרו 'ועתה מודים אנחנו לך ומהללים' (שם שם, יג).

וכדלך בעד קול י'ו' פצל רסם אבאנא אן נקול מודים. תם שים שלום טובה וברכה פתציר ח'י'. פהדה אלב' פן תדל עלי תפציל הדה אלצ'מה מן אלעדד מא אמכן באלתקריב

כך גם לאחר שש עשרה ברכות תיקנו חז"ל לומר 'מודים'. אחר כך 'שים שלום טובה וברכה' והם שמונה עשרה. ואלו שנים עשר העניינים מורים על מעלת הסכום הזה עד כמה שאפשר לבאר את הדבר בהסברה קלה.

תם נצף אלמעאני אלתי וקע עליהא אסם אלצלוה

לאחר מכן נתאר את העניינים שחל עליהם שם התפילה.¹³⁹

פנקול אן אלאבא קאלו אן אלמעני אלול מן[ה]א אלצדיר בהדה אלד' אסמא מן אסמא אללה האל הגדול הגבור¹⁴⁰ והנורא¹⁴¹ תם דכר אברהם יצחק ויעקב

(א) נאמר שהאבות אמרו שהעניין הראשון בהם הוא לפתוח (את התפילה) בארבעת השמות הללו של שמות האל: 'האל הגדול הגבור והנורא',¹⁴² ואחר כך להזכיר את אברהם יצחק ויעקב.¹⁴³

ויזיד דלך [לא]ן משה רבנו בהדה אלד אסמא סבח אד קאל [י'י]א[להיכם הוא אלהי האלהים וקאל פי צלאתה אלאולי

צירף את אלו (האבות) מכיוון שמשו רבנו שיבח בשמות הללו כשאמר 'י'י אלהיכם הוא אלהי האלהים' (דברים י, יז),¹⁴⁴ ואמר

138 רס"ג ערך השוואה בין הפרק מדברי הימים להכנת המשכן במקומות נוספים. ראה פירושי רס"ג לתורה מהדורת רצהבי (לעיל, הערה 52), עמ' קלב-קלג; יהודה זייבלד, 'פירוש העריות ובירור ענייניו של ספר הפרחים לרס"ג', קובץ בית אהרן וישראל ר"כ (תשפ"ב), עמ' יא.

139 רס"ג עובר לתאר את י"ח הברכות שתיקנו חז"ל בתפילה. עד כאן ב.

141 מכאן על פי ה, ה, שהם שני שני קרעים של דף אחד.

142 על פי יומא סט ע"ב: 'דאמר רבי יהושע בן לוי: למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה – שהחזירו עטרה ליושנה. אתא משה אמר האל הגדל הגבר והנורא' וכו'.

143 על פי פסחים קיז ע"ב: 'אמר רבי שמעון בן לקיש: ואעשך לגוי גדול – זהו שאומרים אלהי אברהם, ואברכך – זהו שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך – זהו שאומרים אלהי יעקב, יכול יהו חותמין בכולן – תלמוד לומר והיה ברכה – כך חותמין, ואין חותמין בכולן'.

144 רמז להמשך הכתוב: 'כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים האל הגדל הגבר והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד' (דברים י, יז).

מקור

תרגום

[זכור] לאברהם ליצחק: וצדר אליהו פי צלותה בהם [אד קאל וי]הי בעלות המנחה ודכרהם דויד פי צלותה [אד קאל יי' אלהי] אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה וג'

בתפילתו הראשונה 'זכר לאברהם ליצחק' (שמות לב, יג).¹⁴⁵ ובהם פתח אליהו בתפילתו כשאמר 'ויהי בעלות המנחה' (מלכים א' יח, לו).¹⁴⁶ והזכיר אותם דויד בתפילתו כשאמר יי' אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה' וג' (דברי הימים א' כט, יח).

ואנו חותמים בברכת מגן אברהם על פי מאמר האל לו 'אנכי מגן לך' (בראשית טו, א). 'ב[רוך אתה יי] מגן'.

(ב) והשני [...] האל [...] שבהם מחיה המתים, תפילה כפי שאמר באליהו 'ויתמודד על הילד שלש פעמים ויקרא אל יי' (מלכים א' יז, כא), ובאלישע 'ויתפלל אל יי' (מלכים ב' ד, לג). כך שחובה עלינו להתפלל בעניין תחיית המתים. 'ברוך [אתה יי מחיה המתים]'.

(ג) אחר כך ההקדשה בשם האל [...] חל' על זה שם תפילה באומרו 'את יי צבאות אתו תק[דשו] וישעיהו ח, יג) ואומר 'הקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו' (שם כט, כג) ואמרו [...] גדולת האל, הלא תראה בבקשת צורכינו

[ונכ]תמה באלפצל מגן אברהם לקול אללה לה [אנכי מ]גן לך ב' מגן

ואלמתני ב[... ..]ה אללה [...]א לתי בהא יחי אלמותי צלוה כק[אל ב]אליהו ויתמודד על הילד שלש פעמים ויקרא אל יי' ופי אלישע [ויתפל]ל אל יי' פיגב אן נצלי פי תחיית המתים ברוך [אתה יי' מחיה המתים]

תם אלתקדיס באסם אללה [...] וקע] עלי דאך אסם צלוה אד יקול [את יי צבאות אתו תק[דשו] ויקול והקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו] וקאלו [...] כ]טמה אללה תרי פי מסלה חואיג'נא וליס [...]אל[... אלאקואל]

145 משה התפלל: 'זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך ותדבר אלהם אברהם את ויךעכם ככוכבי השמים וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לורעכם ונחלו לעלם' (שמות, לב, יג), ונענה לו ה' ככתוב: 'וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו' (שם, יד). מעניין לציין שרס"ג התעלם כאן מכתוב מפורש: 'ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר' (שמות, ג, טו).

146 רס"ג רמז להמשך הכתוב: 'ויהי בעלות המנחה ויש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע פי אתה אלהים בישראל ואני עבדך ובדבריך ובדבריך עשיתי את כל הדברים האלה' (מלכים א' יח, לו). חז"ל דרשו שאליהו התפלל תפילת מנחה. וכך אמרו: 'אמר רבי חלבו אמר רב הונא: לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה, שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה, שנאמר: "ויהי בעלות המנחה" (ברכות ו ע"ב).

מקור

אלאול מן אלשירה קאל פי כטמ]ה ... אללה] אשירה ליי' עזי וזמרת יה יי' איש [מלחמה] תם אכדו פי חואגיהם פי אלמסלה

תרגום

ולא [...] המקראות] הראשונים של השירה אמר את גדולת [האל] 'אשירה ליי' (שמות טו, א), 'עזי וזמרת יה' (שם שם, ב), יי' איש מלחמה' (שם שם, ג), ואחר כך התחילו בצורכיהם בבקשה.

[פוא]וב אלמערפ[ה] ואלפהם ואלחכמה ת[ס]מא תפלה כק דניאל [פי] תע[רי] ף דלך אלתפסיר אד קאל ורחמין למבעי מן ק[דם] אלה] שמיא וקאל לך אלה אבהתי פג'מ[ע] [פי ט]לבה אלפהם פאסמוה מע אלגמלה¹⁴⁷ והי בר[כת]¹⁴⁸ חונן הדעת]

(ד) ובקשת נתינת הדעה והחוכמה והבינה נקראת תפילה כמאמר דניאל בהגדרת הפירוש הזה כשאמר 'ורחמין למבעי מן קדם אלה שמיא' (דניאל ב, יח), ואמר 'לך אלה אבהתי' (שם שם, כג), וכלל בבקשתו את הבינה, וכינוהו עם כולם (ר"ל חוכמה בינה ודעת), והיא ברכת ['חונן הדעת'].

ואלמסלה פי קבול אל טובה [תסמי צלוח כק מנשה] אד תאב ויתפלל אליו ויע[ת]ר לו וישמע תחנתו וקאלו לל] תאיבין קחו עמכם דברים וש[ו]בו אל יי והי בר' הרוצה] בתשובה.

(ה) והבקשה לקבלת התשובה נקראת תפילה כמאמר מנשה כששב 'זיתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנתו' (דברי הימים ב' לג, יג), ואמרו על השבים 'קחו עמכם דברים ושובו אל יי' (הושע יד, ג). והיא ברכת 'הרוצה בתשובה'.

ואלמסלה [פי צפח אלדנוב] ואלמגפרה תסמא צלוח לקול משה¹⁴⁹ עליו השלום ואתפלל אל יי ואומר יי אלהים אל תשחת ע[מך] זכור לעבדיך וג' וקאל דניאל וא[תפללה ליי] אלהי] ואתודה וג' וקאל¹⁵⁰ יי שמעה [יי סלחה וג' וקאל] פי עזרא¹⁵¹ ובהתודותו בכה [ומתנפל] והי בר' [חנן ומרבה ס]לוח¹⁵²

(ו) והבקשה למחילת העוונות ולסליחה נקראת תפילה, כמאמר משה עליו השלום 'ואתפלל אל יי ואומר יי אלהים אל תשחת עמך זכור לעבדיך' וג' (דברים ט, כו), ואמר דניאל 'ואתפללה ליי אלהי ואתודה' וג' (דניאל ט, ד), ואמר בסוף תפילתו 'יי שמעה יי סלחה' וג' (שם שם, יט), ואמר בעזרא 'ובהתודותו בכה ומתנפל' (עזרא י, כא). והיא ברכת 'חנן ומרבה לסלוח'.

147 פג'מע ... אלגמלה] ב³ - חסר .

148 ברכה] ב³ - פצל.

149 ב³ - נוסף 'רבינו'.

150 ב³, ד - נוסף 'פי אכר צלותה'.

151 פי עזרא] ב³, ד² - חסר .

152 חנן ומרבה סלוח] ב³ - המרבה לסלוח. בכ"י ד חסר כל המשפט.

מקור

ויסמא איצ'א צלוח אלמסלה פי] אלכל[אץ ואלנגנאה אעני הצלה וגאולה כמא צלא]¹⁵³ עזרא¹⁵⁴ ליכלץ <מן> אלעדו פי אלטריק וקבל מנה לקולה ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת ויעתר לנו: תם קאל ויד אלהינו היתה עלינו ויצילנו מכף אויב וארב על הדרך: וכמא דעא יונה פי צלותה¹⁵⁵ לכלאץ נפסה וקאל: ויתפלל¹⁵⁶ אל יי אלהיו ממעי הדגה: ויאמר קראתי מצרה לי אל יי ויענני מבטן שאול שועתי שמעת קולי וקאל פי (אל)תפסיר תפלה ויתפלל אליו ויאמר הצילני כי אלי אתה: והו פצל גואל ישראל:¹⁵⁷

תרגום

(ז) ונקראת גם כן תפילה הבקשה להצלה וגאולה, כלומר הצלה וגאולה, כמו שהתפלל עזרא כדי להצילו מהאויב בדרך ונענה באומרו 'ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת ויעתר לנו' (שם ה, כג). אחר כך אמר 'יד אלהינו היתה עלינו ויצילנו מכף אויב וארב על הדרך' (שם שם, לא). וכמו שקרא יונה בתפילתו להצלת נפשו ואמר 'ויתפלל¹⁵⁸ אל יי אלהיו ממעי הדגה ויאמר קראתי מצרה לי אל יי ויענני מבטן שאול שועתי שמעת קולי' (יונה ב, ב), ואמר כאשר פירש את התפילה 'ויתפלל אליו ויאמר הצילני כי אלי אתה' (ישעיהו מד, יז). והיא ברכת 'גואל ישראל'.

ויסמיי¹⁵⁹ אלדעא פי אלשפי מן אלעלל¹⁶⁰ ואצראף אלבלאיא ואלאוגאע צלוח¹⁶¹ כמא קאל ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו¹⁶² וקאל¹⁶³ וי[תפלל] מ[שה אל יי] ות[שקע] האש ואיצ'א פי אלנח[שי]ם ויתפלל מש[ה] בעד העם וקאל פי אלמרצ'א אוילים מדרך פשעם וג' כל אכל תתעב

(ח) והבקשה לרפואה מן המחלות ומניעת הפגעים והייסורים נקראת תפילה, כמו שאמר 'ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו' (בראשית כ, יז), ואמר 'ויתפלל משה אל יי ותשקע האש' (במדבר יא, ב), וגם בנחשים 'ויתפלל משה בעד העם' (שם כא, ז), ואמר בעניין החולים 'אוילים מדרך פשעם' וג' (תהילים

153 עד כאן מקבילות ה, ה, ח.

154 מכאן על פי ח.

155 צלותה] ד 2 - ח סר .

156 ד 2 - נוסף 'יונה', כמו נוסח המסורה.

157 והו פצל גואל ישראל] ד 2 - ח סר .

158 בכ"י ג' ויתפלל יונה' כנוסח המסורה. עיין במקור.

159 ד 2 - נוסף 'אלצלוח'.

160 מן אלעלל] ד 2 - ח סר .

161 ואלאוגאע צלוח] ד 2 - ח סר .

162 עד כאן ח.

163 מכאן על פי ד.

מקור

תרגום

נפשם וג' [ויזעקו] אל ייי ישלח דברו וירפאם וג' (שם שם, יח), 'ויזעקו אל יי ישלח דברו וירפאם' וג' (שם שם, יט-כ).

ויסמי צלוה אלוועא פי [נזול] אלג'יית וחלול אלברכ[א]ת ואלשבע כמה קאל אליהו עלה אל ראש הכרמל ויגהר וישם פניו בין ברכיו ויאמר לנערו וג' ויהי בשביעית ויאמר הנה עב קטנה וג' ואדא וקת אלחג'ה אלי אלמטר פ[...]. [פיה מייא [כקולה שאלו מיי] מטר בעת מלקוש ויסיר איצ'א פי עאה אל[...]. אל[מפסדאת מתל] אלצואף אלשוב ואלגרעד כמה קאל[שלמה רע]ב כי יהיה ב[ארץ דבר] כי יהיה [שדפון] וירקון ארבה חס[יל] כי יהיה וג' כל תפלה כל תחנה א[שר] יהיה לכל האדם וג' 164

ויסמא צלוה אלוועא פי גמע אלשמ[ל] ואלתקריב 165 אלאבעאד 166 כ'ק' פי אלצ'אלין תעו במדבר בישימון דרך וג' רעבים גם צמאים וג' ויצעקו אל יי בצר להם וידריכם בדרך ישרה וג' וגאולים 167

164 ב3 – נוסף 'מברך'.
165 ואלתקריב] ב3 – ותקריב. עד כאן ד.ו. קטע גניזה זה מסתיים כאן, ומתחילה פתיחה של חיבור אחר.

166 מכאן על פי ו1.

167 וגאולים] ב3 – וגאולי ישראל. נראה שחל כאן, ובסמוך, שיבוש בשני עדי הנוסח. ראה סידור רס"ג (לעיל, הערה 2), מילואים ותיקונים, עמ' תכו, שהציעו (בשם אפשטיין) לתקן על פי משנת ר' אליעזר ל'וג'ואלית' וכן בסמוך לתקן את 'אלגאולים' ל'אלגואלית', כלומר הגלויות. ונראה על פי ההקשר לתקן ל'וג'ואלית', כלומר הגולים.

168 על פי בלאו, מילון (לעיל, הערה 95), ערך 'בעיד', עמ' 46.

169 המילה הערבית שבה משתמש רס"ג היא 'אלצ'אלין' והתרגום 'תועים' הוא על פי הפסוק המובא. מילה זו נמצאת גם בסורה הראשונה בקוראן, אך שם יחסו של האל לתועים הוא שלילי וכאן התפילה היא על קירובם דווקא, ואולי יש כאן ביקורת על יחס האסלאם אליהם.

מקור

סמאהם תועים ארץ¹⁷⁰ צאן אבדות היו עמי רעיהם התעום וג' וקאל פי אלאסרא ישבי חשך וצלמות וג' כי המרו אמרי אל וג' ויכנע בעמל לבם וג' יוציאם מחשך וצלמות: וקד מתל אלגאולים באלאסארי כק' לאמר לאסורים צאו וג'¹⁷¹

תרגום

בצר להם, ממצוקותיהם יצילים, וידריכם בדרך ישרה' (תהילים קז, ד-ז). והגולים נקראים תועים, כמו שאמר: 'צאן אבדות היו עמי, רעיהם התעום' (ירמיהו ג, ו). ואמר בעניין האסירים: 'ושבי חושך וצלמות, אסירי עני וברזל. כי המרו אמרי אל, ועצת עליון נאצו. ויכנע בעמל לבם, כשלו ואין עוזר. ויועקו אל יי בצר להם ממצוקותיהם יושיעם. יוציאם מחשך וצלמות, ומוסרותיהם ינתק' (תהילים קז, י-יד). וכבר המשיל את הגולים לאסירים, כמאמרו: 'לאמר לאסורים צאו, לאשר בחושך הגלו' (ישעיהו מט, ט).

(יא) והבקשה לביצוע המשפטים ולפרסומם – נקראת תפילה, כמאמר שלמה 'אם יחטא איש לרעו ונשא בו אלה' וג', 'ואתה תשמע השמים ועשית ושפטת' (דברי הימים ב' ו, כב-כג), ואמר יהושפט על אויביו 'אלהינו הלא תשפט במ' וג' (שם כ, יב).

(יב) והבקשה שהעונש ימהר¹⁷⁷ לבוא על הרשעים נקראת תפילה כמאמרו על אודות סנחריב 'וספרים כתב לחרף יי אלהי ישראל' וג' (שם לב, יז), 'ויתפלל יחזקיהו המלך וישעיהו בן אמוץ' (שם שם, כ), ואמר על

ויסמי אלדעא פי (תפסיר) [תנפיד]¹⁷² אלאחכאם ואט'הארהא צלוה כ'ק' שלמה אם יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה וג' ואתה תשמע השמים ועשית ושפטת וקאל ען¹⁷³ יהושפט ען אעדאיה אלהינו הלא תשפט במ וג'¹⁷⁴

ואלטלב פי מעאגלה אלרשעים בעקאב¹⁷⁵ יסמי צלוה כ'ק' ען סנחריב וספרים כתב לחרף לי'י אלהי ישראל וג' ויתפלל יחזקיהו המלך וישעיהו בן אמוץ וק'¹⁷⁶ פי אל צ'עף אלמט'לום ולא

170 [ארץ] ב³ – אד קאל. נראה שהמילה 'ארץ' היא שיבוש של הקיצור 'אד ק' כפי שמופיע במקבילה.

171 בכ"י ב³ נוסף 'מקבץ'.

172 תוקן על פי ב³.

173 [ען] ב³ – חסר.

174 ב³ – נוסף 'מלך אוהב'.

175 בעקאב] ב – באלעקובה.

176 ב³ – נוסף 'ואיצ'א קאל'.

177 לפי נוסח הברכה 'ומלכות זדון מהרה תעקר'. ראה אורי ארליך, תפילת העמידה של ימות החול, ירושלים תשע"ג, עמ' 166-167. לשאלה אם ניתקנה הברכה ביבנה או רק הוספת

מקור

יקראו עליך אל יי וקאל לירמיהו אל תתפלל בעד העם הזה לטובה יעלמך אן ההנא תפלה לרעה¹⁷⁸

תרגום

החלש העשוק 'ולא יקרא עליך אל יי' (דברים כד, טו), ואמר לירמיהו 'אל תתפלל בעד העם הזה לטובה' (ירמיהו ז, טז), ללמדך שיש תפילה לרעה.

ואלטלב פי אנעאם אלצאלחין וט'הור סעאדתהם יסמי צלוה ותפלת ישרים רצונו ותפלת צדיקים ישמע וינצ'אף אליהם אלמתוחדין¹⁷⁹ בעד מא כאנו כפארא כ'ק' וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא וג' כי ישמעון את שמך הגדול וג'¹⁸⁰

(יג) והבקשה להיטיב לצדיקים ושתיראה ישועתם נקראת תפילה 'ותפילת ישרים רצונו' (משלי טו, ח) 'ותפילת צדיקים ישמע' (שם שם, כט), ונוספו עליהם המתגיירים שהיו קודם כופרים כמאמרו 'וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא' וג' (מלכים א' ה, מא), 'כי ישמעון את שמך הגדול' וג' (שם שם, מב).

ואלמסלה פי בניאן אלקדס תסמי צלוה כ'ק' דניאל ואתפללה ליי' אלהי וג' וקאל פי צלותה והאר פניך אל מקדשך השמם וקאל נחמיה ואתפלל אל יי' אלהי השמים ואומר למלך אם על המלך טוב וג' בל אלמסלה פי רותהא איצ'א כ'ק' משה רבינו ואתחנן אל יי' וג' יי' אלהים אתה החלות וג' אעברה ואראה וג'¹⁸¹

(יד) והבקשה לבניית ירושלים נקראת תפילה כמאמר דניאל 'ואתפללה ליי אלהי' וג' (דניאל ט, ד), ואמר בתפילתו 'והאר פניך אל מקדשך השמם' (שם שם, יז), ואמר נחמיה 'ואתפלל אל יי אלהי השמים ואומר למלך אם על המלך טוב' וג' (נחמיה ב, ד-ה). ואפילו הבקשה לראותו גם כן כמאמר משה רבנו 'ואתחנן אל יי' וג', יי' אלהים אתה החלות' וג', 'אעברה נא ואראה' וג' (דברים ג, כג-כה).

ויגעל לדוד ברכה פי אלצלוה כמא געל לאברהם יצחק ויעקב כמא ועד אללה

(טו) וקבע לדוד ברכה בתפילה כמו שקבע לאברהם יצחק ויעקב, כמו שהבטיח האל

המינים לברכה, ראה שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה, ברכות, ירושלים (1955), עמ' 54, ובהפניות שם.

178 ב3 – נוסף 'שובר רשעים'.

179 אלמתוחדין] ב3 – אלמתוחדין.

180 ב3 – נוסף 'משען'.

181 ב3 – נוסף 'בונה', ובכ"י יא נוסף 'והו פצל בונה י[רושלים]'.

מקור

תרגום

ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים
 וג'182

ואלמסלה פי קבול אלצלוואת¹⁸⁴ כדלך
 כ'ק' ויעתר מנוח אל י' ויאמר וג'
 ויקרא שמואל אל י' ויתן י' וג' ויתפלל
 אלישע אל י' ויאמר הך נא את הגוי הזה
 בסנורים ואיצא ויתפלל אלישע אל י'
 ויאמר פקח נא את עיני אלה ויראו וג'¹⁸⁵
 (טז) והבקשה לקבלת התפילות גם כן
 כמאמרו 'ויעתר מנוח אל י' ויאמר' וג'
 (שופטים יג, ח), 'ויקרא שמואל אל י' ויתן
 י' וג' (שמואל א' יב, יח), 'ויתפלל אלישע
 אל י' ויאמר הך נא את הגוי הזה בסנורים'
 (מלכים ב' ו, יח), וגם 'ויתפלל אלישע אל
 י' ויאמר פקח נא את עיני אלה ויראו' וג'
 (שם שם, כ).

וכדלך אלמסלה פי קבול אלקראבין¹⁸⁶
 כמא קאל פי¹⁸⁷ דוד ויקרא אל י' ויענהו
 באש מן השמים וקאל אליהו עניני י'
 עניני וג' ותפל אש י' וג' וקאל פי
 קום יחזקיהו כי התפלל יחזקיהו עליהם
 לאמר י' הטוב יכפר בעד כל לבבו הכין
 לדרוש וג'¹⁸⁸
 (יז) וכך גם הבקשה לקבלת הקורבנות כמו
 שאמר בדוד 'ויקרא אל י' ויענהו באש מן
 השמים' (דברי הימים א' כה, כו), ואמר
 אליהו 'עניני' וג', 'ותפל אש י' וג' (מלכים
 א' יח, לז-לח), ואמר על אנשי חזקיהו 'כי
 התפלל יחזקיהו עליהם לאמר י' הטוב יכפר
 בעד כל לבבו הכין לדרוש' וג' (דברי הימים
 ב' ל, יח).

תם¹⁸⁹ אלי¹⁹⁰ אלוואיג [אל]שכר [עלי
 נעמת אלה בקול] מודים כ'ק' אלה
 הודו ליי כי [טוב ויכון ג'ואב] דלך
 (יח) ואחרי הצרכים באה התודה על חסדי
 האל במאמר 'מודים' כמאמר האל 'הודו ליי
 כי טוב' (תהילים קיח, א), והמענה לכך הוא

182 בכ"י ב3 נוסף 'מצמיח', ובכ"י יא נוסף 'והו פצל מצמיח'. בכ"י ב3 מעל המילה 'מצמיח' יש נקודות שכנראה באו להורות על מחיקתה. מסתבר שבמקום שהועתק כתב היד התפללו בנוסח ארץ ישראל שלא גורס את ברכת 'צמח דוד' ולכן המעתיק מחק את נוסח חתימת הברכה, אך השאיר את הנימוק שבחיבור לברכה זו.

183 על פי פסחים קיז ע"ב: 'ועשיתי לך שם גדול כשם הגדלים, תני רב יוסף: זהו שאומרים מגן דוד'.

184 ב3 – נוסף 'איצ'א'.

185 ב3 – נוסף 'שומע'; יא – נוסף '[והו פצל] שומע תפלה'.

186 יא – נוסף 'תסמי'.

187 פי' [ב3 – חסר].

188 ב3 – נוסף 'שאותך'. עד כאן ו1.

189 מכאן על פי ו2.

190 אלי' [ב3 – ילי הדה].

מקור

מודים אנחנו לך וליס [יכון ג'זאב דלך] הודו ליי' מתלה ושכר¹⁹¹ דויד עלי [ג] עמ[ת אללה] עליה אד קאל ויבא המלך דויד וישב ל[פני] יי' וג' וסאיר אלקצה ואסמאהא תפל[ה] אד קאל על כן מצא עבדך את לבו להתפלל אל יי' וג' ושכרת חנה עלי מא רוקהא אללה וסמי צלוה¹⁹² ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי ביי' וג' ושכר יחזקיהו עלי מא תפצל אללה עליה כ'ק' מכתם¹⁹³ לחזקיהו מלך יהודה:¹⁹⁴

תם נסאל רבנא אן יבארך עלינא דאימא כ'ק' דוד פי צלותה ועתה הואל וברך את בית עבדך וקאל ויקרא יעבץ לאלהי ישראל אם ברך יברכני וג' וברכה אללה לקומה פהי שלום כ'ק' יי [יברך] את עמו בשלום:¹⁹⁶

פדלך י'ח' פצל תגד אסם תפלה וקע¹⁹⁷ עלי כל ואחד מנהא ולא תגדה עלי גיראה

תרגום

'מודים אנחנו לך', ואין המענה 'הודו ליי' כדוגמתו. ודוד הודה על חסדי האל כשאמר 'ויבא המלך דויד וישב לפני יי' וג' (שמואל ב' ז, יח) עד סוף הפרשה. והיא נקראת תפילה כמאמרו 'על כן מצא עבדך את לבו להתפלל אל יי' וג' (שם שם, כז), וחנה הודתה על מה שהעניק לה האל, וזה נקרא תפילה 'ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי ביי' וג' (שמואל א' ב, א), והודה יחזקיהו על מה שהטיב לו האל כמאמרו 'מכתם¹⁹⁵ לחזקיהו מלך יהודה' (ישעיהו לח, ט).

(יט) אחר כך נבקש מאלהינו שיברך אותנו תמיד כמאמר דוד בתפילתו 'ועתה הואל וברך את בית עבדך' (שמואל ב' ז, כט), ואמר 'ויקרא יעבץ לאלהי ישראל אם ברך יברכני' וג' (דברי הימים א' ד, י), וברכת האל לאנשיו היא שלום כמאמרו 'יי יברך את עמו בשלום' (תהילים כט, יא).

ואלו שמונה עשר העיקרים¹⁹⁸ אתה מוצא שנקרא שם תפילה על כל אחד מהם, ואין אתה מוצא אותו על זולתם.

191 ושכר] ב3 – כמא שכר.

192 צלוה] יא – תפלה.

193 מכתם] ב3 – מכתב, כנוסח המסורה.

194 ב3 – נוסף 'הטוב'.

195 כנראה צ"ל 'מכתב' כנוסח המסורה וכנוסח עד אחר של הקטע, אך ייתכן שהנוסח שהיה לפני הגאון גרס 'מכתם' בשונה מנוסח המסורה, וכהצעת כמה חוקרים שכך הנוסח המקורי. ראה; 'עולם התנך' – ישעיהו, הוצאת דברי הימים, ת"א 1999, עמ' 187; Nahem Ilan, 'Saadiah ;187, Gaon's Translation of Michtam', *Journal of Jewish Studies* 56:2, 2005, pp. 298–305

196 יא – נוסף 'והו פצל המברך את [עמו בשלום]'.

197 וקע] יא – חסר.

198 רס"ג מנה י"ט ברכות, אך נשאר צמוד למניין י"ח המופיע במקורות חז"ל. ובמהדורה ב רמז לכך בכותבו: 'היו י"ח ברכות בלבד, וכאשר נוספה זאת הפכו להיות י"ט'.

מקור

פאן ט'ן ט'אן אן אטלאק אלעוא[קר] יוסמא תפלה והו אצל אכר לק' ויעתר יצחק ל'י לנכח אשתו וג' קלנא אן הדא דכל פי [ג'נס] רפואה ואן קאל אל[קאיל] אן א[לארזאק [הי] אצל אכר כ'ק' [פי שמשון ויצמ]א מ[אוד ויקרא אל] י'י ויאמר וג' [הדא דכל פי] ברכת [השנים וכדל]ך גמיע מא תצ'נה אנה ל'יס [לה פצל]א אדא תתבתת וגדתה דאכלא [פי אלצל]וה

ולו תצמנת אתארנא וגוב קול [ה]דה אל י'ח' מעני בגיר תאייד להא מן אל מקרא לכאן דלך ואגב כיף ולהא הדה אלרסום אלשאהדה אלמקויה להא: ואמא מא כאן מן אלכ'ד' ספר אלמעצ'ים עלי נצה פאנה קראן בלא צלוה אלבתה לאנה כלאם אללה ואלצלוה פאנמא תכון כלאם אלנאס לקו' קחו עמכם דברים וג' וסימא ספר אלתהלות למא תרי פיה מן אלאמר ואלנהי רגזו ואל תחטאו: זבחו זבחי צדק: בטחו בו בכל עת: אל תבטחו בעשק וג' ותוביך וכצ'ה קולה האמנם אלם צדק תדברון וג' אף בלב עולות תפעלון וג' וועד וועיד ואמתאל דלך כתיר מא לא יתהיא אן יסתקבל בה רב אלעלמין גל ועז בתה.

תרגום

ואם יחשוב אדם שפקידת העקרונות נקראת תפילה והיא עיקר נוסף על פי מאמרו 'ויעתר יצחק ל'י לנכח אשתו' וג' (בראשית כה, כא), אנו אומרים שזה נכלל במין הרפואה.¹⁹⁹ ואם יאמר אדם שבקשת המחיה היא עיקר נוסף כמאמרו בשמשון 'ויצמא מאד ויקרא אל י' ויאמר י'י' וג' (שופטים טו, יח), הרי זה נכלל בברכת השנים, וכן כל מה שתחשוב שאין לו ברכה אם תברר תמצא אותו כלול בתפילה.

ואילו כללה המסורת שלנו את חיוב אמירת אלו שמונה עשר המאמרים ללא סיוע מן המקרא היה זה מחייבנו, וכל שכן שנסמכו לכך הסימנים המעידים המחזקים זאת. אולם מה ששייך לפסוקי כ"ד הספרים העצומים הוא מקרא ולא תפילה כלל מכיוון שאלו דברי האל, ואילו התפילה היא דברי בני האדם כמו שאמר 'קחו עמכם דברים' וג' (הושע יד, ג), ובמיוחד ספר התהילות שהרי יש בו מן הציווי והאיסור²⁰⁰ 'רגזו ואל תחטאו' (תהילים ד, ה), 'זבחו זבחי צדק' (שם שם, ו), 'בטחו בו בכל עת' (שם סב, ט), 'אל תבטחו בעשק' וג' (שם שם, יא), וגערה ועצה שנאמר 'האמנם אלם צדק תדברון' וג' (שם נח, ב), 'אף בלב עולות תפעלון וג' (שם שם, ג), ושכר ועונש, ודוגמת אלו רבים, דברים שלא ראוי שיפנו בהם אל אדון העולמים יתעלה ויתהדר כלל.

199 ראה דיונו של רס"ג בסוגיית עקרותן של האימהות הצדיקות בפירושו לבראשית (לעיל, הערה 82), עמ' 157. אחת הסיבות שהוא מציע (בעקבות חז"ל) היא כדי שיתפללו ויבקשו מהאל על כך.

200 טענות אלה בעניין תכונת פסוקי המקרא ובמיוחד ספר תהילים ואי התאמתם לתכונת התפילה נמצאות בלשון דומה גם בשתי הקדמות הגאון לספר תהילים, ראה: יוסף קאפח (מהדיר), (לעיל, הערה 4), עמ' כא-כד, נא-נב.

מקור	תרגום
תם אלשרח מן כתאב אל חגה פי אלצלוה. וכאן אלפראג מנה יום אלד' אליד' מן ניסן שנת ד'ת'צ'צ' ליצירה ה'ק'ב'ה' ... ל[הגות בו אמן נצח סלה	הסתיים הפירוש של ספר הראיה לתפילה. הוא הסתיים ביום ד' י"ד בניסן שנת דתתצ"ו ליצירה ²⁰¹ הק"ב"ה ... ל[הגות בו כל ימי [...]] אמן נצח סלה.

מהדורה ב

מקור	תרגום
[..]א אלפן והו מא שרחנה [...]] ואלמסאיל.	הסוג והוא מה שפירשנו [...]] והבקשות.
ועלי ²⁰² אן ²⁰³ אלעקל אוגבהא עלי אלנאטקין לרבהם פאן אלמתאמל אדא הו תצפח כתב אלנבוה וגד אסם ת[פ] לה אלדי כצתה אלכתב אלשפע [אלי] אללה ותפסר מסלה ורגבה ל[קול]ה והו ידם עאבדי [אלאותאן יסגד לו] וישתחו ויתפ[ל] לל [אליו ויאמר הצילני' וג'על [...]] ואשד [...]]	ואף על פי שהשכל חייב דבר זה את האנשים ²⁰⁴ ביחס לאלוהיהם, הרי שמי שמעיין, כאשר הוא מתבונן בספרי הנבואה הוא מוצא שהמילה תפילה שנקט בה הכתוב היא הבקשה מהאל ויש לפרשה שאלה ותחינה, כפי שאמר, כאשר הוא מגנה את עובדי האלילים, 'יסגד לו וישתחו ויתפללו אליו ויאמר הצילני' (ישעיהו מד, יז) וקבע [...]] ויותר [...]]
[ונקל לפט'ה] תפלה בעות ולא שך פי לפט'ה בעות אנהא מסלה וטלבה בקולה וזמנין תלתה ביומה בעא בעותה ולדלך תגד גמיע א[ש]יא אלצלאה מואפק[ין] פי אלמעני למעני אלמסלה ואל [רגבה ...] ²⁰⁵	[והתרגום] של 'תפילה' הוא 'בעות'. ואין ספק שהמילה 'בעות' היא שאלה ובקשה, על פי מאמרו 'וזמנין תלתה ביומה בעא בעותה' (דניאל ו, יד). לכן אתה מוצא שכל ענייני התפילה מתאימים לעניין השאלה וה[בקשה] [...]]

201 שנת 1136 לסה"נ.

202 עד כאן יד.

203 מכאן על פי יג.

204 במקור הערבי: נאטקין. מילולית: מדברים. כלומר יצורים בעלי תבונה.

205 עד כאן יג.

מקור

תרגום

ואַנמאַ²⁰⁶ [...] ואמא מסלה פי כלאץ²⁰⁷ ואסתדפאע²⁰⁸ מכרוה כאסם צעקה אד קאל: ויצעקו אל יי: וועקה כקולה איצ'א ויזעקו אל יי ושועה כ' ק' שועתי אליך ותרפאני [וקריאה כק' ויקראו אל יי [...] וחילוי כמא קאל ועתה חלו [נא פני אל [...] גמיע [...] כמא הו מעלום

ואכן [...] והבקשה לחילוץ והגנה מרעה מכונה במילים: צעקה, בכך שאמר: 'ויצעקו אל יי';²⁰⁹ זעקה, גם כן כפי שאמר: 'ויזעקו אל יי' (שם שם, יט);²¹⁰ שוועה, כמאמרו: 'שועתי אליך ותרפאני' (תהילים, ל, ג); קריאה, כמו שאמר: 'ויקראו אל יי' [...] (יונה א, יד); וחילוי, כמו שאמר: 'ועתה חלו [נא פני אל]' (מלאכי א, ט)²¹¹ [...] כפי שידוע.

פקד וצח אן גמיע אלצלאה ידור עלי אלמסלה ואלרגבה ולדלך תגד אהל אלחק אעני ארבונין אקטאב צלואתהם אלמסלה ואלשפע כקולהם²¹² [...]

וכבר התאמת שכל התפילה סובבת סביב השאלה והבקשה. ולכן אתה מוצא שאנשי האמת, כלומר הרבניים, הציר של תפילותיהם הוא השאלה והבקשה,²¹³ על פי מאמרים [...] ²¹⁴

[...] יח פלכא [...] תה. ופלך [...] חרך לכל [...] אפלאך. ואלשמס [ואלוחל ואלמרי]ך ואלמשתרי

י"ח גלגלים [...] וגלגל [...] תנועה לכל [...] גלגלים. והשמש ושבתאי ומאדים וצדק ונוגה לכל אחד מהם שני גלגלים וזה

206 מכאן על פי יג.

207 יד – נוסף 'מן סו'.

208 יד – נוסף 'כל'.

209 הכתוב אומר 'רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף. ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם ויצילים' (תהילים, קז, ה-1). מכאן לומד רס"ג שהצעקה היא בקשה לעזרה בשעת צרה.

210 הביטוי מופיע מספר פעמים במקרא. מסתבר לפי ההקשר שרס"ג רומז לאותו פרק בתהילים שהביא בסמוך, ובניסוח דומה, ושם נאמר: 'ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם וישיעם' (תהילים, קז, יט). מכאן הוא למד שועקה, כמו צעקה, משמעה בקשה להיחלצות מצרה.

211 כאן מתייחס הנביא לאדם הפונה אל האל להצילו מצרה, אך האל לא ייענה לו בשל חטאיו. הנביא אומר: 'ועתה חלו נא פני אל ויחננו מידכם היתה זאת הישא מכם פנים אמר ה' צבאות' (מלאכי א, ט). רס"ג לומד מכאן את השימוש בלשון 'חלו' כלשון תפילה.

212 עד כאן יג.

213 בניגוד לקראים שהתפילה שלהם מבוססת על פרקי תהילים. ראה במבוא.

214 אפשר שרס"ג רמז כאן למימרה: 'אמר רב יהודה: לעולם אל ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות, ולא בשלש אחרונות, אלא באמצעיות. דאמר רבי חנינא: ראשונות – דומה לעבד שמסדר שבח לפני רבו, אמצעיות – דומה לעבד שמבקש פרס מרבו, אחרונות – דומה לעבד שקבל פרס מרבו ונפטר והולך לו' (ברכות לד ע"א).

215 מכאן על פי יג.

מקור	תרגום
ואלוהרה [לכל ואחד] מנהא פלכאן פדלך [...]ה הי אלפלאך אלמחיטה [באלארץ'] אס[... ..] פקד [...] אפלאך [...] מנהא שי [...]אלעדד פהו יח	[...] הגלגלים המקיפים את הארץ [...] המספר והוא שמונה עשרה. ²¹⁶
[ואלתאני פי אשכאל] אלאגסאם והיתהא [...] אעט'מהא בעיד אלכ[... ..] דכרנאה הו אלשכל אלמ[... ..] ²¹⁷ [...] וויסאר ²¹⁸ ואמאם [...] יף ילתקי על י'ב' כט (ד') תוצל בין בעצ'הא ובין בעץ' פדלך י'ח' ואלמתלת פפיה י'ח' זאוויה לא מחאלה כלהא קאימה. ג' פי אעלאיה וג' פי אספלה וד' פי כל גהה מן ג' גהאתה פדלך י'ח' זאוויה קאימה	והשני צורות הגופים ותכונותיהם [...] רחוק [...] הזכרנו היא הצורה [...] ושמאל ולפנים [...] י"ב קווים שנפגשים האחד עם השני וזה י"ח. והמשולש יש לו י"ח זוויות, אין ספק, כולן ישרות. ג' בראשו וג' בתחתיתו, וד' בכל צד משלושת צדדיו. ואלו י"ח זוויות ישרות. ²¹⁹
ואלג' אלג'ום אלדי [...] אלגית ועלי א' [...] ארץ' [...] רצת [...] עה [...] באלדראע אלסודא [...]	והשלישי הענן אשר [...] הגשם [...] ארץ [...] באמה שחורה ²²⁰ [...] וחצי ושליש. וזה גם עניין [נכבד] מאחר שהגשם שבו

216 כלומר, יש (תשעה) גלגלים גדולים שכדור הארץ במרכזם, נוספים עליהם גלגלים קטנים המקיפים את הגלגלים הגדולים, ועוד יש גלגלים המקיפים את כדור הארץ אבל מרכזם נקודה אחרת והם נקראים 'גלגלים שחוץ למרכז'. סך כל הגלגלים הללו הוא שמונה עשר. והשווה לדברי הרמב"ם במשנה תורה (הלכות יסודי התורה פרק ג, הלכה ה): 'מספר כל הגלגלים המקיפין את כל העולם שמונה עשר'. וראה עוד: מיכאל שורץ (מהדיר ומתרגם), מורה נבוכים לרבנו משה בן מיימון, תל אביב תשס"ג, א:עב, עמ' 195, הערה 10. וראה עוד מהדורה א, ושם הערה 42 ('על תפיסתו של רס"ג').

217 עד כאן יג.

218 מכאן יג.

219 ראה לעיל מקבילה במהדורה א. ברור שגם כאן, כמו במהדורה א, הכוונה לגוף תלת-ממדי, ככל הנראה פירמידה (ראה לעיל, הערה 117). במהדורה זו, אם הנוסח לא השתבש, יש למנות כך: שלוש זוויות למעלה הן הזוויות בין המשולשים, שלוש למטה הן הזוויות בתוך הבסיס, ובכל אחד משלושת המשולשים למעלה יש למנות ארבע זוויות – שלוש פנימיות ועוד אחת שמחברת אותו לבסיס. תודתנו לפרופ' ירחמיאל ברודי על הסבר זה.

220 השווה למקבילה במהדורה א, ובמיוחד להערה 122.

תרגום	מקור
<p>(תלויה) החיות לצמחים ובעלי החיים קשור למספר הזה.</p>	<p>ונצף ותלת והדא איצ'א באב [...] אד אלגית אלדי בה חיאה אלנבאת ואלחיואן מתעלק בהדא אלעדד.</p>
<p>והרביעי מבנה גוף האדם והחיות הדומות לו. מה שמחזיק את עצם גופו יש לו שמונה עשרה חוליות, כלומר חוליות עמוד השדרה. וזה גם [...] גודל חשיבותם.</p>	<p>ואלראבע בניה גסם אלאנסאן ומא שאכלה פי דלך מן אלחיואן פאן אלחאמל לעט'ם גתתה י'ח' פקאר אעני כרו אלצלב והדא איצ'א ל[.טל]. אד[...] קויה עזמהם²²¹ [...]</p>
<p>[החמישי ...] דרך שמונה עשר יום, וזה כאשר המרחק [...] ישר ללא עיקום, והראיה גם מכיוון [...] חזקה.²²³</p>	<p>אן²²² י[...]זמהם [...] פאן אלר[...]. פאנה [...] מוצע ממא י[...] אכ[תר מן מסיר י'ח יום ודלך א[דא] אלמסאפה [...] מסתקים בלא [אעוגאג ואלחג[ה] איצ'א מן גהה אלמכ[אן [...] קויה .</p>
<p>השישי, השמות שהבליט האל את שמותם במעשה בראשית בתחילת החידוש והבריאה הם שמונה עשר בסך הכל. [בראשון שמים וארץ ואור ובשני רקיע ובשלישי יבשה וים ודשא ועץ וברביעי שמש וירח וכוכבים ובחמישי תנינים ודגים ועוף ובשישי בהמה וחיה] ורמש ואדם וחווה.</p>	<p>ואלסאדס [אלאסמא אלתי] ברו אללה אסמאהא פ[ני] מעשה בראשית פ[ני] אול אל[ח]דת ואלכתראע²²⁴ פאנהא [תמאניה עשר] מן בין אלכל וע[...]. ה ק[...]. פי אלאל[שמים וארץ ואור ופי אלב' רקיע ופי אלג' יבשה וים ודשא ועץ ופי אלד' שמש ירח וכוכבים ופי אלה' תנינים ודגים ועוף ופי אלו' בהמה בהמה וחיה ור[מש ואדם וחווה]²²⁵</p>
<p>ולאחר מכן יש שישה יסודות [הבנויים] על המספר שמונה עשרה.</p>	<p>ובעד דלך ו' ארכאן עלי עדד י'ח'</p>
<p>הראשון אברהם ויצחק ויעקב יסודות האומה מזוכרים כסדר שמונה עשרה פעמים:</p>	<p>אלאול [א]ברהם ויצחק ויעקב ענצר אלאמה הם מדכורין עלי אלנט'אם י'ח' מרה</p>

221 עד כאן יג.

222 מכאן יג.

223 השווה מהדורה א: 'והרביעי, שכלל היישוב אינו מתרחק מהים יותר ממרחק י"ח יום'.

224 אל[ח]דת ואלכתראע] ג – אלאכתראע ואלחדת.

225 מכאן מקביל לכ"י יג.

מקור

תרגום

אלאול [ויאמר יוסף] אל אחיו אנכי מת: [תם וישמע]ע אלהים את נאקתם²²⁶
 [תם ויאמר אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואל]הי²²⁷ יעקב
 תם ווארא [אל אברהם אל יצחק] ואל יעקב
 באל שדי ושמי [יי לא נודעתי לה]ם:
 תם והבאתי [את]כם [אל הארץ אשר]
 נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם
 [ליצחק וליעקב] ונתתי אותה לכם
 מורשה אני [יי]:
 תם וזכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדך
 [אשר נשב]עת להם כך ותדבר אלהם
 ארבה [את זרעכם] ככוכבי השמים [...]]
 תם ו[ידבר יי אל משה לך] עלה מזה
 אתה והעם אשר [העלית מארץ] מצרים
 אל הארץ אשר נשבעתי [לאברהם
 ליצחק ול]יעקב לאמר לזרעך אתננה
 [תם אם יראו האנשים העל]ים ממצרים
 [מבן עשרים שנה ו]מעלה את האדמה
 אשר [נשבעתי לאברהם ליצחק] כי [לא
 מלאו אחרי
 תם ראה נתתי לפניכם את]²²⁸
 [תם למען הקים] אתך²²⁹ [היום לו
 לעם וג' תם לאהבה את יי אלהיך וג']

א. הפעם הראשונה, [ויאמר יוסף] אל אחיו
 אנכי מת' (בראשית נ, כד);²³⁰
 ב. [אחר כך, 'וישמע]ע אלהים את נאקתם'
 (שמות ב, כד);²³¹
 ג. [אחר כך, 'ויאמר אנכי אלהי אביך
 אלהי אברהם אלהי יצחק ואל]הי יעקב'
 (שם ג, ו);
 ד. אחר כך, 'וארא [אל אברהם אל יצחק]
 ואל יעקב באל שדי ושמי [יי לא נודעתי
 לה]ם' (שם ו, ג);
 ה. אחר כך, 'והבאתי [את]כם [אל הארץ
 אשר] נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם
 [ליצחק וליעקב] ונתתי אותה לכם מורשה
 אני [יי]' (שם ו, ח);
 ו. אחר כך 'זכר לאברהם ליצחק ולישראל
 עבדך אשר נשבעת להם כך ותדבר אלהם
 ארבה את זרעכם ככוכבי השמים' (שם לב,
 יג);
 ז. [...]] אחר כך, 'וידבר יי אל משה לך עלה
 מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים
 אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק
 וליעקב לאמר לזרעך אתננה' (שם לג, א);
 ח. אחר כך, 'אם יראו האנשים העלים
 ממצרים מבן עשרים שנה ומעלה את

226 עד כאן יג. מספר מילים הושלמו על פי מקבילה ג.

227 מכאן על פי יז.

228 עד כאן יז.

229 מכאן על פי ג.

230 הכתוב אומר: 'ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת ואלהים פקד ופקד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב' (בראשית נ, כד).

231 'וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב' (שמות, ב, כד).

232 רס"ג מציג את הפסוקים לפי סדר הופעתם בתורה.

תרגום	מקור
<p>האדמה אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב כי לא מלאו אחרי' (במדבר לב, יא);</p>	<p>תם ויאמר יי אליו] זאת ה[ארץ אשר נשבעתי וג' פלו</p>
<p>ט. [אחר כך 'ראה נתתי לפניכם את] (דברים א, ח) ...²³³ [...]</p>	
<p>יא. 'למען הקים אתך היום לו לעם' וג' (שם כט, יב);</p>	
<p>יב. אחר כך 'לאהבה את יי אלהיך' וג' (שם ל, כ);</p>	
<p>יג. אחר כך 'ויאמר יי אליו זאת הארץ אשר נשבעתי וג' (שם לד, ד),</p>	
<p>[... והשני ...] המקדש הראוי לקרבנות [... נכתב בפרשת השלמת] [...] בפרשת אלה פקודי [...]</p>	<p>ת[... ואלב']קדם אלמצלח לל[קראב]ין ואל[... ..] כתב פי קצה תמאמ[ה ...] פי פרשת אלה פקודי[די ...] עהא[...]</p>
<p>והשלישי²³⁴ השבח [...] ים [...] עשה אותו שמונה עשר [פסוקים] מאז ישיר משה עד סוף [...] עשה אותם שמונה עשרה כדי להודיע שזה המספר המחייב של התפילה.</p>	<p>ואלג' אלתס[בי]ח [...] בחר [...] ק להם געלה י'ח' [פואסיק מן א]ז י[שיר מש]ה אלי אכר אל[...][אול אנמא געלהא י'ח' ליער[פהן אן הדא] אלעדד הו אלקצ'א ללצלאה.</p>
<p>והרביעי התפילות המוזכרות בתורה, לסוגי כינוייהן, מקריאה וחילוי ותפילה וצעקה וזולתם הם שמונה עשרה. וייתכן שהתורה²³⁷ בחרה י"ח מכל התפילות</p>	<p>ואלד' אלצלואת [אלמדכורה]²³⁵ פי²³⁶ אלתוריה עלי תפנין תסמיתהא מן קריאה וחלוי ותפילה וצעקה וגיר דלך הי י'ח' ויתגה אן יכון אלמנזל אנמא</p>
<p>233 המשך הכתוב: אחר כך 'ראה נתתי לפניכם את הארץ באו ורשו את הארץ אשר נשבע יי לאבותיכם לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם ולורעם אחריהם' (דברים א, ח).</p>	
<p>234 השווה מהדורה א': הראשון שבהם הוא השבח ששיבחו אבותינו עם משה רבנו בעת שנבקע הים, וראה הערות שם.</p>	
<p>235 עד כאן ג.</p>	
<p>236 מכאן על פי ג.</p>	
<p>237 במקור הערבי: 'אלמנזל'. מילולית: 'שהורד מן השמיים'.</p>	

מקור

תרגום

אכתצר עלי יח מן בין גמיע אלצלוואת
אלתי צלית²³⁸ עלי טול אלזמאן לאן
הדא אלעדד הו עדד פנון אלצלוה ודלך
פי אברהם ויתפלל אברהם אל האלהים
תם פי יצחק ויעתר יצחק ליי

תם פי יעקב אלהי אבי אברהם²³⁹

תם פי משה ויצעק משה אל יי >על דבר
הצ' <

תם פי (אלברד)²⁴⁰ אלערוב ויצא משה
מעם פרעה אל העם ויעתר אל יי

תם פי אלברד ויצא משה מעם פרעה א'
העם

תם פי אלארבה ויצא מעם פרעה
ויצעק²⁴¹ אל יי

ועלי אלבחר קבל אנשקאקה מהתצעק אלי
ובעד דלך אז ישיר ובני ישר'

ופי מרה ויצעק אל יי ויורהו יי עץ
ופי אלעגל סאל אולא פי מהלתהם²⁴²

ויחל משה
ומן גד סאל פי אלצפח אנא חטא העם

הזה
וען מרים אל נא רפא נא לה

וען אלקום²⁴³ אלמרגלים (פי אל) סלח נא
לעון וג'

שהתפללו לאורך הזמן, מכיוון שמספר זה
הוא מספר חלקי התפילה. והם, באברהם
'ויתפלל אברהם אל האלהים' (בראשית כ,
יז),

אחר כך ביצחק 'ויעתר יצחק ליי' (שם כה,
כא),

אחר כך ביעקב 'אלהי אבי אברהם' (שם
לב, י),

אחר כך במשה 'ויצעק משה אל יי על דבר
הצפרדעים' (שמות ת, ח), אחר כך בערוב
'ויצא משה מעם פרעה אל העם ויעתר אל
יי' (שם ה, כו),

אחר כך בברד 'ויצא משה מעם פרעה אל
העם' (שם ט, לג), אחר כך בארבה 'ויצא
מעם פרעה ויעתר אל יי' (שם י, יח),

ועל הים לפני קריעתו 'מה תצעק אלי'
(שמות יד, טו), ואחר כך 'אז ישיר ובני
ישראל' (שם טו, א),

ובמרה 'ויצעק אל יי ויורהו עץ' (שם טו,
כה), ובעגל ביקש בתחילה שהות 'ויחל
משה' (שם לב, יא), ולמוחרת ביקש מחילה

'אנא חטא העם הזה' (שם שם, לא), ועל
מרים 'אל נא רפא נא לה' (שם יב, יג),
ועל האנשים המרגלים 'סלח נא לעון וג'
(במדבר יד, יט),

238 אלתי צלית] ז – חסר .

239 תפילת יעקב חסרה במקבילה בכ"י ז.

240 מילה זו שורבבה בטעות.

241 ויצעק] ז – ויעתר. בפסוק (שמות י, יח) כתוב 'ויעתר'. גם בפסוק הקודם חל כנראה שיבוש.
הנוסח בחיבורנו הוא 'ויצא משה מעם פרעה אל העם' ואילו הנוסח במקרא הוא 'ויצא משה
מעם פרעה את העיר'. השיבוש חל כנראה עקב גרירה מהפסוק שעסק במכת הערוב.

242 ז – נוסף 'בקולה'.

243 ז – נוסף 'פי'.

מקור

וענד אשתעאל אלנאר ויתפלל משה אל י'י ותשקע האש וענד אטלאק אלחיות פיהם ויתפלל משה בעד העם וען אהרן ואתפלל גם בעד אהרן²⁴⁴ וען נפסה²⁴⁵ ואתחנן אל י'י פדלך י'ח'

ואלה' אעיאד פאן אלתוריה שרעתהא י'ח' יומא מקדסה פי אלסנה ודלך ז' איאם פסח ויום הבכורים ויום תרועה ויום כפורים ח' איאם סוכה

ואלו' עיון אלאוצאף אלגלילה אלתי סבה בהא דויד חין אעד בנא אלקדס הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל והמתנשא לכל לראש והעשר והכבוד מלפניך מושל כח וגבורה ולחזק לכל אינו' מודים ומהללים פדלך י'ח'

ואדא כאן אכרגת הדה אלי'ח' וצף אלי אלתאויל ראיתהא הי מעאני²⁴⁷ אלי'ח' ברכה בגיר תגייר ולא בדל ושרחה אן אלמצדר בה פי כל צלוח קולה אלהי אברהם א' יצחק וא' יעקב האל הגדול ועלי הדא תגד אלאנביא יבתדון אד יקול משה זכר לאברהם וקאל איצ'א²⁴⁸ זכר לעבדך ואד יקול אליהו י'י אלהי

תרגום

וכאשר בערה האש ויתפלל משה אל יי ותשקע האש' (שם יא, ב), וכאשר שולחו בהם החיות ויתפלל משה בעד העם' (שם כא, ז), ועל אהרן ואתפלל גם בעד אהרן' (דברים ט, כ), ועל עצמו ואתחנן אל יי' (שם ג, כג). ואלו י"ח.

והחמישי המועדים. התורה ציוותה עליהם שיהיו י"ח יום מקודשים בשנה, והם שבעת ימי פסח, ויום הביכורים, ויום תרועה, ויום כיפורים, שמונת ימי סוכה.

והשישי, עיקרי התיאורים הנפלאים שבהם שיבח דויד כאשר בנה את ירושלים הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל והמתנשא לכל לראש והעשר והכבוד מלפניך מושל כח וגבורה ולחזק לכל אלהינו מודים [אנחנו לך] ומהללים,²⁴⁶ והם י"ח.

וכאשר פירשתי את אלו שמונה עשר התיאורים בפירוש ראיתי שהם שמונה עשרה הברכות ללא שינוי והבדל, ופירושו שהפתיחה של כל תפילה הוא מאמרו 'אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב האל הגדול', וכך תמצא את הנביאים פותחים, כפי שאומר משה 'זכר לאברהם' (שמות לב, יג), ואמר גם 'זכר לעבדך' (דברים ט, כז)

244 ז – נוסף 'כדלך'.

245 ז – נוסף 'איצ'א בקו'.

246 אין פה ציטוט של הפסוק אלא פרפרזה שלו שכוללת בתוכה את מניית השבחים הרלוונטיים למספר שמונה עשרה.

247 מעאני' ז – חסר.

248 איצ'א' ז – חסר.

מקור

אברהם ויצחק וישראל ואד יקול דוד י' א' אברהם יצחק וישראל אבתינו

תרגום

וכמו שאומר אליהו יי אלהי אברהם ויצחק וישראל' (מלכים א' יח, לו), וכמו שאומר דוד יי אלהי אברהם יצחק וישראל אבתינו' (דברי הימים א' כט, יח),

ויכון פי תעט'ים אללה האל הגדול הגיבור והנורא כ'ק' משה כי יי אלהיכם הוא אל' האלהים ואדני האדונים האל הגדול הג' והנורא ואן כאן גירה קד זאד²⁴⁹ ונקץ פי מקדס קול אלרסול

ובפיאור האל 'האל הגדול הגיבור והנורא', כמאמר משה 'כי יי אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדונים האל הגדול הגבור והנורא' (דברים י, יז), ואם היה זולתו הרי הוסיף והמעט בקדושת מאמר הנביא.²⁵⁰

ותכון אלברכה אל'אולי מגן אברהם כ'ק'251 לה אנכי מגן לך וועדה בקול ווא'היה ברכה פהדה אלאקואל ללצלאה כאל ענצר ואלקאנון וכמא קדם יעקב²⁵² א' אבי אברהם ואלהי אבי יצחק

והברכה הראשונה היא 'מגן אברהם' כמאמרו לו (לאברהם): 'אנכי מגן לך' (בראשית טו, א), והבטיח (האל) לו במאמר 'והיה ברכה' (שם יב, ב). ומאמרים אלו הם כמו יסוד וכלל לתפילה, וכמו שפנה יעקב 'אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק' (שם לב, י).

וממא סמי צלוה איצ'א אלדעא פי אחיא אל מותי לקו' פי אליהו ויקרא אל י' ויאמר י' א' תשב נפש הילד וקו' פי אלישע ויבא ויסגר הדלת בעד שניהם ויתפלל אל י'

ומה שנקרא גם תפילה היא הבקשה להחיות מתים, כמו מאמרו באליהו ויקרא אל יי ויאמר יי אלהים תשב נפש הילד' (מלכים א' יז, כא), ומאמרו באלישע ויבא ויסגר הדלת בעד שניהם ויתפלל אל יי' (מלכים ב' ד, לג).

וממא סמי מן אסמא אלצלוה אלתקדיס ללה ואלשהאדה באנה קדוש כ'ק' את י' צבאות אתו תקדישו וקאל וקרא זה

וממה שנקרא תפילה משמות התפילה הוא הקדשת האל והעדות שהוא קדוש, כמאמרו 'את יי צבאות תקדישו', ואמר וקרא זה אל

249 ז – נוסף 'וקד'.

250 רס"ג רומז לדברים המובאים בתלמוד (ברכות לג ע"ב, מגילה כה ע"א): 'הוא נחית קמיה דרבי חנינא, אמר: האל הגדול הגבור והנורא והאדיר והעוז והיראוי החזק והאמיץ והודאי והנכבד. המתין לו עד דסיים. כי סיים אמר ליה: סיימתניהו לכולהו שבחי דמרך? למה לי כולי האי? אן הני תלת דאמרינן – אי לאו דאמרינהו משה רבינו באורייתא, ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקנינהו בתפילה – לא הוינן יכולין למימר להו, ואת אמרת כולי האי ואולת'.

251 ז – נוסף 'אללה'.

252 יעקב] ז – קול.

תרגום	מקור
זה ואמר קדוש קדוש קדוש' (ישעיהו ו, ג), כמו שהקדמנו בעניין הקריאה.	אל זה ואמר קדוש ק' ק' כמא קדמנא פי קריאה ²⁵³
והבקשה לנתינה החכמה וטיב הדעת נקראה באחד משמות התפילה – במילה 'בעות', כמאמרו בדניאל: 'ורחמין למבעא מן קדם אלה שמיא וגילו לי דניאל בחווא די ליליא רזא (דניאל ב, יח–יט). ²⁵⁶ וכאשר הבין, אמר: 'לך אלה אבהתי מהודא ומשבח אנא די חכמתא וגבורתא יהבת לי' (שם שם ב, כ).	ואלמסלה פי והוב אלמערפה וגודה אלראי אסמי מן אסמא אלתפלה ²⁵⁴ כ'ק' פי ²⁵⁵ דניאל ורחמין למבעא מן קדם אלה שמיא וג' באסם בעות וחין ערף קאל לך אלה אבהתי מהודה ומשבח
וכן קבלת התשובה חל עליה שם תפילה, על פי מה שאומר באנשי נינוה 'ויקראו אל אלהים בחזקה' (יונה ג, ח), ואמר 'ירא אלהים את מעשיהם' וג' (שם שם, י), ואמר במנשה 'ויתפלל אליו ויעתר לו' וג' (דברי הימים ב' לג, יג).	וכדלך קבול אלתובה יקע עליה אסם תפלה ממא יקול ²⁵⁷ פי אהל נינוה ויקראו אל אלים בחזקה וקאל וירא האלים א' מעשיהם וג' וקאל פי מנשה ויתפלל אליו ²⁵⁸ ויעתר לו וג'
והבקשה למחילת העוונות היא משמות התפילה, כמאמר משה 'סלח נא לעון העם הזה' וג' (במדבר יד, יט), וכמאמר דניאל 'ואתפללה ליי אלהים ואתודה' (דניאל ט, ד), ואמר בסוף מאמרו 'יי שמעה יי סלחה' (שם שם, יט).	[ואלדעא פי צפח אלדנוב מן אסמא אלתפלה ²⁵⁹ כקול משה סלח נא לעון העם הזה וג' ²⁶⁰ וכ'ק' דניאל ואתפללה לי' א' ואתודה וקאל פי אכר קו' י' שמעה י' סלחה
וההצלה מהאסונות והמעיקים, הבקשה לכך נקראת תפילה, כמאמר יונה 'ויתפלל	ואלכלאץ מן אלשדאיד ואלעואיק יקאל למסלתה תפלה כ'ק' ²⁶¹ יונה ויתפלל יונה

253 כאן מתחיל טז.

254 אלתפלה] טז – אלצלאה.

255 כ'ק' פי] טז – כמא קאל.

256 אין זה ציטוט מדויק של הפסוק אלא פרפרזה.

257 ממא יקול] טז – כמא קאל.

258 אליו] טז – אל יי.

259 אלתפלה] טז – אלצלוה.

260 ואלדעא – ג' [נשמט בכ"י יד מחמת הדומות והושלם על פי כ"י ז.

261 ז – נוסף פ'.

מקור

אל יי' [אלה] יו ממעי הדגה וקאל עזרא ונצומה ונבקשה וג' וכאנת אלמסלה ויצילנו מכף אויב ואורב על הדרך

ושפא אלמראץ' ואלאוגאע [כ]דלך כ'ק' משה אל נא רפא נא לה ואיצ'א ויתפלל משה בעד העם²⁶² וכ'ק' פי יחזקיהו ויסב א' פניו אל הקיר ו[י]תפלל אל יי'

ומסלה אלכצב ואלרוא ומצאלח אלסנין כדלך אד יקול והו יאמר תקעו שופר בציון וג' אספו עם וג' בין האולם וגע[ל] גואב דלך הנני שלח לכם א' הדגן וג' ומלאו הגרנות וג' ושלמתי לכם א' השנים אשר וג'

ואן כאן אלוקת אלמוהל ללמטר סיל פי אלמטר כ'ק' שאלו מיי' מטר בעת מלקוש יי' עושה חזיונים כאצה ליס פי כל וקת

וכדלך אלמסלה פי צרף אלפאפא ואלעאהאת אלמודיאת אלזרע יסמי תפלה כ'ק' שלמה רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה שדפון ירקון ארבה

תרגום

יונה אל יי' אלהיו ממעי הדגה' (יונה ב, ב), ואמר עזרא 'ונצומה ונבקשה' וג' (עזרא ה, כג), והייתה הבקשה 'ויצילנו מכף אויב ואורב על הדרך' (שם שם, לא).

ורפואת המחלות והייסורים גם כן, כמאמר משה 'אל נא רפא נא לה' (במדבר יב, יג), וגם 'ויתפלל משה בעד העם' (שם כא, ז), וכמאמרו בחזקיהו 'ויסב את פניו אל הקיר ויתפלל אל יי' (מלכים ב' כ, ב).

והבקשה לפיריון ורווייה והצלחת השנים גם כן, כמו שאומר בציווי: 'תקעו שופר בציון, קדשו צום, קראו עצרה. אספו עם, קדשו קהל, קבצו זקנים, אספו עוללים ויונקי שדים ... בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה'' (יואל ב, טו-יז), והתשובה לכך: 'ויען יי' ויאמר לעמו הנני שולח לכם את הדגן והתירוש והיצהר ושבעתם אתו' (שם ב, יט), 'ומלאו הגרנות בר, והשיקו היקבים תירוש ויצהר. ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה, הילק, החסיל והגזם' (שם שם כד-כה).

ובזמן הראוי לגשם בלבד מבקשים על הגשם, כמאמרו: 'שאלו מיי' מטר בעת מלקוש, יי' עושה חזיונים ומטר גשם יתן להם' (זכריה י, א), לא בכל זמן.

וכן הבקשה לסילוק המזיקים והמחלות הפוגעים בזרעים נקראת תפילה, כמאמר שלמה: 'רעב כי יהיה בארץ, דבר כי יהיה, שדפון ירקון ארבה חסיל כי יהיה ... כל תפלה, כל תחנה אשר תהיה לכל האדם

262 במקבילה ז הובא פסוק אחר: 'ויתפלל משה אל יי' ותשקע האש' (במדבר יא, ב).

מקור

תרגום

לכל עמך ישראל, אשר ידעון איש נגע
לבכו ופרש כפיו אל הבית הזה (מלכים א'
ח, לו–לח)

והבקשה לקבץ את פזורי ישראל וגוליהם
נקראת תפילה, כמאמרו: 'תעו במדבר
בישימון דרך, עיר מושב לא מצאו' (תהילים
קז, ד). ואכן, כינה את העם 'תועים': 'צאן
אבדות היו עמי, רעיהם התעום' (יחזקאל
לד, ו). וכן נאמר: 'ישבי חשך וצלמות
... ויזעקו אל יי בצר להם, ממצוקותיהם
יושיעם' (תהילים קז, י–יג). ונקראו גם
אסורים, ככתוב: 'לאמר לאסורים צאו'
(ישעיהו מט, ט).

והבקשה לביצוע המשפטים ופרסום זיכוי
הזכאי והרשעת הרשע נקראת תפילה
מאחר שצירף אותה אל תפילת שלמה
'ועשית ושפטת את עבדיך להרשיע רשע'
וג' (מלכים א' ח, לב), ומאמר יהושפט
'אלהינו הלא תשפט במ' וגו'.

והבקשה לשבור את הכופרים ולהשמידם
נקראת תפילה, כמאמרו 'ויתפלל יחזקיהו
המלך וישעיהו' בגלל סנחריב, וכבקשת
אסא 'יי אלהינו אתה אל יעצר עמך אנוש'
(דברי הימים ב' יד, י), ובעניין הנקמה
מהרשעים כמאמר האל לירמיהו (ירמיהו
יג, יא): 'אל תתפלל בעד העם הזה לטובה',
ללמדך שיש תפילה לרעה.

והבקשה בעניין הצדיקים והתפילה עליהם
נקראת תפילה, 'ותפלת צדיקים ישמע'
(משלי טו, כט), 'ותפילת ישרים רצונו'

ואל דעא פי גמע שמל בני איס²⁶³
וגוליהם יסמי תפלה קו' תעו במדבר
בישימון וג' וקד סמי אלקום תועים צאן
אבדות היו עמי וג'²⁶⁴ וקו' 'ישבי חשך
וצלמות וג' ויזעקו אל יי וג' 'יוציאם וג'
וקד סמו איצ'א אסורים לאמר אסורים
[צאן]

ואל שפע פי תנפיד אלאחכאם ואט'האר
תזכיה אלזאכי ו[ת]צ'לים אלט'אלם
יסמי תפלה אד צ'ם אליה צלוה שלמה
ועשית ושפטת א' עבדיך להרשיע רשע
וג' וקול יהושפט א'ינו הלא תשפט במ
וגו'

ומסלה הד אלכפאר ואגתיאחהם יסמי
תפלה קו' ויתפלל יחזקיהו המלך
וישעיה פי סבב סנחריב וכדעא אסא יי
א'ינו אתה אל יעצר עמ' א' ופי אנתקאם
מן אלט'אלמין כקו' אללה לירמיהו אל
תתפלל בעד העם הזה לטובה יעלמך אן
קד תכון תפלה לרעה

ואלדעא ללצאלחין ואלצלוה עליהם
יקאל לה תפלה ותפלת צדיקים ישמע
ותפילת ישרים רצונו[ו] וינבגי אן יצ'אף

263 איס' טז – ישראל.

264 עד כאן טז.

מקור

אלמתהודין מן אלכפאר אלי שיעה אלצאלחין כמא דעי שלמה וגם אל הנכרי וג' ואתה תשמע השמים וג'

וכדלך מסלה בנא אלקדס כמא דעא דניאל ואתפללה ליי' א' ואתודה וג' וקאל והאר פניך על מקדשך השמם למען יי' וקאל ללמלך אשר תשלחני אל יהודה וג' בל אלמסלה פי רותה כמסלה משה פי ואתחנן אעברה נא ואראה א' הארץ הטובה וג'

וקד יגב אן יגעל לדוד פצלא כמא געל ללאבא לקול אללה לה ועשיתי לך שם גדול וג'

והם אלמסלה פי קבול אלצלוה²⁶⁵ איצ'א כמסלה אליהו ענני²⁶⁶ יי' ענני וג' וכמסלה אלישע פקח נא את עיניו ויראה וג' ומסלה תאניה הך נא את הגוי הזה בסנורים וג' ומסלה תאלתה פקח נא את עיני אלה ויראו וג' וקאל פי אלגמיע ויתפלל אלישע וג'

ואלמסלה פי קבול אלקרבאן כקולנא רצה יי' אלהינו וג' יסמי צלוה²⁶⁸ כדעא דויד חין קרב ויקרא אל יי' ויענהו באש מן השמים על מזבח העלה ומתל דלך פי

תרגום

(שם שם, ח). וראוי שנצרף את המתגיירים מהכופרים אל סיעת הצדיקים, כמו שביקש שלמה 'וגם אל הנכרי' וג' (מלכים א' ח, מא), 'אתה תשמע השמים' וג' (שם שם, לב).

וכן הבקשה לבניית ירושלים, כמו שביקש דניאל 'ואתפללה ליי' אלהי ואתודה' וג' (דניאל ט, ד), ואמר 'והאר פניך על מקדשך השמם למען יי' (שם שם, יז), ואמר למלך 'אשר תשלחני אל יהודה' וג' (נחמיה ב, ה). ואפילו הבקשה לראותו כבקשת משה ב'ואתחנן' 'אעברה נא ואראה את הארץ הטובה' (דברים ג, כה).

וחובה לקבוע לדוד ברכה כמו שקבע לאבות על פי מאמר האל לו 'ועשיתי לך שם גדול' וג' (שמואל ב' ז, ט).

וגם הבקשה לקבלת התפילה [נקראת תפילה] כבקשת אליהו 'ענני יי' ענני' וג' (מלכים א' יח, לז), וכבקשת אלישע 'פקח נא את עיניו ויראה' וג' (מלכים ב' ו, יז), ובקשה שנייה 'הך נא את הגוי הזה בסנורים' וג' (שם שם, יח), ובקשה שלישית 'פקח נא את עיני אלה ויראו' וג' (שם שם, כ), ואמר לגבי כולם 'ויתפלל אלישע' וג' (שם שם, יז).

והבקשה לקבלת הקורבנות כמאמרנו 'רצה יי' אלהינו' וג' נקראת תפילה כבקשת דויד כאשר הקריב 'ויקרא אל יי' ויענהו באש מן השמים על מזבח העלה' (דברי הימים א'

265 יב – נוסף 'יסמי תפלה'.

266 עד כאן ג

267 מכאן על פי יב.

268 כקולנא רצה יי' אלהינו וג' יסמי צלוה] א – כדלך.

מקור

שלמה [וככלות ש]למה להתפלל והאש ירדה מן השמים ותאכל העלה והזבחים וכבוד יי' מלא את הבית

תרגום

כא, כו), וכדוגמתו בשלמה 'וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מן השמים ותאכל העולה והזבחים וכבוד יי' מלא את הבית' (דברי הימים ב' ז, א).

והתודה על חסדי האל כמאמרנו 'מודים' נקראת תפילה, כמו שהודתה חנה ואמרה 'ותתפלל חנה ותאמר' וג' (שמואל א' ב, א), והיא כינתה זאת תפילה. ודויד הודה על זה שכיבד אותו האל במאמרו 'מי אני יי' אלהי ומי ביתי' וג' (דברי הימים א' יז, טז), ואמר בסוף הפרשה 'להתפלל אליך התפלה' (שמואל ב' ז, כז), והודה יחזקיהו כאשר נרפא ואמר 'מכתב ליחזקיהו' וג' (ישעיהו לח, ט), וכינה זאת תפילה.

והבקשה להתמדת הטוב והשלום נקראת תפילה כמאמר דויד בתפילתו 'ועתה הואל וברך את בית עבדך להיות לעולם לפניך' וג' (שמואל ב' ז, כט), וכמו שאמר שלמה 'יאמן נא דברך אשר דברת לעבדך לדויד' וג' (מלכים א' ח, כו).

ולפני שכרת האל ברית זאת עם דוד 'ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים' (שמואל ב' ז, ט) היו י"ח ברכות בלבד, וכאשר נוספה זאת הפכו להיות י"ט.²⁷⁶

ואלשכר עלי נעם אלה כקולנא מודים וג' יסמי צלוה²⁶⁹ כמא שכרת חנה וקאלת²⁷⁰ ותתפלל חנה ותאמר וג' וסמתה צלוה²⁷¹ ושכר דויד תשריף אלה לה בקולה מי אני יי' אלהי ומי ביתי וג' וקאל אכר אלקצה להתפלל אליך התפלה הזאת ושכר יחזקיהו חין עופי וקאל מכתב²⁷² ליחזקיהו וג' וסמאה תפלה²⁷³

ואלמסלה פי דואם אלנעמה ואלסלאמה יסמי צלוה²⁷⁴ כ'ק' דויד פי צלותה וע[תה הואל] וברך את בית עבדך להיות לע' לפניך וג' וכמא קאל שלמה יאמן נא דברך אשר דברת לעבדך לדויד וג'²⁷⁵

וקבל אן יעאהד אללה דויד הדא אלעהד ועשיתי לך שם גדול כשם הגד' וג' פכאנת אלפצול יח' פקט פלמא זאד [הדא] צארת יט'

269 כקולנא מודים וג' יסמי צלוה] א – כדלך.

270 וקאלת] א – חסר.

271 וסמתה צלוה] א – חסר.

272 מכתב] א – מכתם.

273 וסמאה תפלה] א – חסר.

274 צלוה] א, ג – תפלה.

275 א – נוסף 'ומא אשבה דלך'.

276 דעה זו עומדת בסתירה להסבר המובא בבבלי (ברכות כח ע"ב), לפיו ברכת ולמלשינים היא

מקור

תרגום

וכדלך עלי עהד אלאבא²⁷⁷ לם יכונו מחתאגין אן יקולו מקבץ נדחי לאגתמאעהם ולא בונה ירושלי]ם לאנהא כ]אנת מעמורה²⁷⁸ לכנהם בדלא מן האתינ כאנו יס]לון פי דואם] אלמלך ואלנצר פי אלחרוב חסב אלחאגה פי כל גיל

[פ]אן תוהם] מתוהם אן האהנא פנונא אכר גיר הדה אלי"ח ממא יקע עליה אסם תפלה כאן דלך זאילא לאן ולאד אלעואקר אן הו כטר עלי אלבאל בקולה ויעתר לו יי' וג' פהו דאכל תחת גנס אלרפואה²⁸⁰ ומסלה אלרזק מן טעאם ושראב כמא סאל שמשון חין עטש פהו דאכל תחת ברכת שנים ואן כטר עלי אלבאל גיר הדין פלא שך אנה מן הדה אלי"ח' נוע²⁸¹

וינבגי אן נרסם פי תרתיב הדה אלפנון ונט'אמהא מא יוגד מן עסאה אן יתכטא אלי אל]תבדיל אלתאליף ותקאלבה]

ונקול אן הדה אלג' תסאביח אעני מ]גן] ומחיה והאל הקדוש מנסובה אלי אלג'

וכן בזמן האבות לא היו זקוקים לומר 'מקבץ נדחי' מכיוון שהיו מקובצים, ולא 'בונה ירושלים' מכיוון שהיא הייתה בנויה, אך תמורת שתי אלה היו מבקשים על התמדת המלוכה והניצחון במלחמות לפי הצורך של כל דור.²⁷⁹

ואם יטען אדם שיש סוגים אחרים זולת אלו הי"ח שחל עליהן שם תפילה הוא טועה, מכיוון שפקידת העקריות, אם זה עלה על דעתו על פי מאמרו 'יעתר לו יי' וג' (בראשית כה, כא), נכנסת תחת סוג הרפואה. ובקשת הפרנסה במאכל ושתייה, כמו שביקש שמשון כשהיה צמא, נכנסת תחת ברכת השנים. ואם עלה על הדעת חוץ מאלו השניים אין ספק שהוא שייך לאלו הי"ח סוגים.

וראוי שנרשום בעניין סדר העניינים האלו והתאמתם, מה שנדרש למי שאולי יחליף את הסדר ויהפוך אותו.²⁸²

ונאמר שאלו שלושת השבחים – כלומר, 'מגן', 'מחיה', ו'האל הקדוש' – מוסבים על

הברכה שנוספה. ונראה שרס"ג הלך בעקבות המסורת הארץ ישראלית. ראה דוד הנשקה, 'לתולדות תפילת העמידה: בין ברכה לתפילה', תרביץ, פד (תשע"ו), עמ' 377–378.

277 עלי עהד אלאבא] א, ג – פי עהד אבאנא.

278 מעמורה] א, ג – מבניה.

279 לדעת רס"ג היו מתפללים קודם חורבן הבית, וכשהייתה מלכות בישראל, שתי ברכות: על התמדת המלוכה ועל הניצחון.

280 אלרפואה] א – הרופא.

281 אלי"ח' נוע] א – אלנוע אלי"ח'.

282 רס"ג עוקב כאן באופן כללי אחר דברי הברייתא: 'תנו רבנן: מנין שאומרים אבות – שנאמר הבו לה' בני אלים ... ומה ראו לומר בינה אחר קדושה' וכו' (מגילה יז ע"ב).

מקור

תרגום

<p>שלושת האבות. 'מגן', הוא ברור במאמרו: 'אנכי מגן לך' (שם טו, א).</p> <p>'מחיה המתים' נסוב על פרשת יצחק, כאשר פדהו כאילו החייהו, על פי מאמרו: 'וילך אברהם ויקח את האיל' וג' (שם כב, יג).</p> <p>ואילו ה'קדושה' מקושרת בשם יעקב, כמאמרו: 'כה אמר יי קדוש ישראל ויוצרו' וג' (ישעיהו מה, יא).</p> <p>סמוך לקדושה באות 'החכמה והדעת', כמו שנאמר: 'והקדישו את קדוש יעקב' (שם כט, כג), ואחריו נאמר: 'וידעו תועי רוח בינה ורוגנים ילמדו לקח' (שם שם, כד).</p> <p>אחרי הדעת באה ה'תשובה', שראשיתה מהשכל ואחר כך מהכתוב בתורה: 'השבת אל לבבך', 'ושבת עד יי אלהיך' וג' (דברים ל, א-ב).</p> <p>בעקבות התשובה באה 'מחילת העוונות', כמאמרו: 'וישב אל יי וירחמהו' וג' (ישעיהו נה, ז).</p> <p>הוא אף קיבץ את שלושתם (דעת, תשובה וסליחה) בפסוק אחד, ואמר: 'ולבבו יבין ושב ורפא לו' (שם ו, י), כלומר: יכפר לו.</p> <p>אחרי הסליחה באות הישועה והשחרור, וזה מאמרו: 'ובא לציון גואל' וג' (שם נט, כ).</p>	<p>אבא פאמא מגן פהו פציח בקולה אנכי מגן לך ומחיה המתים מנסוב²⁸³ אלי קצה יצחק אד כאן פי פדאיה כאלמחיא לקולה וילך אברהם ויקח את האיל וג' ואלקדושה מקרון בהא אסם יעקב כ'ק' כה אמר יי קדוש ישראל ויוצרו וג'²⁸⁴</p> <p>ויתלו אלקדושה אלחכמה ואלמערפה אד [קאל] <והקדישו> את קדוש יעקב קאל²⁸⁵ וידעו תועי רוח בינה ורוגנים ילמדו לקח</p> <p>ויתבע אלמערפה אלתובה אולא מן אלמעקול תם מן אלמכתוב פי אלתוריה²⁸⁶ והשבת אל לבבך ושב עד יי אלהיך וג'</p> <p>ובעקב אלתובה גפראן אלדנוב²⁸⁷ כ'ק' וישב אל יי וירחמהו וג'</p> <p>וגמעהא פי פסוק ואחד תלתתהא פקאל²⁸⁸ ולבבו יבין ושב ורפא לו יעני יגפר לה</p> <p>ועאקבה אלמגפרה אלכלאץ ואלפכאך ודלך קולה ובא לציון גואל וג'</p>
---	--

283 מנסוב] א – יומי.

284 א – נוסף 'וקולה איצ'א'.

285 קאל] א, ג – ובעדה.

286 פי אלתוריה] א – קולה פי אלתובה.

287 גפראן אלדנוב] א, ג – אלגפראן.

288 פקאל] א – חסר.

מקור

תרגום

ותבע אלכלאץ שפא אלאמראץ' וכל עיב כ'ק' גמול אלהים הוא יבוא ויושיעכם וקאל²⁸⁹ בעדה אז תפקחנה²⁹⁰ עיני²⁹¹ עורים אז ידלג כאיל פסח ויתלו דלך אלכצב ואלרווא לקולה פי אכר פסוק כי נבקעו במדבר מים ובעדה והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים

ואחרי הישועה באה רפואת המחלות וכל המומים, כמאמרו: 'גמול אלהים הוא יבוא ויושיעכם' (שם לה, ד) ואמר אחריו: 'אז תפקחנה עיני עורים', 'אז ידלג כאיל פסח' (שם שם, ה-ו).

אחר כך בא הפיריון והרוויה, על פי מאמרו בסוף הפסוק: 'כי נבקעו במדבר מים' (שם שם); ואחריו: 'והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים' (שם שם, ז).

ויתלו דלך רגוע אלג'ואל וחשרהם²⁹² לקולה בעד דלך והיה שם מסלול ודרך וקאל איצ'א פי אלכצב קבל מג'י אלקום לקולה ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא ויג'מע²⁹³

סמוך לכך – שיבת הגולים וקיבוצם, על פי מאמרו לאחר מכן: 'והיה שם מסלול ודרך' (שם שם, ח). הוא הזכיר גם את עניין הפיריון לפני בוא האנשים, על פי מאמרו: 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא' (יחזקאל לו, ח).

גמע אלשמל ונפאד אלאחכאם כק' ששם עלו שבטים וקאל כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דויד

צירף הוא את הקיבוץ עם ביצוע המשפטים, כמאמרו: 'ששם עלו שבטים' (תהילים קכב, ד), ואמר: 'כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דויד' (שם שם, ה).

ותמרה אלאחכאם הלאך אלטאלחין אולא כק' ואשיבה שפטיך וקאל ציון במשפט ובעד ושרב פשעים

ותוצאת המשפט היא אובדן הרשעים בתחילה, כמאמרו: 'ואשיבה שפטיך' (ישעיהו א, כו). ואמר: 'ציון במשפט' (שם שם, כז), ואחר כך: 'ושבר פשעים' (שם שם, כח).

תם נעמה אלצאלחין ושרפהם כק' כעבר סופה ואין רשע וצדיק יסוד עולם בית

אחר כך בא אושר לצדיקים וכיבודם, כמאמרו: 'כעבר סופה ואין רשע וצדיק

289 וקאל] א,ג – חסר.

290 עד כאן יב.

291 מכאן על פי א.

292 רגוע אלג'ואל וחשרהם] יב – חשר אלגואלי ורגעתהם.

293 ויג'מע] ג – ויתבע.

מקור

רשעים ישמד ואהל ישר' יפריח הפוך
רשעים ואינם ובית צדיקים יעמד וכל
קרני רשעים אגדע

ויתלו דלך בנא אלקדס כק' כי ייי יסד
ציון ובה יחסו עניי עמו ואיצ'א הנני
מושיע את עמי מארץ מזרח וקו' והבאתי
אותם ושכנו בתוך ירוש' צדיק כתמר
יפריח

ואיצ'א בנא אלקדס צאר פיה חטא
לדאוד כק' זאת מנוחתי עדי עד וקאל
שם אצמיח קרן לדוד ובתסמיתה להא
עיר דוד קרית חנה

וענד דלך קבול אלצלואת כק'
והביאותים אל הר קדשי וג'

וקבול אלקראבין איצ'א כמ' ק' עלתיהם
וזבחיהם לרצון

ובעד דלך אלשכר כק' וכל בני ישראל
ראים ברדת האש וכבוד ייי על הבית
ויכרעו וקאל איצ'א וירא כל העם ויפלו
על פניהם וישתרך אסם אלשכר תודה
מע אסם אלקרבאן תודה כמ' ק' אומרים
הודו את ייי צבאות כי טוב כי לעולם
מביאים תודה בית ייי

תרגום

יסוד עולם' (משלי י, כה), 'בית רשעים
ישמד ואהל ישרים יפריח' (שם יד, יא),
'הפוך רשעים ואינם ובית צדיקים יעמד'
(שם יב, ז), 'וכל קרני רשעים אגדע,
תרוממנה קרנות צדיק' (תהילים עה, יא).

סמוך לזה בא בניין ירושלים, כמאמרו: 'כי
יי יסד ציון ובה יחסו עניי עמו' (ישעיהו
יד, לב), וגם: 'הנני מושיע את עמי מארץ
מזרח' (זכריה ח, ז), ומאמרו: 'הבאתי
אותם ושכנו בתוך ירושלים' (שם שם, ח).
עוד נאמר: 'צדיק כתמר יפריח' (תהילים
צב, יג).

בבניית ירושלים יש גם מזל לדויד,
כמאמרו: 'זאת מנוחתי עדי עד' (תהילים
קלב, יד), ואמר: 'שם אצמיח קרן לדוד'
(שם שם, יז). העיר כונתה גם 'עיר דוד'
(שמואל ב' ה, ט ועוד) ו'קרית חנה דוד'
(ישעיהו כט, א).

יחד עם זה באה קבלת התפילות, כמאמרו:
'והביאותים אל הר קדשי' וג' (שם נו, ז),

וגם קבלת הקורבנות (באה עם בניין
ירושלים), כמו שנאמר: 'עלתיהם וזבחיהם
לרצון' (שם שם).

אחר כך באה התודה, כמאמרו: 'וכל בני
ישראל רואים ברדת האש וכבוד יי על
הבית ויכרעו' (דברי הימים ב' ז, ג), וגם:
'וירא כל העם ויפלו על פניהם' (מלכים א'
יח, לט). הכינוי 'הודאה' או 'תודה' משותף
לשם הקורבן 'תודה', כמו שנאמר: 'אומרים
הודו את יי צבאות כי טוב כי לעולם
[חסדו], מביאים תודה בית יי' (ירמיהו לג,
יא).

מקור

ובעקב אלקראבין ברכת כהנים כק' וישא אהרן את ידו ויתבע ברכת כהנים ללאמה ברכה אללה להם כק' ושמו את שמי. [וברכה אללה] עליהם פקאל אנה במעני שלום כ'ק' [יי יברך את עמו ב] שלום

[פענד הדא אלשרח]²⁹⁵ ולא יגוז אן יקלב תאליף הדה אלפצול ועלי מא עלמונא אלאבא אן אלג' פצול אלאואיל תסביח פקד²⁹⁶ תגד משה רבינו עה'ש קאל אלג' פואסיק אלאואיל מן אלשירה פי אלסביח כי גאה גאה עזי וזמרת יה ייי איש מלחמה תם אכד פי חאגתה פי אלפסוק אלד' מרכבת פרעה

וכדלך תגד דויד בעד י'ו וצף מן אלסביח כק' לך ייי הגדולה קאל מודים ובעד דלך ומהללים והו תבע אלשכר אעני שים שלום.

ווייד מא קדמנאה מן אן אלצלוה הי רגבה ומסלה מא יסתדל עליה מן אלמעקול ואלמכתוב

פאמא מן אלמעקול פאן מכאטבה אלעבד לרבה יגב אן יכון כלאף מכאטבה אלמולי לעבדה לאן אלמולי יאמר עבדה וינהאה כמה תגדה יקול פי

תרגום

בעקבות הקורבנות באה ברכת כוהנים, כמאמרו: 'וישא אהרן את יָדו אל העם ויברכם' (ויקרא ט, כב).²⁹⁴ ואחרי ברכת כוהנים לעם, באה [ברכת האל] להם, כמאמרו: 'ושמו את שמי' (במדבר ו, כז). ואמר שזה במשמעות של שלום, כמו שאמר 'ה' יברך את עמו בשלום' (תהילים כט, יא).

[ולפי הסבר זה,] אסור להפוך את סדר הברכות האלו. וכפי שלמדנו חז"ל ששלוש הברכות הראשונות הן שבת. ואכן אתה מוצא שמשה רבנו, עליו השלום, אמר את שלושת הפסוקים הראשונים של השירה כשבת: 'כי גאה גאה', 'עזי וזמרת יה', 'יי איש מלחמה' (שמות טו, א-ג), ואחר כך עסק בצרכיו בפסוק הרביעי: 'מרכבת פרעה' (שם שם, ד).

וכן אתה מוצא שדוד, לאחר שציין ט"ז תיאורי שבת במאמרו: 'לך יי הגדולה' (דברי הימים א' כט, יא), אמר 'מודים' ואחר כך 'ומהללים' (שם שם, יג). זהו המשך התודה, כלומר: 'שים שלום'.

ומה שהקדמנו, שהתפילה היא בקשה ושאלה, נתמך על ידי מה שמוכח מהשכל ומהכתוב.

מהשכל – הרי מחויב שפניית העבד לאדון תהיה שונה מפניית האדון לעבדו, מכיוון שהאדון מצווה את עבדו ומזהירו, כמו שתמצא אותו אומר בתורה: 'זכור' (שמות

294 ברכת אהרן באה בסוף תיאור הקורבנות שהקריב בחנוכת המשכן.

295 תוספת זו היא על פי טופס יבג והיא אינה נמצאת בטופס א. תוכן הטענה נמצא במהדורה א.

296 פקד' יבג – פקט.

מקור

אלתוריה זכור ושמור כבד לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו

וקו' פי ספר תלים נצור לשונך מרע סור מרע ועשה טוב גל על ייי דרכך דום ליי והתחולל לו רגזו ואל תחטאו זבחו זבחי צדק [ומא] שאכל דלך

וכדלך איצ'א יעדה ויתואעדה כמא וצף פי אלתוריה פי קצה ואם בחקתי ואם בחקתי תמאסו וכמ' ק' איצ'א פי ספר תלים לו עמי שמע לי וקאל רבים מכאובים לרשע רבות רעות צדיק ואשבה דלך

וליס יגזו ללעבד אן יסתקבל מולאה בשי מן הדה אלאקואל אלא וכאן חנינ'ד כאפרא בה לאנה יציר יאמרה וינהאה ויעדה ויתואעדה ואמא אלדי יגב אן יכאטב בה אלעבד מולאה פהו אן יסלה רופה ורחמתה ואלרפק בה ואלצפח ען כטייתה ותגאוז דנבה וישכרה עלי מא סלף מן אחסאנה אליה

פלהדא אלסבב יאמר אללה עז וגל אלמצליין באכתיאר כלאמא עלי אלסנהם כמא יצלח אן ילקא בה אלעבד רבה אד קאל קחו עמכם דברים וסאיר אלקצה

תרגום

כ, ח) ו'שמור' (דברים ה, יב), 'כבד' (שמות כ, יב), 'לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו' (ויקרא יט, יא).

כמו כן נאמר בספר תהילים: 'נצור לשונך מרע' (תהילים לד, יד), 'סור מרע ועשה טוב' (שם שם, טו), 'גל על יי דרכך' (שם לו, ה), 'דום ליי והתחולל לו' (שם שם, ז), 'רגזו ואל תחטאו' (שם ד, ה), 'זבחו זבחי צדק' (שם שם, ו) וכדומה.

וכן מבטיח לו ומאיים עליו, כמו שמתואר בתורה בפרשת 'ואם בחקתי': 'ואם בחקתי תמאסו' (ויקרא כו, טו). וכמו שאמר גם בספר תהילים: 'לו עמי שמע לי' (תהילים פא, יד), 'רבים מכאובים לרשע' (שם לב, י), 'רבות רעות צדיק' (שם לד, כ) וכדומה.

ואסור לעבד לפנות לאדונו באחד מהדברים האלו, כי אז הוא כופר בו אילו היה מצווהו, מזהירו, מבטיחו ומאיים עליו. אבל מה שצריך העבד להגי'ד לאדוניו הוא: שיבקש חסדו, רחמיו, ארך אפיים, סליחה על חטאיו ומחילה על עוונותיו. וכן שיודה לו על החסדים שגמל לו בעבר.

(הוכחה מהכתוב):²⁹⁷ משום כך ציווה האל יתעלה ויתהדר את המתפללים לבחור מילים כאלו בלשונם, שראוי שבהן יפנה העבד לרבו. כמאמרו: 'קחו עמכם דברים' (הושע יד, ג) ויתר הפרשה.

297 נראה שכאן מתחילה הראיה מהכתוב. ואפשר שסמך על הפסוקים שהציג לעיל בתחילת החיבור.

תרגום

מקור

והדא הו אלדי יסתדל מן אלמכתוב וזו היא הראיה מהכתוב והפירוש ממסורת
ואלשרח מן אתאר אנביא אללה עליהם נביאי האל, עליהם השלום, כפי שתיארנו.
אלסלאם כמ' וצפנא.

תם אלכתאב פי וגוב אלצלוה וללה הסתיים הספר על אודות חיוב התפילה,
אלשכר. ולא אל התודה.